

ТӨРӨКАН уулу ЭСЕНКУЛ

**КЫРГЫЗДЫН
КЫСКАЧАСАНЖЫРАСЫ
1-ТОМ**

**БИШКЕК
«МАМЛЕКЕТТИК «УЧКУН» КОНЦЕРНИ 1995**

ББК — Т 24

Төрөкан уулу Эсенкул

Т 24 Кыргыздын кыскача санжырасы. — Б.: Учкун. ККИ. 1994 — 6.228.

ISBN — 5 = 665 = 00852-1

Бул китепте кыргыз элинин чыгыш тегин, уруулук түзүлүшүн эл оозунда айтылган түрү боюнча Долон бийден кийинки таралышы кеңири көрсөтүлгөн. Китеп окурмандардын кеңири чөйрөсүнө арналат.

4702300600-08 без. об.

М 451(11) — 94

В книге впервые происхождение киргизов и их родоплеменные связи освещаются с привлечением источников устного творчества.

ISBN — 5 — 665 — 00852 — 1

© «Учкун» мамконцерни, 1995.

СӨЗ БАШЫ1

Эс тартып эл ичинде жүргөндө улуу аксакалдардын көп сөздөрүнө кулак салганым караганда, кыргыз байыркы элдин бири. Советтик доордо коомдун, улут тун тарыхын изилдеп жазган окумуштуулар бир топ эле бар, ошолордун ичинде кыргыздын тарыхын изилдеп жазгандар да кыйла. Менин оюмча алардын ичинен академик В. В. Бартольддун кыргыз жөнүндө жазганы башкаларга караганда өтө адилеттүүрөөк. Анткени, анын жазганы, фактылары кыргыз жөнүндө айткан биздин ата-бабалардын сөздөрүнө өтө жакын.

1495-жылы жазылган «Мажму аттаворыхте» («Тарыхтар жыйнагында»), кыргыз 1127-жылы «Оңго» жана «Солго» бөлүнгөнү, алардын түпкү атасы Аналхак болгону, Аналхактан Ак уулга (Оңго) чейин 20 ата, Куу уулга (Солго) чейин 23 ата өткөнү, азыркы окумуштуулардын изилдөөсүндө да, биздин ата-бабаларыбыздын айтууларына караганда да, кыргыздын тарыхы өтө терең экенин баяндап олтурат.

Академик В. В. Бартольддун жазган маалыматтары боюнча кытайдын каны Тандин династиясынын тушунда кытайлар «Кыргыз» деген элдин атына тили так келбей «Хагас» дешчү экен. Демек «Хагас» Кыргыз деген эл. Бизден мурунку доордун I кылымынын экинчи жары- мындагы болгон окуялардын аңгемелеринде «Кыргыздар» деген эл айтылат.

Кытайдын окумуштуулары VI кылымдагы жазгандарында «хыгыстардын (кыргыздардын) жери менен Энисей дарыясы агат» деген сөз айтылат.

VI кылымда Түрк элинин Тумини жана Шемени деген эки бир тууган көп кол менен келишип, Кытайдын чегинен тартып Византияга (Греция) жана Персияга чейинки жерлерди, элдерди каратып алган. Ошол жерлердин ичинде кыргыз эли

¹ Төрөкан уулу Эсенкул 1915-жылы Чүй районундагы Бурана айлында туулган. Жогорку билимдүү. Отуз жылдан ашуун партиялык-советтик жооптуу кызматтарда (райкомдун биринчи катчысы, райаткомдун төрагасы) иштеген. 1976-жылдан бери республикалык маанидеги пенсионер. Азыр республикалык археолого-архитектуралык Бурана музейинин директору. Санжырачылардын республикалык I конкурсунун жеңүүчүсү.

бар экендигин баяндашат. Кыргыздар Энисейдин боюнда жашоочу экен. Тумини 553-жылы, Шемени 576-жылы өлүшүптүр, бирок элди ошолордун тукумдары башкара беришкен, түрк тилин өздөрүнө караган элге ошол таркатыптыр.

IX кылымдын башында (биринчи жарымында) уйгурлар кыргыздарды багынтып алууга максат коюшуп, чабуул жасашат. Күрөш 20 жыл созулат. Бирок, кыргыздарды багынта алышкан эмес. Кыргыздар 840-жылы уйгурларды жеңип, алардын Орхондогу борбор шаарын басып алышкан. Уйгурлар жеңилип калса да күрөштү 847-жылга чейин тынбастан уланта беришкен. Бирок аягында өздөрүнүн күчү жетпей, кыргыздардан биротоло жеңилип калышкан. Жеңилгенден кийин жарымы кыргызга карап, жарымы качып Япон, Турпан аймагына келишкен. Ошондон кийин бийлик кыргызга берилет, ошентип, чыгыш Азияда кыргыз көчмөндүү чоң, күчтүү мамлекет болуп калат.

IX—X кылымда кыргыздар моңголду чаап алган деген да маалымат бар. Буга моңголдордун карыяларынын ооз эки айткан эпизоддорунда «Кыргыздар бизди чапкан» деген сөздөрү күбө боло алат.

Профессор Туманский өзүнүн эмгегинде: «X кылымда аты жок жазылган кол жазмада, кыргыздар жеке гана түндүк жакта эмес, азыркы Аксыда, Турпанда да жашашкан. Ордосу Келтүжкөм деген калаа экен деп жазган. Арабдардан алынган маалыматтарда «Кыргыздар өздөрүнүн маданий деңгээлинин өнүгүшү жагынан түндүк жана чыгыш жагындагы коңшулаштарынан алда канча жогору турушат» деп белгиленген.

Кыргыздардын карыяларынын айтуусунда кыргыз эли «чыгыш Тянь-Шанда, Үрүмчү айланасында, Үч-Кушолой, Жылдыз, Күнөс, Манас, Бостон, Терек деген жерлерде турушчу экен. XVIII кылымдын аягында калмактар (ойроттор) кыргыздарды чыгыш Тянь-Шандан кууп, Анжыян тарапка сүрүп таштаптыр. Бирок, кийин катуу салгылашуулар болуп, калмактар куулгандан кийин, кыргыздар кайта мурунку ордуна Тянь-Шанга келишкен. Кыргыздардын карыяларынын айткан кабарларында «Калмактардын бийлигин талкалап, аларды кыргыздардын жеринен кууп чыккан Манас, андан кийин Табылды» деп бекеринен айтышпаган. Ошентип, жогорудагы айтылган маалыматтардан кийин төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз эли бизден мурунку доордун биринчи кылымынан берки эл экендиги билинди. «Хагас» деген эл кыргыз экендиги даана көрүнүп тургандыгы билинди. Кыргыздын мурунку жашаган жери Энесай менен Орхан дарыясынын аралыгы жана Кыргыз-Нор деген көлүнүн аймагы болгон.

Кыргыздар Тянь-Шанга IX—X кылымдарда уйгурларды, калмактарды чапканда келишкен, бирок бардыгы эмес, көпчүлүгү XV кылымдын аягында жайгашкан.

VI—VIII кылымдарда кыргыз түрктөрдүн кол астында турган кезде кыргыздар түрк тилин үйрөнүшкөн экен. Мен бул санжыраны жазууда айрым окумуштуулардын эмгектерине багыт алып, көбүнчө көзү өткөн жана көзү өтө элек санжырачы аксакал бабалардын ооз эки айткандарына таянып жаздым. Ошону менен бирге, кийинки он жылдын ичинде, кыргыздын санжырасын аздыр-көптүр билген 200дөн ашык адам менен пикир алмаштым. Алардын ичинде Найманбаев Мукаш, Супатаев Аман, Үркүнчиев Саамат, Эгинчиев Сансызбай, Байсабаев Мансур, Борбуев Сулайман, Асанкулов Мамбеталы жана башкалар бар. Мени менен чын пикир алмашканы үчүн буларга терең алышымды айтам.

Акырында айтарым — бул санжыраны жыйнап, 530 бет (эки томдук) өлчөмүндө 1990-жылы Кыргыз Илимдер Академиясынын Кол жазмалар бөлүмүнө (809, 809-а деген шифр менен белгиленген) тапшыргам. Ал эми 1991-жылы Умар уулу Турдубай деген «мырзанын» автордугу менен шашылыш түрдө «Кыргыз санжырасы» деген темада чакан сүрөө (схема) түрүндө жазылган китепче чыкты. Мында көрсөтүлгөн

кыргыздын «оң» канаты бүт менин кол жазмамдан пайдаланып жазгандыгын окурмандардын эсине салып койгум келди.

Мен бул китебимдеги фактылардын бардыгын тарыхый чындык, такталган маалымат катары кабыл алуусун көздөбөйм, талаш-тартыштарды туудура турган пикирлердин пайда болушуна ишенем. Китептеги айрым фактылар кыргыз тарыхына аздыр-көптүр салымын кошсо, анда менин эмгегим да текке кетпегенине көзүм жетип, кубанычта болоор элем.

Айрым уруулардын, кишилердин ысымдары туура эмес жазылып калышы, айрым уруулардын так эмес берилиши мүмкүн. Кемчиликтер кетсе, окурмандардан кечирим сурайм. Тарыхчылар, санжырачылар дагы тактап жазышат деп ишенем.

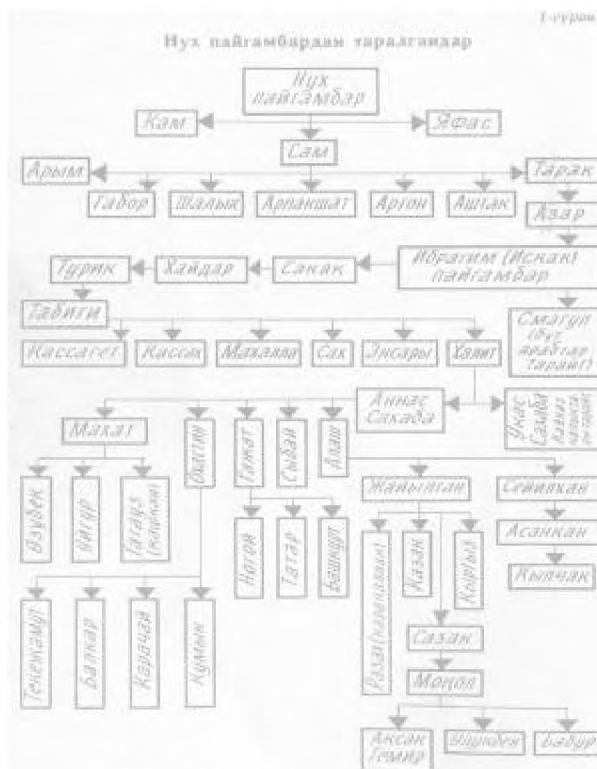
САНЖЫРА ДЕГЕН ЭМНЕ?

Санжыра — «Сен кимсиң, атаң ким, чоң атаң ким, кайсы уруктансың, кайсыл уруудансың, кайсыл улуттансың» деген суроого так жооп берет. Өзүнүн түбүн билбеген адам ал адам эмес. Ата-бабалар: «Эң эле болбой калганда жети атаңды билип ал» же «Жети атасын билбеген күл» деп айтчу экен. Чынында эле өзүбүздүн чыккан түбүбүздү, уругубузду, уруубузду так жазышыбыз керек. Эгер муну так жазбасак анда элдин тарыхын, улут-уруунун тарыхын чаташтырган болобуз, аны билген эл, уруу нааразычылык кылышы да мүмкүн. Анткени, санжыра айтуу кыргызда муундан-муунга уланып келе жаткан жакшы салт, мындан ары да бул салт улана берсе экен деген ойдобуз.

Санжыраны айтуудагы негизги максат — бир туугандардын ортосундагы, уруулардын ортосунда, ошонун негизинде бүт бир элдин ортосунда бирдикти, биримдүүлүктү, ынтымактуулукту сактоого, аларды биримдүү кылып баш коштуруу болуп келген. Биздин ата- бабаларыбыз санжыраны айтууда мына ушул багытта пайдаланып келишкен. Ошондуктан алар нечен кылымдар бою өзүнүн кыргыз улутун, кыргыз уруусун бириктирип, душмандарын талкалап, көз карандысыз жашап келишкен.

Бирок, турмушта санжыраны туура түшүнбөгөндүктөн жана аны туура пайдалана албагандыктан улутчулдук да, уруучулдук да, ал тургай улуу шовинисттик умтулуулар да пайда болушу мүмкүн. Эгерде бирөөнү кызматка алып жатып, «урууң ким, улутуң ким» деп сурасаң «бул киши улутчул же уруучул неме окшойт» деп тетири түшүнгөндөр да бар. Буга жол берүүгө болбойт. Мындай ишти саясий жагынан бышып жетпеген, эс-акылы төмөн, өзүнүн жеке кызыкчылыгын көздөгөн жетекчилер гана кылышат.

Мен жогору жакта түпкү атабыз Аналхак болгонун, андан Ак уулга (оңго) чейин 20 ата, Куу уулга (солго) чейин 23 ата өткөндүгүн баяндап кеткем.

Ал эми андан бери жагынан Орто Азия жана казак элдеринин теги жана уруусунун таралышы Нух пайгамбардан таралгандыгы жөнүндө ата-бабалардан уламыш сөз бар. Нух пайгамбарга чейинкилер: Аналхак, Арсланбай, Марыбий, Шүкүрбий, Сагынбий, Сарыбий. Андан Домбур (Думбулбий), мындан Долонбий. Долонбийден баштап кыргыздын санжырасы тагыраак айтыла баштайт. (Аны китепте жазабыз). Ата-бабаларыбыздын айтууларына караганда Долонбийге чейин кыргызды башкарган көп кишилер болуптур, алардын баарына токтолуп олтурбай эле Барганбек дегенден баштайын.

Бул жерден Алачкан (Алашкан) жөнүндө бир-эки ооз сөз. Биринчиден, Алачкандан казактардан таралганын айтып кетели. Алачкан эки балалуу болот, алар Жайылкан жана Сейилкан. Жайылкандан — Кыргыз, Созак, Казак, Разак деген төрт бала. Ал эми Казактан — Байчоро, Карачоро, Жанчоро деген үч уул. Үчөөнүн тең укум-тукумдары өсүп, ар бирөөнүкү жүздөн кем эмес болуп кеткендиктен, улуусунукун — Байчоронун тукуму — «Улуу жүз», ортончусунукун — Жанчоронун тукуму — «Орто жүз», кичүүсүнүкун — Карачоронун тукуму — «Кичи жүз» деп аталып калган. Мына ушундан улам казак агайындар үч жүзгө бөлүнүп кеткени да ушундан.

Барганбек жөнүндө баян

Кыргыз уулдары Энесай дайрасынын бойлорунда, анын ыңгайлуу ой-тоолуу жайларында жашап жүрүшкөндө, ошол элди башкарган Барганбек болгондугун санжырачы айыл аксакалдары чогулуп олтурганда баяндаар эле. Барганбек ошол мезгилде кыргыз урууларынын башын кошуп, аларды душмандан сактоого баш-көз болуп, эл башкарган кадырлуу киши болуптур. Ошол мезгилинде эле кыргыз, казак аралаш бир урук экендигин да айтышчу эле.

Барганбектин уулу Каврамбек. Каврамбектен Калдамбек, анын уулдары Арстанбек (Кылымбек), Үрүстөмбек болгон экен.

Үрүстөмбектин отуз уулу болуп, алар ичкилик аталып, Кыйва, Самаркан, Букар (Бухара), Анжыян, Кашкар, Кеңкол, Саркол, Опол жактарда чачкынды болуп турушкан экен. Нечен-нечен жылдар өтүп, мезгил алмашып, булардын уруктары Таган, Кыпчак, Каратегин (Курама), Каңды, Кызылаяк, Кыдырша, Тейит, Каракалпак, Сарыкалпак делип аталып кетишкен. Бул уруктар түштүк Кыргызстандан, Өзбекстандан азыр дале учурайт.

Арстанбектин өз аты Кылымбек экен. Ал кичинесинен тың, баатыр мүнөздүү жигит болуп чоңойгондо эл аны ата мурасын улантсын деп хандыкка көтөрүшөт. Ошентип, ал ата мурасын уланып хан болуп, кыргыз урууларынын башын кошуп, кол салган душмандарына моюн сунбай, кандык даража укум-тукумуна уланып 15 баласына чейин кандык доорун сүрүшкөн. Бардык учурда алар өз элин ар дайым душмандардан арстандай сактап келишкен. Ушуга байланыштуу анын аты Арстанбек деп аталып калган. Арстанбектин өзү башкарган элинин ичинде гана эмес, коңшу башка элдерге да кадыр-баркы өтө чоң болгон экен. Арстанбектин (Кылымбек), Алачкан (Алашкан деп да айтылат), Каракан, Асанкан, Табалкан, Толукан деген беш уулу болгон.

Барганбектин небереси Арстанбектин (Кылымбектин) Толукан деген уулу эл-журтка белгилүү мыкты болуп чыгыптыр. Бул эл арасында Каракан деп аталып калган. Бул дагы ата мурасын тартып бир топ жылдар кандыктын доорун сүргөн экен. Толукандан Төрөкан, андан Баракан. Төрөкандын экинчи уулу Кызчоро. Булар жалпы эле өз учурунда «Самбаркан» деген атак алышып, өз элин башкарып, душмандардан сактап турушкан экен. Төрөкандын баласы Баракандан Бөөнкан, андан Чаянкан болгон. Төрөкандын экинчи баласы Кызчородон — Атамбий, андан Шекербий, Шекербийден Телкозу.

Телкозунун уулу Думбулбий жөнүндө

Ал эл ичинде кадыр-барктуу болуп, эл-журтун душмандардан сактап турган. Думбулбийдин Нойгуткан, Ногойкан, Катаган деген үч уулу болот.

Ал эми Думбулбийдин Нойгутунан Акбалта, Шыгай деген эки бала.

Нойгуттун Акбалтасынан Чубак, ал эми Шыгайынан Чынкожо дегендер.

Жүрүп-жүрүп Чынкожонун тукумдары «Нойгуттар» деп аталып калган.

Акбалтанын Чубагынан Турсун, Турсундан Теңизбек, андан Челенкан, андан Көкүнкан, андан Элдешкан, андан Бекчубак, андан Жыргалбек, андан Сапарбек, андан Чанчарбек, андан Куттубек, андан Жыгатай, Субатай, Муратай деген үч уул. Бул балдар да учурунда эл билген мыкты жоокер — баатырлар болгон. «Эр жигит эл-четинде, жоо бетинде» дегендей ошол учурда булар өздөрүнүн жоокерлери менен кыргызга кол салган душмандын жазасын колуна берип, элди сактап турушкан.

Думбулбийдин Ногойканынан Жакыпкан . (Жакып- бек), Улакан, Көкчөкөз, Бай (Каманбай) деген төрт уул.

Думбулбийдин Катаганынан — Кошой (кан Кошой) деген жалгыз бала.

А эми Ногойкандын уулу Жакыпкандан Манас, андан Семетей, андан Сейтек (Сейитбек). .

Эгемендүү кыргыз өкмөтүнүн токтомунун негизинде «Манас» дастанынын миң жылдыгы 1995-жылы белгиленет. Бул кыргыз эли үчүн өтө кубанычтуу окуя. Анткени, ал кыргыз элинин елбөс-өчпөс шамчырагы, баатырдык эпосу. Кыргыздардын кылымдар бою өз баштарынан өткөн жакшылык, жамандыктары, достору жана душмандары менен болгон мамилелери, коом- го жана жаратылышка болгон көз карашы, моралдык нормалары ушул чыгармада топтолгон. Ошондуктан, Манас кыргыз элинин улуттук сыймыгы, бакты-таалайы.

Кыргыздан чыккан Манастын ысмы Менен биздин республиканын гана эли эмес, бардык өлкөлөрдүн булуң-бурчунда жашаган кыргыздар да сыймыктанышат.

Ногойкандын Көкчөкөз уулунан Көзкаман деген бир уул. Булардын тукуму да өз учурунда мыктысынып чыгып, тең туугандык кылып кээде Манаска баш ийбей, андан кандык даражаны ар дайым талашып келишкен. Кай бирде эки бир

туугандын ортосунда чыр-чатактар да болуп- кетчү. Манастын бул кысымчылыгына чыдабай Көкчөкөздүн тукуму таарынып, калмак-кытайды көздөй качып көчүп кетишиптир.

Ногойкандын Улаканынан Сыргак деген бала, ал эми Байдан (Каманбайдан) Бакай.

Бакай аксакал «Манас» эпосунда белгилүү, кадырлуу аксакалдардын бири. Бакайдан Байтайлак, андан Сулайман, андан Шабирбий, андан Арыстанбий, андан Атанбий, андан Зөөкүрбий, андан Сагынбий, андан Муратбий, андан Сарыбий, андан Домбулбий, Домбулбийдин Рыс (Рысдаркан), Долонбий деген эки уулу болгон.

Рыс учурунда мыкты чыгып, кыргыз-казактын башын бириктирип, элди башкарып турган. Ошондо эл ичинде «Кимдин-кимдин заманы, Рысдаркандын заманы» деп эл ичинде айтылып калган. Ошол мезгилде кандык даражаны «даркан» деп атап койчу, ошондон улам Рыс - Рысдаркан деп аталып калган. Рыс жалпы эле кыргыздын (анын ичинде казактар да бар) кутманы болуп туруп, каршылашкан душмандарына оңо менен баш ийбей, кыргыз кылымга толуп, жыргап жашап жатканда, Чыңгызхан аскер күчү менен келип калат да, анын күчүнүн кубаттуу экенин байкап, муну амал-айла менен өзүнө багындыруунун жолун ойлоп тапкан. Ал өзүнүн вазири Субатай дегенди тогуз шумкар менен Рыстын алдына жиберип «сага ушул тогуз шумкарды сый кылып, Чыңгызхандын атынан келдим, Чыңгызхан силерге чабуул салбайт, өздөрүнүн ыктыяры менен баш ийип берсин, Рыстын өзүн ушул элге кан кылып калтырам — деп айттырган. Субатай келип бул жөнүндө толугу менен түшүндүргөндө Рыс каршылык көргөзбөй, Чыңгызхандын айткандарына макул болуп, тынч эле күтүп тура берген экен.

Чыңгызхан муну уккандан кийин, «Кудай берди бизге, Рыс мага карап бергенден кийин бүт Түркстан колума өттү» деп эсептеп, өз жортуулун андан ары уланта берет. Ал жортуулга чыкканда куулук кылып, өз аскерлеринин алдына кыргыздарды биринчи салып, душман менен беттешкенде кыргыздар көп кырылат. Мындан тышкары Чыңгызхан куулук кылып, кыргыздын кээ бир мыкты жоокер баатырларын Жагатай, Субатайларды баш кылып кытайды көздөй айдатып жиберет да, алар кайра келип кол салбасын деген максат менен алардын жолун тостуруп таштайт.

Кыргыздын жетекчиси Рыстын согуштук жагынан күч-кубаттуу экенин сезип, Чыңгызхан түз кол салалбай амал менен аны жоошуткан, аны менен тынчтык мамиледе болгон. Бу да болсо кыргыздар илгертен эле өздөрүн, өз мекенин коргоого ар дайым даяр экендигин көргөзүп турат жана душмандар алар менен эсептешүүгө мажбур болгон.

Сагынбийдин баласы Муратай жөнүндө

Чыңгызхандын Рысдарканга (Рыска) көргөзгөн мытаамдык мамилесин байкап, Муратай менен Долон- бий андан чочуй башташты. Чыңгыз куулук кылып Рысты жоошутуп коюп, Нойгут тукумунан Куттубектин Жыгатай жана Субатай деген балдарын кытайды көздөй кууп жиберип, өз билгенин кыла баштады. Муну көрүп туруп Муратай менен Долон: «Чыңгызхандын бул кылганы кандай, бүгүн Жыгатай менен Субатайды чаңдатып кууп-сүрсө, эртең бизди ошондой кылышы ыктымал» дешип шектенишип, агайын-туугандары менен акылдашышат да, ал турган жеринен (Энесей-Алтайдан) жылып Ала-Тоо аймагындагы Тянь-Шанды көздөй көчүп жер которушту чечишет.

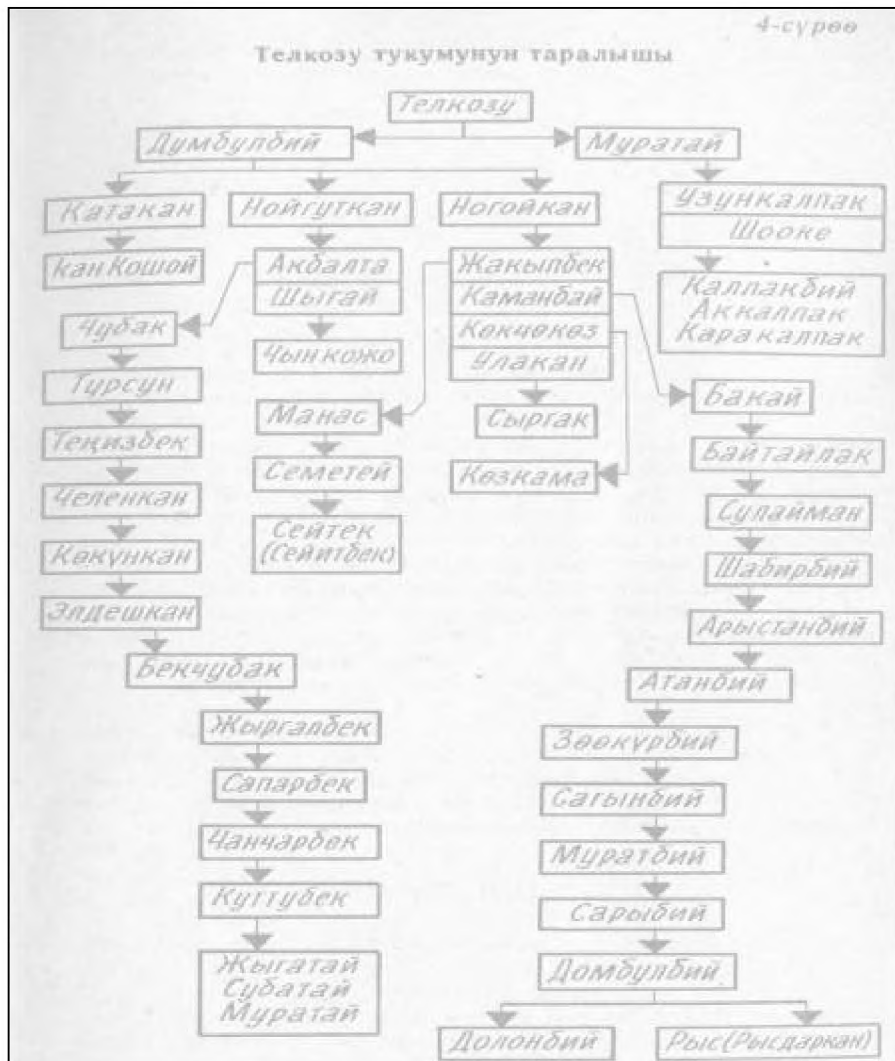
Ошентип, болгон эли менен көчө башташат. Долон- бий өзүнүн эки уулу — Ак уул, Куу уулдары менен тоо этектеп жөнөп олтуруп Тянь-Шань тоолорунун арасына

келип токтойт. Муратай болсо Ала-Тоону аралап, улам жыла берип, түштүктөгү Кожантка барып токтойт. Муратайдын чоң аталары Толукан (Каракан), Баракан, Кызчоро, Бөөнкан, Чаянкандар көп жылдар эл башкарып кандык даңкы-атагы алыска кеткен экен. Ушуга байланыштуу Муратай Кожантка баргандан кийин, көп калкка маалим кандын тукуму болгон соң, аны кадырлашат, сыйлашат. Муратай ал жерден Кожонасирден аял алып, Кожантка туруп калат. Адегенде Муратай Кожанттын каны Султан Жалиддин вазири болуп, андан кийин Кандын ишенимине киргенден кийин кандык даража Муратайга тиет. Ошентип, Муратай Кожанттын элине кан болуп калган. Муратайдын Узункалпак жана Шооке деген эки уулу болгон. Шоокеден Калпакбай, Аккалпак, Каракалпак деген үч бала.

Муратай Кожантта кан болуп турганда Ала-Тоодо калган тууганы Долондон кабар алып турган. Долон- бий Ала-Тоодогу калган-каткан кыргыздарын жыйнап баш коштуруп, аз болсо да көпмүн деп, жок болсо да бармын деп элди башкарып жата берген экен.

ДОЛОНБИЙ ЖӨНҮНДӨ

Домбул бийдин уулу Долон өз курактуулардын ичинен тың жигит болуп чыгат. Адегенде анын кадыр-баркы өз теңдүү жолдош-жоролорунун арасында өсүп, андан кийин эл оозуна алына баштайт. Үйлөнүп жайланат. Бара-бара кыргыз эли, ата салты кылып Долонду бий кылып алышат. Бий болгондон кийин элдин жоопкерчилигин сезип алардын ар-намысын сактап, душмандан коргоого аракет кылат.

Чыңгызхандын мезгилинде анын колуна түшпөс аракетинде болуп, эли менен акырын жылып олтуруп, Тянь-Шань тоолорунун арасына келип, элин башкарып токтоп калган экен.

Долонбий улгайып калган учурунда, байбичеси элүүгө жакындап калганда эки эгиз бала төрөйт, анын бирөөнү «Оң», экинчиси «Сол» деп атап коёт. «Ондун» аты — Ак уул (Агул) — Абыл, «Солдун» аты — Куба уул (Куул) — Кабыл экен. Эмине үчүн «Оң», «Сол» деп айтылган? Мунун муундан-муунга айтылып келе жаткан себеби көп. Анын ичинен санжырачы аксакалдар арасындагы бир нече болжолун же себебин айтып кетели.

«Оң», «Сол» деген ат балдар төрөлө электе эле коюлган экен. Себеби, Долонбий көп жылдар балалуу болбой жүрүп, байбичеси элүүгө жашы барып калган кезде кош бойлуу болуп калат. Долонбий сүйүнгөндүктөн байбичесинин боюнда бар кезинде эле чоң той берип: «Элим, байбичемдин боюнда бар, кудай буюрса балалуу болмок болдум, силердин батаңарды алайын деп чакырдым» деген имиш. Бир карыя Долондун байбичесине карап туруп: «Балам аман-эсен эки эркек эгиз бала төрөйсүң, балдарыма ат коюп бергин» деп сурап жатасың. Оң бөйрөгүңдөгүнү «Оң» деп кой, сол бөйрөгүңдөгүнү «Сол» деп койгун, оомийин», деп бата берген экен. Ошентип, кийин Долонбийдин байбичеси аман-эсен көз жарып, эки эркек бала төрөйт. Балдар төрөлгөндө кадимкидей асан чакырылып, он бөйрөктөн төрөлгөн балага Абыл (Ак уул), сол бөйрөктөн төрөлгөн балага (Куу уул) Кабыл деп ат коюлган дешет. Мына ушундан улам эл ичинде «Оң» канат, «Сол» канат деп айтылганын биринчи себеби ушул. Экинчи себеби мындай: эненин ичинен мурун түшкөн балага — Абыл (Ак уул), кийинки түшкөн балага — Кабыл (Куу уул) деп ат коюшат да, мурун түшкөн балага оң эмчегин, кийин түшкөн балага сол эмчегин эмизчү экен, ошондон «Оң», «Сол» деп атап калган дешет. Эл арасында айтылып жүргөн үчүнчү себеби, ал Долонбийдин эки аялы болгон имиш. Улуу аялынын баласынын аты Абыл, кичүү аялынын баласы Кабыл экен. Кичүү аялы өлүп, бала эмчекте калгандан кийин байбичеси эки баланы багат. Өз баласы Ак уулга оң эмчегин, күчүнүн баласына сол эмчегин эмгизчү экен. Мына ушундан «Оң», «Сол» болуп аталып калган деп да айтылат.

Эң акырында дагы бир себептери бул — Долонбийдин байбичеси эгиз төрөп, аттарын Абыл, Кабыл (Ак уул, Куу уул) деп коёт. Балдар секелек чоңоюп, күндөрдүн биринде чүкө ойноп жүрүшүп кечке жуук чүкө талашып «бул менин чүкөм, бул сенин чүкөң» дешип чатакка айланып кетет. Ата-энеси чүкөлөрүн бөлүп, сооротуп койсо да болбой уруштарын уланта беришет, чарчаганда экөө тең атасы Долонбийге даттанып келишет. Муну байкаган атасы улуусу Ак уулга он чүкөлөрдү, кичүүсү Куу уулга сол чүкөлөрдү бөлүп берип, мындан ары чырлашпай ушул өз чүкөлөрүңдү таанып бөлүп алып жүргүлө дейт. Мына ошондон улам «оң», «сол» деп аталып калган дешет.

Мындайча айтканда Ак уулдан (Абылдан) тарагандар «Оң» канат, Куу уулдан (Кабылдан) тарагандар «Сол» канат деп аталып калган.

Биз бул жерден эл арасына айтылып жүргөн төрт себептерин көрсөттүк, ал эми кайсынысы туура экендигин окурмандардын, өзгөчө санжыраны жакшы чечкен адамдардын оюна койдук. Бирок, биздин оюбузча эң акыркы себеби туура го деген ойдобуз. Ак уул (Абыл) эки аял алган экен. Биринчисинен. — Моңош, Наалы, экинчисинен Адигине, Тагай.

Моңошту кээ бир эл ичиндеги санжырачылар «Муң-куш» же «Могуш» дешип жаңылыш айтып жүрүшөт. Чындыгында андай эмес, анын чын аты Моңош. Аны бурмалабай айтуу керек. Демек, Адигинеден, Тагайдан, Моңоштон жана Наалы кыздан тараган тукумдар «Он» канат деп айтылат. Ал эми Куба уулдун (Кабылдан)

Чоңбагыш, Каратал деген эки уулу болгон. Бул (экөөнөн тараган тукумдар «Сол» канат деп айтылат.

Адигиненин (оң канат) тукумунун көпчүлүгү Кыргызстандын түштүк жагында, айрыкча Өзгөн, Совет, Алай ж. б. райондорунда жашашат. Бирин-серин Чүй боорунда — Онбир-Жылгада, Кызыл-Сууда, Ак-Бешимде ж. б. жерлерде жайгашып калышкан.

Тагайдын (оң канат) тукуму негизинен Тянь-Шань аймагындагы Кочкор, Нарын, Ат-Башы, Ысык-Көлдүн айланасында, Сары өзөн Чүйдүн башы Чон-Кеминден тартып, аягы Кара-Балтанын ары жагында — Казактын Меркесине чейин жашашат. Бул жерлерде жашаган элдердин басымдуу көпчүлүгү Тагайдын тукумунан тарагандар.

Ал эми он канатына кошулган Моңоштун тукуму «өтө аз, алар кыргыз аймагынын бардык жерлеринде бирин-серин жайгашып калышкан.

Ал эми Наалы кыздан тарагандарды Моңолдор тукуму деп айтылат. Булар да кыйла көп, бирок, кыргыздын бардык аймактарында айыл-айыл, топ-топ болуп жашашат. Булар АкМоңолдор, КараМоңолдор делип экиге бөлүнөт. Булардын баары «Оң» канаттан тарагандар.

«Сол» канаттан тарагандар — Чоңбагыш менен Караталдын тукумдары. Бул экөөнүн тукумдары бүт бойдон түштүк Кыргызстанда, Таласта жана Өзбекстандын Фергана аймагында жайгашкан.

Тагай (Тагайбий) жөнүндө

Абылдын (Ак уулдун) эки аялынан үч эркек, бир кыз болгондугун жогору жакта белгилеп кеттик. Мына ошолордун ичинен Тагай деген баласы тың чыккан экен. Тагай кичинесинен эле тири карак болуп, акыл-эстүүлүгү менен адегенде жолдош-жоролорунун арасында кадыр-баркы өсүп чыгат. Бара-бара калыптанып кыргыз элинин ичинде таанымал адамдардан болуп чыгат. Мына ушундан улам эл Тагайды бий кылып көтөрүшөт.

Бий болгондон кийин Тагай ата мурасын улантып, кыргыз элин башкарат, алардын өсүп-өнүгүшү, душмандардан коргонушу жөнүндө көп камкордукту көргөн.

Тагай кен пейил, жетим-жесирге кайрымдуу, боорукер болуптур. Анын дагы бир өзгөчөлүгү өтө калыс, акыйкаттуу, кишини кемсинтпеген, бардыгын бирдей көргөн адам экен. Тагай бийдин мындай адамкерчилик сапаттары жөнүндө аксакалдар арасында көп айтылат. Тагай Тянь-Шань тоосундагы, Ысык-Көл айланасындагы, Сары өзөн Чүй боорундагы кыргыздарды биримдикте башкарып, аларга көз-баш болуп турган. Элге калыс көз караш менен мамиле кылган, жетим-жесирлерге, кедей-кембагалдарга жардамын аябаган, элине келген бөлөк-бөтөн кишилерди өз балдарындай көрүп, элине кошуп алган анык элдик адам болуптур. Ошондуктан кыргыз эли ал кишини өтө кадырлашып, Тагайбий деп сыйлашкан.

Тагайбий эки аял алып, алардын төрт бала көрөт. Биринчисинен Богорустон, Койлон, Сарыбагыш (Кылжыр) болгон.

Ал эми экинчи Зуракан же (Зулайка деп да коёт) сарт аялынан Карачоро деген баласы болот.

Эзелтеден элибизде айтылып келе жаткан кыргыз санжырасында:

«Богорустондон болгон солто,

Койлоңдон кооз жедигер,

Сарыбагыштын барынан жогу» деп айтылып жүрөт эмеспи.

Мунун мындай айтылып калышынын себеби да болуш керек. Ал алардын көрүнүшүнө, жүрүш-турушуна, сапатына жараша айтылган болуу керек. Богорустондун көрүнүктүү жортуулчулары, жеке-сайышчылдары болгон сыяктанат. Ошого жараша «Богорустондон болгон солто» деп айтылып жүрөт. Койлондордун жүрүш-турушу короздонгон кишилер болгон окшойт. Ошол себептүү «Койлондон кооз жедигер» деп айтылат. Сарыбагыштын тукуму ынтымагы жок, бири менен бири согушуп, өлүмдөр болчу экен, ошого жараша «Сарыбагыштын барынан жогу» — улгайган адамдардын арасында кеп айтылат.

Тагайбийдин даңкын, кадыр-баркын кыргызга коңшулаш казактар, өзбектер да жакшы билишкен. Натыйжада алар менен достук байланыштар, алыш-бериш соода-сатыктар да болуп турган. Кыргыз мал чарбачылыгына байланыштуу көчмөн калк, өзбектер отурукташкан калк болгонуна байланыштуу малдын азык-түлүгүн кыргыздан көп сатып алып турган.

Мына ушул себептүү өзбектер кыргыздар менен байланышты күчөтүп, Тагай бийди колго алуу максатында өзбектин ханы ар качан Тагайбийди жыйынга, сый-конокко чакырып турган. Чакырган учурда Тагайбий жол азыгын камдап, жолдош-жоролору менен барчу. Күндөрдүн биринде өзбектин ханы Тагайбийди чакырып, ал өзүнүн бир топ жигиттери менен келип, айлап жүрүп калат. Айлар өтүп, бир күнү өзбектин ханы ак конок болуп, ак сарайда кандын сый-сыпаатын көрүп сарайда жыйын курап, ал жыйында Тагайбийдин жок экенин байкап калат. Ал жигиттерине айтып караштырса Тагайбий конок сарайдын бийик дубалдарынын артында көйнөгүн чечип алып, сууга жууп олтурганын көрүшөт. Бул көрүнүштүү дароо ханга айтып келишет. Муну көргөндөн кийин өзбектин ханы жана Тагайбийдин жанжоокерлери: «Кокүй, Тагайбий бир нече айдан бери байбичеси жоктугунан жуунбай кир басып кеткен турбайбы, муну ушул конок сарайда кызмат кылып жүргөн кыздардын бирөөнө үйлөтүп коёлу» деп акылдашып, Тагайбийге бул сүнүштү айтышат. Тагайбий буга макул болот. Ошентип, кандын сарайынан бир кыз тандалып ага Тагайбий макул болуп үйлөнүп калат, кыз сарт тукумунан болуп, анын аты Зуракан (Зулайка) экен. Зуракан Тагайбийдин сарт аялы болуп калганы да мына ушул себептен. Тагайбий сарт аялы менен бирге бир нече ай өзбектин хан сарайында жашайт. Өзбектин ханы кыргыздын бийин күйөө бала кылып алдым, кыргыздар менен соода-сатык жакшы болмок болду деген ой менен ичинен тынып калган.

Айлар өтүп Тагайбий эл-журтума кайтууга туура келди деген ойго келет. Бул мезгилде Зуракан аялынын боюна бүтүп калган болот.

Тагайбий сарт аялын эл-журтуна кошо ала кетүүгө сунуш кылат. Ал аялы болбой коёт. Бул окуядан кийин Тагайбий аялы Зураканга: «Эй айым, сен менин өмүрлүк аялымсын, эл-журтума ала кетейин десем болбодуң, сен кош бойлуусуң, эгер аман-эсен көз жарып, ал эркек болуп калса атын Карачоро кой, кыз болуп калса анын атын өзүң билип кой. Бала эркек болсо акыр атам деп мени издээр. Чын эле мени издеп калса, менин белгим катары мобу кестигимди баламдын колуна бер. Ушуну мага көргөзсө менин балам экенин билип, мен аны кабыл алам» деп жолго азык-түлүк камдап, сарт кайын-журту менен коштошуп, жолдоштору менен элин көздөй жөнөп кеткен.

Тагайдын сарт аялы аман-эсен көз жарып, андан эркек бала төрөлөт. Ата-бабанын салтынча асан чакырылып, баланын атын Тагайбийдин өтүнүчүн аткарып Карачоро деп коюшат. Таякелери баланын жакшылыгына той беришет да, өзүнүн баласындай багып чоңойтушат. Бала тестиер тартып калат, тышка чыгып жолдош-жоролору менен ар кандай оюндарды ойношот, кээде алар менен талаш-тартыш да болот, ал эми кээ бир учурларда мушташа да кетишет. Таяк жеп ызаланып калган балдар ич күйдүүлүк менен «Тентиген жетим кыргыз, жангыз короздой койкоңдобой атаңды таап ал» дешип, Карачорону бир нече жолу чычалатып, ал тургай көзүнө да жаш алган күндөрү болгон экен. Мындай сөздү бир эмес, бир нече жолу уккандан кийин, күндөрдүн биринде Карачоро апасына кайрылып: «Апа менин атам ким? Эмине үчүн балдар мени тентиген жетим кыргыз... дешип шылдыңдашат» дейт, Апасы Карачоронун бул суроосуна так жооп бербей: «Мына сенин атаң» деп таякелеринин бирин көрсөтүп, алдап сооротуп койчу. Бирок, ал кийинчерээк бир чоң жаңжалдан кийин ызасына чыдабай үйүнө келип апасын катуу кыйнайт: «Мен атамды издейм» дегенге чейин барат. Мына ошондо гана: «Кой, чындыгын айтпасам болбостур» деп апасы болгон чындыкты Карачорого айтып берет. Ал: «Балам, сен атаң Тагайбий деген кыргыз болгон, ал Ала-Тоо жергесинде жашайт, эгерде издейм десең мынабу кестикти берейин. Атаң Тагайбий сен бул жарык дүйнөнү көрө электе эле өз жерине кайткан болучу. Ал кетер алдында бул кестикти мага берип жатып: «Эгерде эркек балалуу болсоң атын Карачоро кой, ал акыл-эсине жетилип, мени издейм деген суроо туулса, анда тамак ашын мол кылып, ушул кестикти жанына берип жолго чыгар. Бул кестик ал үчүн да, мен үчүн да чоң белги болуп калаар» деп айткан. Ошентип, Карачоро атасы Тагайбийди издеп, азыгын аркасына көтөрүп үйүнөн жөнөп кетет.

Карачоро атасы Тагайды издеп жол жүрүп келе жатса алдынан бир бала жолугат. «Эй, бала, сен кимсин, кайдан келе жатасың?» деп сураса, анда: «Мен жетим болуп калдым, себеби, бий эне-атамды, бир туугандарымды, мени да кошо белибизге таш байлап, Дарыянын суусуна салып жибершти. Кандайдыр буйрук менен мен суудан калкып чыгып, эптеп оокатымды кылып жүрөм» дейт. «Андай болсо сен мага жолдош болуп ээрчи, мен Тагайбий деген атамды издеп баратам, мынабу Ала-Тоо жакта дейт, сен бул баштыктагы күл азыкты көтөрүп ал» десе, бала макул болот, Бир нече күн жол жүрүп келе жатышса, бул экөөнүн алдынан өзү карараак келген, дагы бир бала жолугуп калат. Анын жайын сурашса: «Мен селсаяк болуп жүргөн бир жетиммин, ата-энем катуу согуштан кайтыш болуп, тууган-туушкандар жан сактап калуу үчүн башка жакка качышып, мен ошол журтта калган экенмин. Мына ошондон бери ар кайсы жерде сандалып эптеп-септеп оокат кылып жүрөм» дейт. Муну уккан Карачоро: «Селсаяк болуп, ар жерде жүргөнчө, бизге кошулуп атамды издейли», деп кошо ээрчитип алат. Ошентип, үчөө эрмектешип, бир нече күн жол жүрүшөт. Бир күнү кетип бара жатышса калын токойдун арасынан чедирейген бир бала чыга калат. Үчөө аны ортого алышып, ал-жайын сураштырышса, калмак- кыргыздардын катуу салгылашуусунда коркуп, калын

токойдун арасына кире качкандыгын, ал салгылаш аяктагандан кийин ата-энесин таппай, журтта калгандыгын, ачкалыктын айынан токойдогу болгон жер-жемиштерди жеп оокаттангандыгын, мына ошонун натыйжасында курсагы чедирейип кеткендиги жөнүндө толугу менен баяндаган. Карачоро атасын издеп бараткандыгын жана жанындагы эки жолдошу жөнүндө түшүндүрүп берип, баягы баланы жандарына кошуп, төртөө биригип Карачоронун атасы Тагайбийди издеп жол тартышат.

Ал төртөө көп күн, көп түн бир канча айыл аралап сураштырып жүрүп олтурушат. Күндөрдүн биринде бир айылга келип сураштырса, элдери: «Тагайбийдин айылы тетиги көрүнгөн боз үйлөр» деп көрсөтүшөт. Күн кеч бешим мезгили, малдар айыл четине жакындап, айыл аксакалдары боз үйлөрдүн жанындагы дөбөчөдө олтурушкан экен. Төрт бала дөбөдө олтурган аксакалдарга жакын келип салам беришет. Үй мүйүз тартып, өткөн-кеткенди кеп салып олтурган аксакалдар чоочун балдардын берген саламына алик алышып, алардын ал-жайын, элин, жерин жана кайсы жакка бара жаткандыгын сурап калышат. Берилген суроого балдар, айрыкча Карачоро толугу менен жооп берип, Тагайбий атасын издеп келе жаткандыгы жөнүндө түшүндүрүп айтат.

Оптургандардын арасында Тагайбий да бар эле. Ал беририлген суроону жана айтылган жоопту толугу менен угуп олтурган. Бир аз убактан кийин Тагайбий Карачорого «Тагайбийдин баласы экендигиңди эминне белгиң менен аныктайсың» деп сураганда, ал баягы апасы берген кестикти көрсөтөт.

Ошондо Тагайбий кестикти баладан алып карап, аны өзүнүн аялына таштап келген кестиги экендигине көзү жеткенден кийин «чын, сен менин балам экенсиң, Тагайбий деген атаң мен болом», деп жанына олтургузуп, Карачоронун чекесинен өбөт. Андан кийин Тагайбий Карачорону ээрчип келген балдардын ал-жайын сураштырат. Карачоро атасына аларды бирден түшүндүрүп берет.

Ошондо Карачоро: «Сизди издеп келе жатсам биринчи бул бала жолукту, сураштырсам ата-энесин айылдын бийлери белине таш байлап, дарыянын суусуна салып жибериптир, өзү өлбөй калып суудан эптеп чыгыптыр. Жол азыгымды көтөртүп ээрчитип алдым», дейт.

— «Ии, андай болсо ажалдан аман калган жакшы бала экен, азыгыңды көтөртүп алсаң бул да менин балам болсун, атын Азык койдум», — деген экен бий.

Карачоро экинчи баланы баяндайт. «Бул бала болсо журтта калган селсаяк бала экен, макул болгондуктан муну да ээрчитип алдым» дегенде, Тагайбий «Бул да менин балам болсун, аты Саяк болсун», акырында үчүнчү баланы баяндаганда. Тагайбий: «Курсагы чедирейген бала экен, бул дагы менин балам болсун, аты Черик болсун» деген экен. Бардыгын чекелеринен өөп, үйүнө алып киргизет. Нечен күн, нечен түн жөө чаалыгып-чарчап келген балдарга тамак бердирип, эс алдырып, эртеси Карачоро менен бирге төрт балалуу болгондугунун урматына элине чоң той берген.

Мына ушул окуядан кийин эл арасында Тагайдын Азык, Саяк, Черик деген үч бакма баласы болгон деп айтылып калган.

Карачоро, Саяк, Азык жөнүндө эл арасында бир топ уламыш сөздөр бар. Анын бирин биз жогоруда кеп салдык, андан кийинкиси мындай деп айтылып жүрөт: Тагайбий Кыпчак кандыгынан Түштүктөгү Төрө-Кочкор Деген жерге ак үйлүүгө өкүл болуп барып эки жыл жашап туруп калат. Ал жерден Манисаханум деген кызды аялдыкка алат. Ал кош бойлуу болгондо Тагай өкүлдүктөн түшүп, өз жерине кайтып келет. Ал жерде калган аялы Манисаханумга «Эркек төрөсөң атын Жоро (Чоро) коюп, чоңойсо Ысык-Көлгө мени издетип жибер» деп өтүнүч кылып, ага белги катарында өзүнүн кемери менен кестик бычагын таштаган экен.

Ал эми Саяк менен Азыктын Карачорого кабылышы жөнүндө ар кандай сөздөр айтылат.

Эл арасында таралгандардан дагы бирөө бул, Манисаханум Жорону (Карачорону) төрөп багып жүргөндө, кыпчак элин, башка бир элдин жоокерлери келип бүт чаап, кырып, талап кетет. Ошол кезде Кыпчактын Домохан деген бир мыктысынын Шаамурза деген баласы жетим калып, аны да Манисаханум Жорого кошуп багып чоңойтот.

Жоро чоңоюп атасын издеп жөнөгөндө Шаамурза Манисаханумга кеңешип, мен кошо кетпесем душмандар билип калышса мени өлтүрүп коюшат. Андан көрөкчө Чоронун азыгын көтөрүп жүрөйүн, деп кошо кетет, бул балага Тагайбий Азык деген ат койгон деген эл арасында сөз бар. Ал эми Чоро менен Шаамурза бир нече күн жол жүрүп чарчап, ат чалдырып ээн талаада уктап калса, бир курал жабдыктуу жигит келип ал экөөнү карактап, аты-тонун олжолоп алмак болот. Балдар чынын айтып өтүнүп сурашкандан кийин, жай сурашып олтуруп «каракчы» жигит да сырга келет.

Кыргыз Энисейден Жети Сууга көчүп келгенде Долонбийдин жакын туугандарынын бири Муратбай экөө таарыныша кетип, Фергана тарапка бөлүнө көчүп кетип калган экен. Ошол Муратбайдын баласынын баласы — Жаныш деген мен боломун. Ата-энем өлгөн. Мен дагы тууган таппай жүрөмүн. Эми мен силер менен кошо барып, Тагай абамды, эл-жерди табам деп кошо жөнөйт. Бул баланы Тагайбий Саяк деп ат койгон экен.

Тагайбий өз уулу Жорону алып келген белгисинен таанып, жол жүрүп, күнгө күйүп бети шамалга, күнгө карайып күйүп келгендиктен «Карачоро» деп койгон экен.

Дагы бир айтылып жүргөн нерсе, Манисаханум өзү жаш калгандыктан Тагайбий кеткенден кийин Мыты деген чоң сакал молдого тийип, Байызбекти (Саякты) төрөйт. Балдар жашынан тентек-шок чыгышып, хандын (корун) зоокасына уялаган туйгундун жалгыз балапанын уядан алып бага албай өлтүрүп алышат, кан буга ачуусу келип, туйгунду, Мыты молдо сен өлтүрттүң деген шылтоо менен аны сууга ыргыттырып жиберет. Манисаханум андан кийин элчи тажикке тийип, андан Сарычорону (Азыкты) төрөйт. Ошентип, Жоро (Карачоро), Сарычоро экөөнүн энеси бир, аталары башка жатындаш бир тууган болушат деген сөз бар.

Манисаханум бара-бара балдарды кан өлтүрүп коюшу мүмкүн деп Жорону, Саякты, Азыкты Ысык-Көлгө Тагайга качырат. Жөнөтүп жатканда энеси балдарына жериңер Ысык-Көлгө жеткенден кийин биз үчөөбүз бир тууганбыз деп эч кимге айтпагыла, анткени Тагайдын башка аялынан көргөн балдары силерге душмандык кылуулары мүмкүн деп акыл-насаат айтып жиберген имиш. Мына ошол себептен үч бала үч жактан кошулдук деп айтылганы да ушундан.

Эми Карачоро, Азык, Саяк, Черик жөнүндө бул эл арасында айтылып жүргөндөрдүн кайсынысы туура экендигин окурмандардын ортосуна койдук, бирок, Карачоро Тагайдын баласы экендиги элдин жана санжырачы карыялардын айтуулары так жана чындык го деп ойлойбуз.

Моңолдор, Коңурат, Черик жана Чертикелердин тагдыры

Коңурат, Черик, Чертике да Тагайбийдин бакма балдары. Ал эми Моңолдор болсо Адигине менен Тагайдын эжеси Наалы төрөгөн бала. Бул үч баланын тагдыры Наалы эжеге байланыштуу. Кыргыз элинде айтылып жүргөн санжырада булардын тагдыры төмөндөгүдөй түшүндүрүлөт.

Илгери Фергана өрөөнүндөгү Арсланбап жеринен Тору Кыпак уруусунан Султан Жалил деген бийдин уулу Султан Кылыч деген кан болуптур. Ал эми Султан Кылычтын уулу Кылыч

Арыстан ата мурасын улантып, өз заманында кара кылды как жарган кан болуп чыккан. Ал алдын ала билген олуя да болгон экен. Ал Өзгөнгө мунара, Ат-Башынын Таш Рабатына таштан тиздирип 40 бөлмөлүү Караван сарай жана көптөгөн кооз күмбөздөр салдырыптыр.

Ал кезде Орто Азиянын жунгарлар бийлик кылып турган заманда Кылыч Арстанды калмактын динине кирип «Буркан» болуп кетти деген ушак-айың сөздөр эл арасына тарайт. Мына ошондон кийин жергиликтүү элдин молдолору, динге берилген кожолору куугунтукка алышып, өлтүрө турган болгондо Кылыч качып чыгып, казактын Ак-Дөбө (азыркы Ак-Тюбинск) деген жерине барып жашап, акыры ошол жерден дүйнөдөн кайтат. Кылыч Арыстандын эки (аялы болгон. Анын улуусунан үч, кичүүсүнөн Дайыр жана Көкө деген эки бала болгон. Улуу аялынын балдары кичүү аялынын балдарын жектеп, күн көргөзбөй куугунтукташкан. Мындай кысымга чыдашпай, Дайыр менен Көкө атасы Кылыч өлөөрдө «өз жериңерди тапкыла» деген керезин эске алышып, качып чыгышат да, элин издеп олтуруп Адигине менен Тагайга келишет. Алар экөөнү бөлөк-бөтөн дебей кабыл алышып, малын бактырып, тиричиликке аралашып калышат. Көкө эр жүрөк баатыр жана дени калбаттуу балбан, эмгекчил жана олуя чалыш адам экен. Ошол мезгилдерде кытай менен кыргыз эли жер талашып чабышып калышат. Бул чабышта Көкө кыргыздын ар-намысын сактап чоң эрдик көргөзгөн экен. Мына ошондон кийин Адигине менен Тагай Көкөнү жактырып калган деген сөз айтылат. Бул бир жагы, экинчиси, мурда эч бир күйөө жактырбай, турмушка чыкпай жашы бир топко келип калган Наалы эже менен Көкө бирин-бири жактырып сүйүп калышкан болот. Муну байкаган Адигине менен Тагай аялдарына: «Эжеге айткыла, көңүлүнө жаккан кишиси болсо той кылып нике кыйдырып коёлук» дешет. Бул сөздү келиндери Наалы эжесине айтышса: «Мага эки жактан күйөө издеп убара болбогула, өз баладай болуп калды, мынабу Көкөгө эле нике кыйып койгула» деп жооп айтат. Мына ушул эки себепке байланыштуу Адигине менен Тагай эжеси Наалыны Көкөгө нике кыйдырган. Көкөнүн агасы Дайыр: «Иним менден мурун үйлөнүп алды» деп таарынып, казак жергесине көчүп кетет. Ал жактан үйлөнүп-жайланып, балалуу-чакалуу болуп калат. Анын бир баласынын аты Жалайыр, жанагы казак элиндеги Жалайыр тукуму, мына ошол Дайырдын баласы да.

Бул жерден белгилеп айтып кете турган бир нерсе — Көкөнүн бир өзгөчөлүгү бар экен, ал денесин эч кимге көргөзчү эмес экен, себеби, эгер бет алдынан киши караганда анын боор-эти айнектен көрүнгөндөй көрүнүп турчу экен деп айтышат. Ал дайыма аялы Наалыга: «Аялдык кылып мен сууга киринип жатканда алдымдан чыгып карабай жүр» деп айтчу. Бул сөзүнө Наалы эже: «Эмне себептен минтип айтат» деп оюна пикир алып жүрсө, күндөрдүн биринде Көкө сууга түшүп жатканда Наалы эже шартты бузуп, аны ооз үйдүн тешигинен шыкаалап караса, жүрөк-боору, айнектен көрүнгөндөй болуп көрүнөт. Олуя киши болгондуктан Көкө муну билип калып, Наалыга: «Эмне үчүн алдымдан карадың, болду эми күнүм бүттү, ичиндеги бала эркек болсо, атын Моңол кой» деп, мына ушундан көп узабай эле Көкө дүйнөдөн кайтат. Наалы эркек төрөп, атын Моңол коюшат. Баланы апасы чоңойтуп, үйлөнтүп-жайлантат, укум-тукуму өсүп Моңол деген айыл болуп калат.

Ошол учурдагы бир чабышта калмактын Тыргоо деген уруусунан Дор деген калмак жигит кыргыздын колуна түшөт. Ал үйлөнүп кыргыз арасына эл болуп, өсүп өнөт, өзүнчө дор деген уруу болуп моңол уруусу менен жанаша жашайт. Жанаша жашаган эки айылды «бул кимдин айылы» деп сурагандарга Моңолдордун айылы деп жооп айтылып жүрүп, моңолдор уруусу болуп кетиптир. Бул бир жагы. Экинчиси, кыргыз-калмактын бир чабышында колго түшкөн бир калмак кызды — Дорду (Дор калмакча кыз деген сөз) Наалы эжеге үйүндө кызматын жасап жүргөнгө күң кылып берген. Моңол төрөлгөндө аны дайыма көтөрүп, ойнотуп багып жүрчү. Экөө эшикте жүрсө аларды ар дайым моңолдор бери келгиле деп чакырышчу. Мына ушундан улам Моңол — моңолдор болуп аталып калыптыр санжырада.

Наалы эженин баласы Моңолдордун тукумунун таралышы

Моңолдор деген ат кандай пайда болгонун биз жогору жакта айтып кеттик. Моңолдор уруусу көп, кыргыз жеринин бардык аймагында бар.

Эл арасында моңолдорду «Ак моңолдор, Кара моңолдор» деп экиге бөлүп айтылат. Анын себеби балдардын өңүнө жараша айтылган болуу керек дешет. Ак баладан тарагандар — Ак моңолдор, кара баладан тарагандар — Кара моңолдор деп аталып калган көрүнөт.

Кара моңолдор жөнүндө санжырачылардын арасында мындай айтуулар бар. Илгери кыргыз-калмактын ортосунда болгон согушта калмактар кыргыздын Темир жана Темиржан деген эки жаш баласын олжо кылып алып кетишет. Кийин кыргыздар намыстанышып балдарды эптеп алып келиш үчүн моңол тукумунан Тайлак деген баатырды жиберешет да, балдарды алдап алып келишет. Убакыт жетип ал экөө үйлөнүп, балалуу-чакалуу болушат. Мына ушул Темир менен Темиржандын балдарынын өңү-түзү кара болгондуктан «кара моңолдор» деп аталып калыптыр деген сөз бар.

Турмушту байкасаң, бул айтылган имиш сөздүн чындыгы бар деген жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыздын санжыра айткан аксакалдарынын көбүнүн сөздөрүнө караганда моңолдордун Асан деген уулу болгон. Асандан Самансур. Ал эми Самансурдун 11 уулу болгон. Кыргызстанда Самансурдун эки гана баласынын тукуму калып, калган 9 уулунун тукумдары Казакстан, Кытай, Ооганстан, Индия ж. б. жерлерге тарап кетишкен деп айтылып жүрөт. Моңолдор көп эл экендиги мына ушундан билинип турат. Ошондуктан эл ичинде «моңолдор журттун уюткусу» деп бекеринен айтылбаган көрүнөт.

Кыргыз жергесинде калган Самансурдун Сарыбай, Бакыбай деген эки баласы айтылат.

Сарыбайдан тараган моңолдорлор негизинен Чүйдө, Ошто жана Таласта жайгашкан, ал эми Бакыбайдан тараган моңолдорлор болсо Нарында жана Ысык-Көлдө жайгашкан.

Биз жогоруда «моңолдор элдин уюткусу» деген эл оозунда айтылып жүргөн лакапты бекеринен жазган жокпуз. Ата-бабаларыбыз бул сөзү турмуштун чындыгынан алып акылдуулук менен айткан. Чынында эле биздин жергебизде моңолдор уруусу жок айылды табуу кыйын. Мына ошол моңолдор уруусунун бир тобу Ош обласынын Өзгөн районуна караштуу Мырза аке айлындагы «Алга» совхозунун Адыр деген бөлүгүндө турушат.

Бул айылда турган моңолдордун уулу Кыйра тобу- Көжөбаш уруусунан таралышын чечмелеп көрөлү, Көбаштан Токон, Чоро, Рысбай, Байкүчүк, Бөгөнөк. Токонунан Текеш, Эргеш; Текешинен Батей; ал эми Эршинен Шералы. Чоросунан Токтомат, Жалибай; анын Токтоматынан Дөөлөтбай; ал эми Жалибайынан Иран, Рысбайынан Парман, Эсенбай, Бошкой; Парманынан Болот, Кабылбек, Тайлак, Атантай; мунун Болотунан Нааданбек, Адан; Кабылбегинен Закирбай, Токо, Тайлагынан Сулайман, Кожомберди, Кудайберди, Эгемберди.

Тайлактын Сулайманынан Мамат; андан Курманбек, Кубанычбек, Таалайбек, Нурланбек; мунун Курманбегинен Мирлан, Азамат, Айбек, Айтмамат.

Тайлактын Маматынын Кубанычбегинен Нурбек; Таалайбегинен Темирбек. Тайлактын Кудайбердисинен Арун; андан Тажимамат, Куламыш, Жумалы, Абды.

Тайлактын Эгембердисинен Сагынбай, андан Турдалы.

Чүйдүн Чымкоргон жериндеги моңолдорлор

Санжырачы аксакалдардын айтуусуна караганда бул жерде Самансур, Багы, Алакар, Куусөөк, Багөнөр дегенден тарагандар деп айтылат. Булар Ак моңолдорго кирет.

Мисалы алганда, Алакардын алты уулу болуптур, ошолордун Чагыр, Маана деген баласынын тукумдары айтылып жүрөт. Анда Маанадан Отор, андан Авус, андан Үчкемпир, андан Карбос, Карга, Каргадан Бообек, андан Токо, андан Курман.

Үчкемпирдин Карбосунун эки аялы болгон экен. Биринчисинен Баатырбек. Экинчисинен Савай, Мусакожо, Жакыпбай.

Баатырбектен Жаныбек, Сасы, Майлы; Жаныбектен Өмүралы, Кепичалы, Ысмайыл; Өмүралыдан Осмон, андан Шамшыбек, Абдыбек, Масыркул; Шамшыбектен Кубат; Абдыбектен Нуралы, Улан; Масыркулдан Максат.

Кочкорбай, Тентиш моңолдорго кошулбайт деп айтылат. Булар башка жактан келип, Тоймат элине кошулган экен. Сыдык менен Ызак жакырчылык турмушта малай болуп чоңоюптур. Колхоз курулушу башталып, эл Кочкорбаев Ызакты башкарма кылып шайлашкан. Колхозду 30 жылдай башкарган. Социалисттик Эмгектин Баатыры болуп, 70ке жакындаганда республикалык пенсияга чыккан. Кийин Ызак каза богондо колхоздун атын Кочкорбаев атындагы колхоз деп койгон.

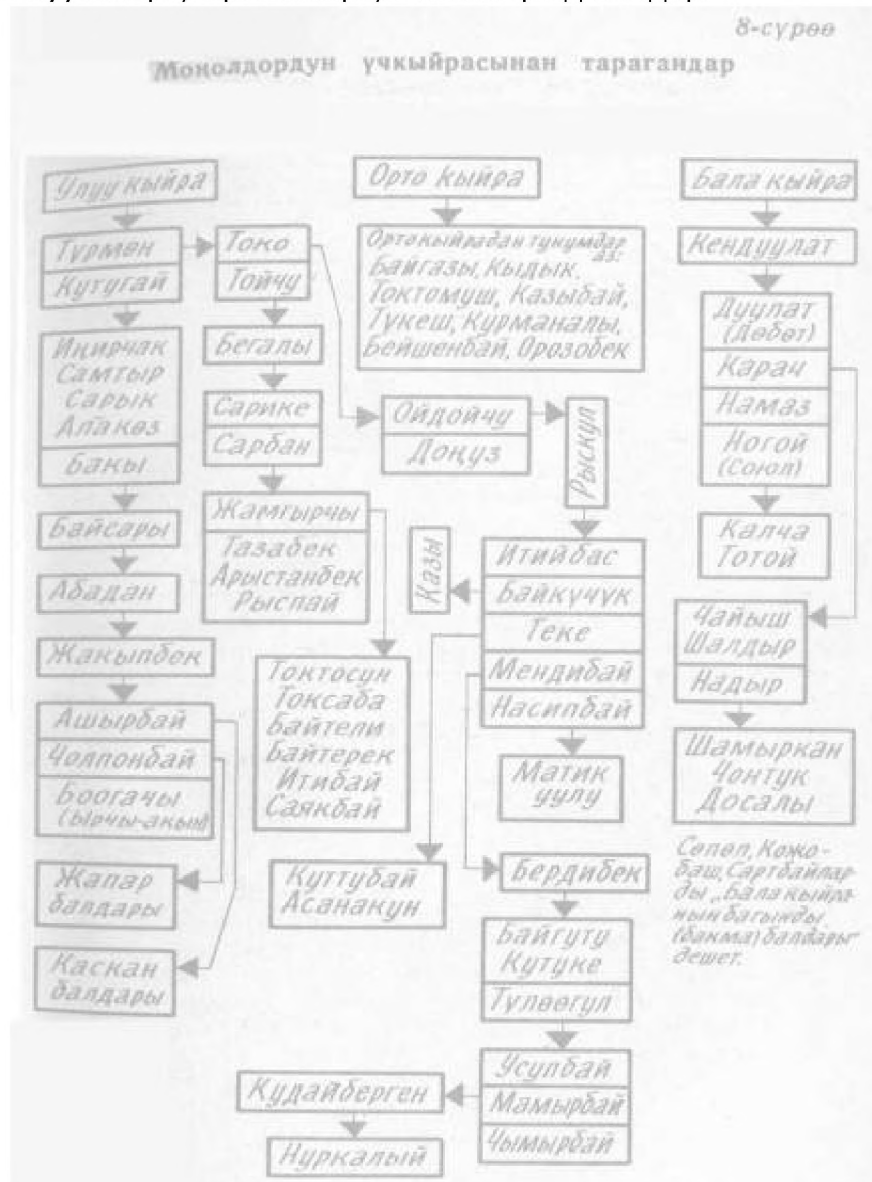
Ал эми Бакыбийдин тукумдарынын Ат-Башы, Нарын жергесинде таралышы жөнүндөгү мындай маалымат бар: Бакыбийден Алымсейит, Куттуксейит. Анын Ат-

Башынын Өзгөрүшүндө, Эки Нарында жана Нарын шаарында Баймоңол тукумунан Райымбеков, Орунтаев, Алыкожоев ж. б. бар. Бакыбийдин Куттуксейитинен Алагыр, андан Богонок, Кара тукуму.

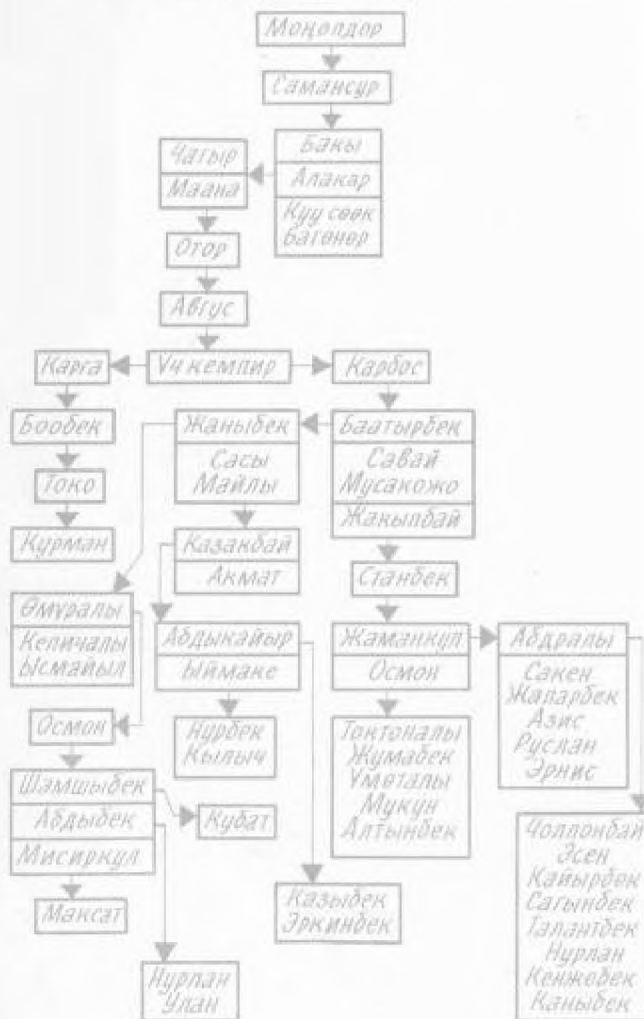
Богоноктон Куусөөк, Бачеке, Чолоктума. Мунун Куусөгүнөн Эштек, Назар, Саргашка, Акжол, Токо, Көчөк, кийин булар өз-өзүнчө уруулар болуп кеткен.

Алагырдын Каратукумунан Эсен, Кунуке, Коной, Шайбек, Каратаман. Бул тукумдардан көрүнүктүүсү болбой майдаланып кеткен.

Абылгазы, Сейитказы, Мангазылардан эл арасында үч гана балдары айтылып жүрөт. Алар Улуу Кыйра, Орто Кыйра, Балакыйра дегендер.

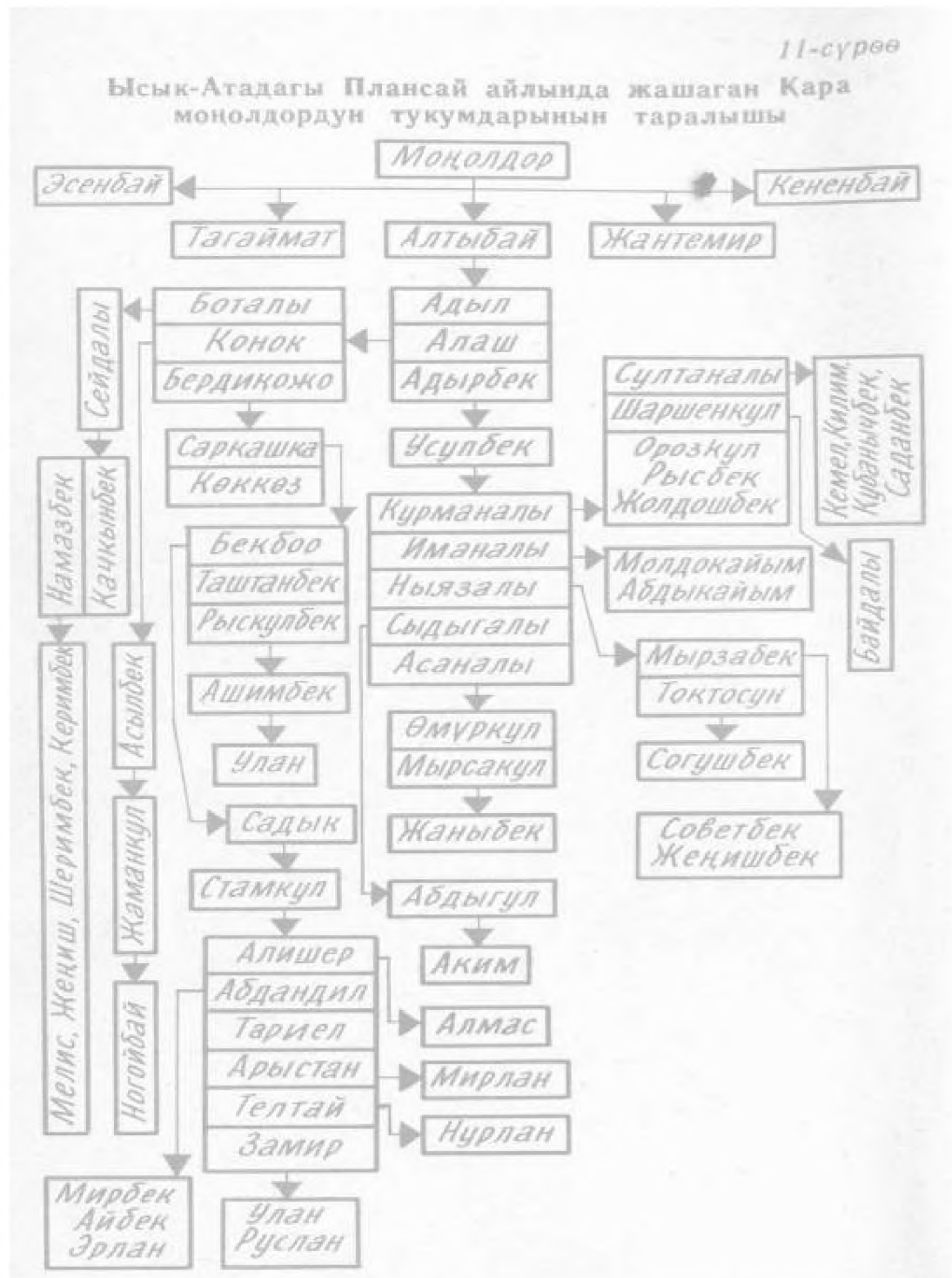
Чым-Коргон айлында жашаган Ак моңолдордун
Самансур тукумдары

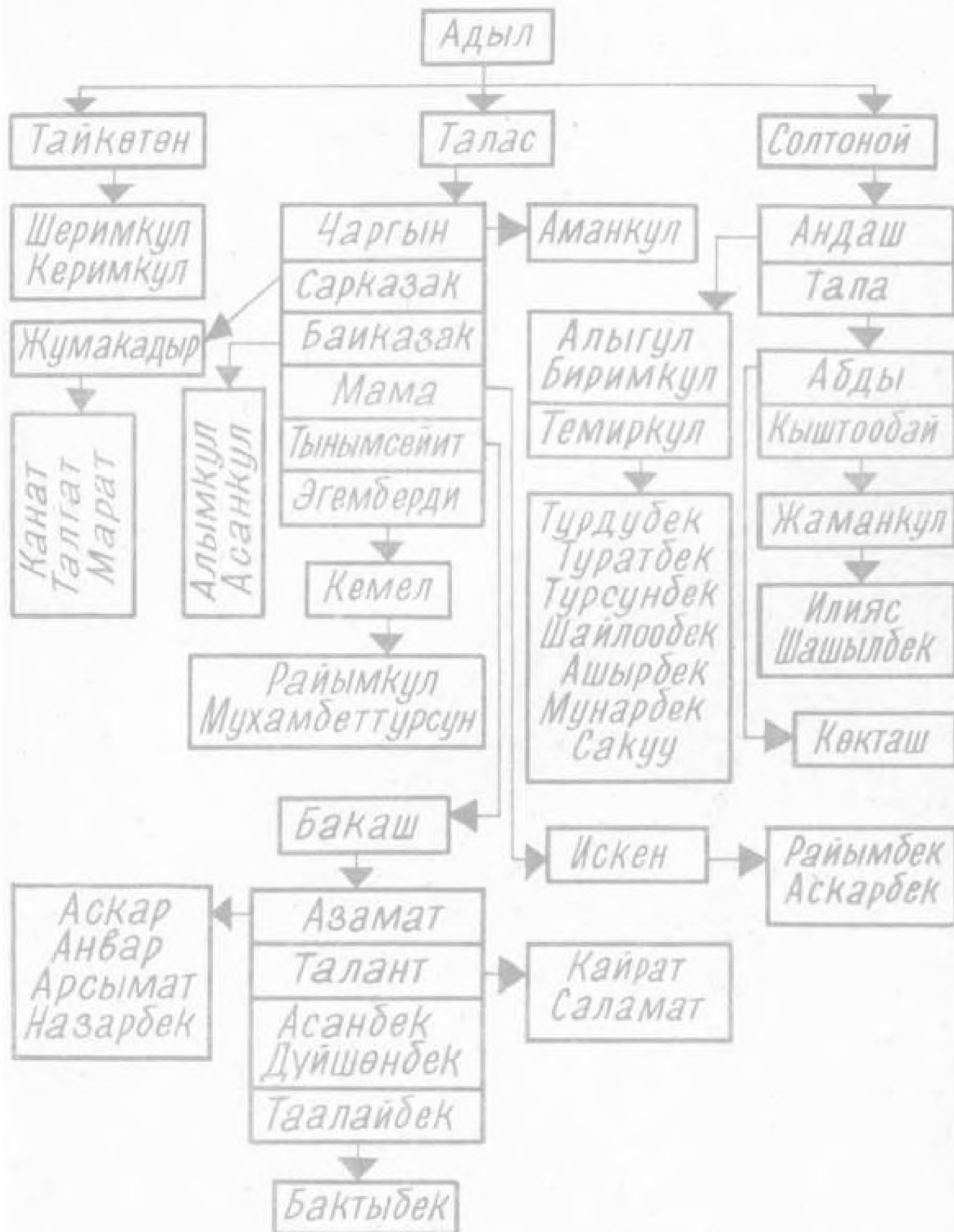
Чым-Коргон айлында жашаган Кара моңолдордун
Төгөнбай тукумдары

Эскертүү: Биз жогоруда Моңолдор деген аттын келип чыгышы жөнүндө кеп кылып, Наалы эженин уулу Моңол жана калмактын Дор аттуу кызынын ысымдарынан келип чыкты деп айттык. Эл арасында Моңолдор тукумунун келип чыгышы жөнүндө могол, моңгол деген сөздөрдөн, атүгүл моңгол элине таандык эткен да варианттар айтылат. Буларды тактоо — келечектин иши. Булардын бардыгы бара-бара өз нугуна түшөт деп ишенем. Азыркы биздин колдо болгон материалдар ушулар. — **Автор.**

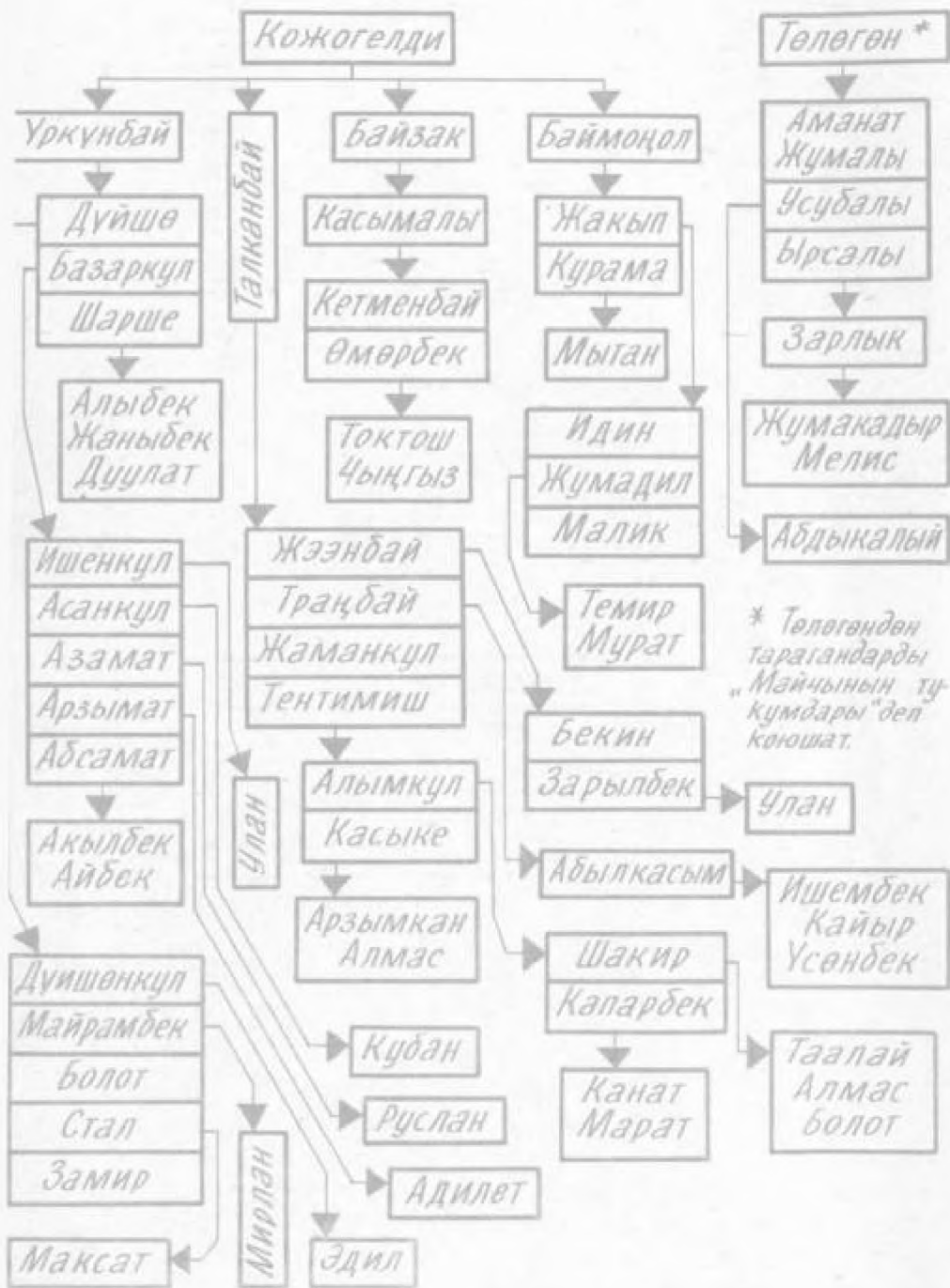

Ысык-Атадагы Плансай айлында жашаган Кара
моңолдордун Адыл тукумдарынын таралышы

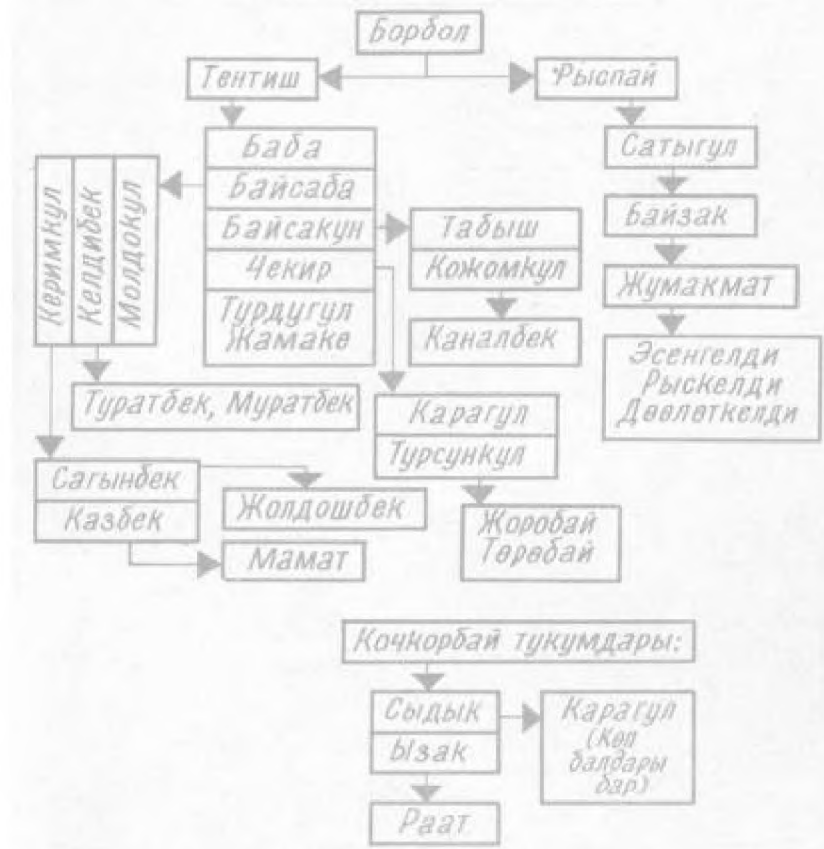

Бул айылдагы моңолдор беш бир туугандан таралат.

Чүйдөгү Сайлык айлында жашаган Монолдордун
Кожокелди жана Төлөгөн уулдарынан тарагандар

Ысык-Атадагы Кочкорбай аймагындагы Монолдордун Борбол уулуна тарагандар

Улуу Кыйрадан Түркмөн, Кутугай; анын Түркмөнүнөн Токо, Тойчу; анын Токосунан Олдойчу, Доңуз; Доңуздуң тукумдарынын көпчүлүгү Кетмен-Төбө жергесинде.

Токонун Олдойчусунан Рыскул, Андан Итийбас, Бай-күчүк, Теке, Мендибай, Насипбас; мунун Итийбасынан Дүйшемби.

Рыскулдун Байкүчүгүнөн республикабызга белгилүү врач Касиев.

Рыскулдун Текесинен Куттубаев Асанакун. Рыскулдун Насыпбайынан Майтык. Рыскулдун Мендибайынан Бердибек, андан Байгуту, Кутуке, Түлөгул; Түлөгулдан Усупбай, Мамырбай, Чымырбай.

Түлөгулдун Мамырбайынан Кудайберген. Андан Нур- калый. Улуу Кыйрынын Түркмөнүнүн Тойчу уулуна Бегалы; андан Сарыке, Сарбан; мунун Сарыкесинен Байчериков Малабай, Үркүнбаев Асанбай; ал эми Сарбанынан Жамгырчы, Тазабек, Арстанбек, Рыспай. Сарбандын Жамгырчысынан Токтосун, Токсоба, Байтели, Байтерек, Итибай, Саякбай. Куттукеден Сооронбай, Сооданбек; Сооронбайдан Канаталы.

Улуу Кыяранын Кутугайынын эки аялы болгон: биринчисинен Ыңырчак, Самтыр, Сарык деген үч бала. Анын Ыңырчагынан Турганбайлар, Самтырынан Монкоштор, ал эми Сарыгынан Сарткозу, Маңгыт. Эми Сарыктын Сарткозусунан тараган балдары айталы: Сарт- козудан Ыбырай, Кудайменде, Ысмайыл, Балабий. Анын Ыбырайынан Токтогул, Аалы; Кудаймендисинен Үсөн (уулу), Күрүчбек, Абазган, Мамыткан, Мукаш, Жумаш; Ысмайылынан Үмөталы уулу; Балабийинен Бактагул, Тайгүрөңдөр.

Сарткозунун Маңгытынан Курманкожо, Курманалы, Андашпай; анын Курманалысынан Субакожо, андан Мойдун. Мангыттын Андашпайынан Төлөгөн; андан Идирис, Идияс, Керимкул.

Кутугайдын экинчи аялынан Алакөз, Бакы деген эки бала болгон. Анын Алакөзүнөн Жакаш; андан Мамыр- бай, Шамырбай, Керимбек, Султан. Кийин булардын тукуму Карачекирлер делип калган. Булардан Байпалак, Бектурдун Ысасы, Канат, Мурзабай, Үрөстөм дегендер.

Кутугайдын экинчи аялынын Бакы деген баласынан Байсары. Андан Абадан; андан Жакыпбек; андан Ашырбай, Чолпонбай, Боогачы деген белгилүү акын-ырчы, бирок анын тукумдары изилденген жок. Жакыпбектин, Ашырбайынан Каскан. Чолпонбайынан Жапар.

Биз жогоруда Улуу Кыйранын тукумдарын мүмкүн болушунча сүрүштүрдүк. Эми Орто Кыйранын тукумдарына токтололу. Булардын тукумдарын сураштырып жүрүп, биздин жергебизден аз кездештирдик. Алар Байгазиев Кыдык, Токтомушев Казыбай, Түкөш, Курманалиев Бейшебай, Орозбек жана башкалар.

Эми Бала Кыйранын тукумдарын сүрүштүрүп көрөлү. Андан Кеңдуулат деген бир гана бала айтылып жүрөт. Мындан Дуулат (Дөбөт), Карач, Намаз, Ногой (Союл). Ал эми андан Калча, Токой. Карачтан Чайыш, Шалдыр, Надыр. Надырдан Шамырман, Чонтук, Досалы.

Коңурат менен Чертике жөнүндө

Коңурат менен Чертикеге атты Наалы эже койгон. Анын себеби мындайча деп эл арасында айтылып жүрөт: Наалы эженин күлүк Коңуркула аты жана Таманак аттуу мыкты тайганы болгон. Инилерим жортуулга же жоого аттанса деп минерге күлүк ат, киерге кийим-кечек, ээр-токум, жарак-жабдыктарын камдап койчу. Бул учур- да Наалы эже Моңол деген балалуу болуп калат. Баласы 15 жаштан ашып калганда эле Адигине, Тагай таякелери менен бирге тажиктин Гиссар-Гуляп деген жериндеги элге жортуулга жөнөрдө Наалы эженин Коңуркуласын минип, жарак-жабдыгын кийинип, Таманак тайганын ээрчитип жөнөп кетишет. Жортуул ийгиликтүү аяктап, көп мал мүлк, колго түшкөн бала-бакыра, кыз-келин б. а. бир топ олжолуу кайтышкан. Элин көздөй кайтып келе жатышып, чарчагандыктан жолго токтоп эс алууга туура келет. Эс алуучу жерине жайгашып, унааларын жайдакташып, көпчүлүгүн тушап коё беришет, бирок, Моңол Коңуркуланы тушабай эле чылбырын сүйрөтүп коё берет. Эс алуу убакыт да бүтүп, унааларын кармап, токуна башташат. Бош жүргөн Моңолдун Коңуркуласы карматпай, качып олтуруп душмандын айлына кирип кетет, артынан Таманак тайган да кошо кетет. Моңол ошол атты, тайганды кайтарып келүүгө абдан далалат кылат, аткени Коңуркула менен Таманактан ажырап, апасына уят болгусу келген эмес. Душмандын жерине кирип кеткен аты менен тайганына Моңолдордун жасаган жаңжалына таекелери Адигине менен Тагай жана анын жолдоштору жибербей токтотуп, мындай акылга келишкен. Коңуркула менен Таманактан кокусунан ажырагандыгыбыз үчүн биз да эженин алдында күнөөлүбүз. Бул күнөөбүз үчүн эжеден кечирим сурап, анын алдына олжодон түшкөн эки баланы тартуу кылалы. Бирөөнү Коңуркула тулпардын тартуусу, экинчиси Таманак тагандын тартуусу дейбиз деген бүтүмгө келишет да, Моңолго бир ат беришип, жолдоштору менен элине келишет. Болгон окуяны Наалыга толугу менен айтышып, кечирим сурашып, ат менен тайгандын ордуна олжого түшкөн эки баланы тартуу кылышат. Наалы аларды кечирим кылып, жоокерлердин аман-эсен келишкенине сүйүнгөндүгүн билдирет да, тартуу кылынган эки балага карап: «Жакшы болду, бул балдар силерге ини катары жөлөк болсун Коңуркула тулпарга тартуу кылган баланын атын Коңурат, Таманак тайганга тартуу кылган баланын аты Чертике коёлу, силерге жолдош болсун силердей баатыр болсун» деп бата бериптир. Мында айтып кете турган бир нерсе өзбек

элинде жоокер-аскерди чертике деп айтышат экен, ошого байланыштуу олжого келген экинчи баланы Чертике деген атты ыйгарышкан. Коңурат менен Чертике Тагайбийдин тарбия-таалимин алышып, кийин бойго жеткенде Тагайбий аларды үйлөнтүп-жайлантат, алар балалуу-чакалуу, укум-тукумдуу болушуп, бүгүнкү күнгө чейин бар.

Черик тукумдары

Чериктен Кудайберген, Кудайкулу, Тагачак деген үч уулу болгон.

Чериктин Кудайбергенинен Карагул, Боко, Отогор. Мунун Карагулунан Мамат, Карарык. Булар болсо черик тукумунун чоң уруусу.

Карагулдун Маматынан Турдуке баатыр, Ажыбек ж. б.лар.

Кудайбергендин Отогорунун Торудан, Нарын жергесине белгилүү сынчы Матай жана Асан. Мындан Дайыр. Бул киши 1941-45-жылдардагы Улуу Ата Мекендик Согушта «Советтер Союзунун Баатыры» деген наамга ээ болгон.

Кудайбергендин Ботосунан Малыбай, Токтобай, Таймак, Кызыл Тукум. Чериктин Кудайкулунан Акчубак, Байчуба деген эки баласы айтылып жүрөт. Чериктин Тайгачак дегенинен Мансурбек деген баласы болуп, андан Алик, Сейит деген эки уул.

Жалпы эле черик элинин көпчүлүгү Кытайдын Аксы — Турфанда, Кашкарда жашайт деген сөз бар. Калган анча-мынча бөлүгү Ат-Башынын «1-Май», Калинин атындагы, «Пограничник» колхоздорунда жана СССРдин 50 жылдыгы атындагы совхоздо отурукташкан, ал эми Жети-Өгүз районунда жашаган чериктер бир эле атанын тукуму деп эл арасында айтылып жүрөт.

Коңурат тукумдары

Коңурат жөнүндө так жана толугу менен айтылган маалыматтар жок. Ошондой болсо да коңурат уруусунун эл ичинде, санжырада айтылып келе жаткан айрымдарын билдирип кетели. Ал кадимки эле Чыңгызхандын биринчи аялы Бото деген болгон. Коңураттын кызы деген сөз бар. Ботодон Жуучу деген бала төрөлгөн. Ал эми Жучудан кадимки тарыхта айтылып жүргөн Батыйхан өзүнүн, аты Батын.

Тарыхта белгилүү, илгери Угуз (Өгүз) кандын доорунда кыргызды Орозкан, кыпчакты барман, 12 уруу тайчыкты Тарта баатыр, 19 уруу коңуратты Сарыбий деген акылмандар башкарган экен. Булар биргелешип калмакка, Ирандын падышасына каршы күрөшүшкөн. Ушул мезгилдерде Орозкан Отор деген уулдуу болот. Коңураттын каны Сарыбийдин 40 жашка чыкканча балдары өлө берип, акыры байбичеси кыз төрөп, «ошол аман болсун, кудайга ыраазымын» деп кыздын атын Разия деп коёт. Бул кыз чоңойгондо баатыр, өтө көзгө атар мерген, ары акылдуу, сулуу кыз болуп чыгат.

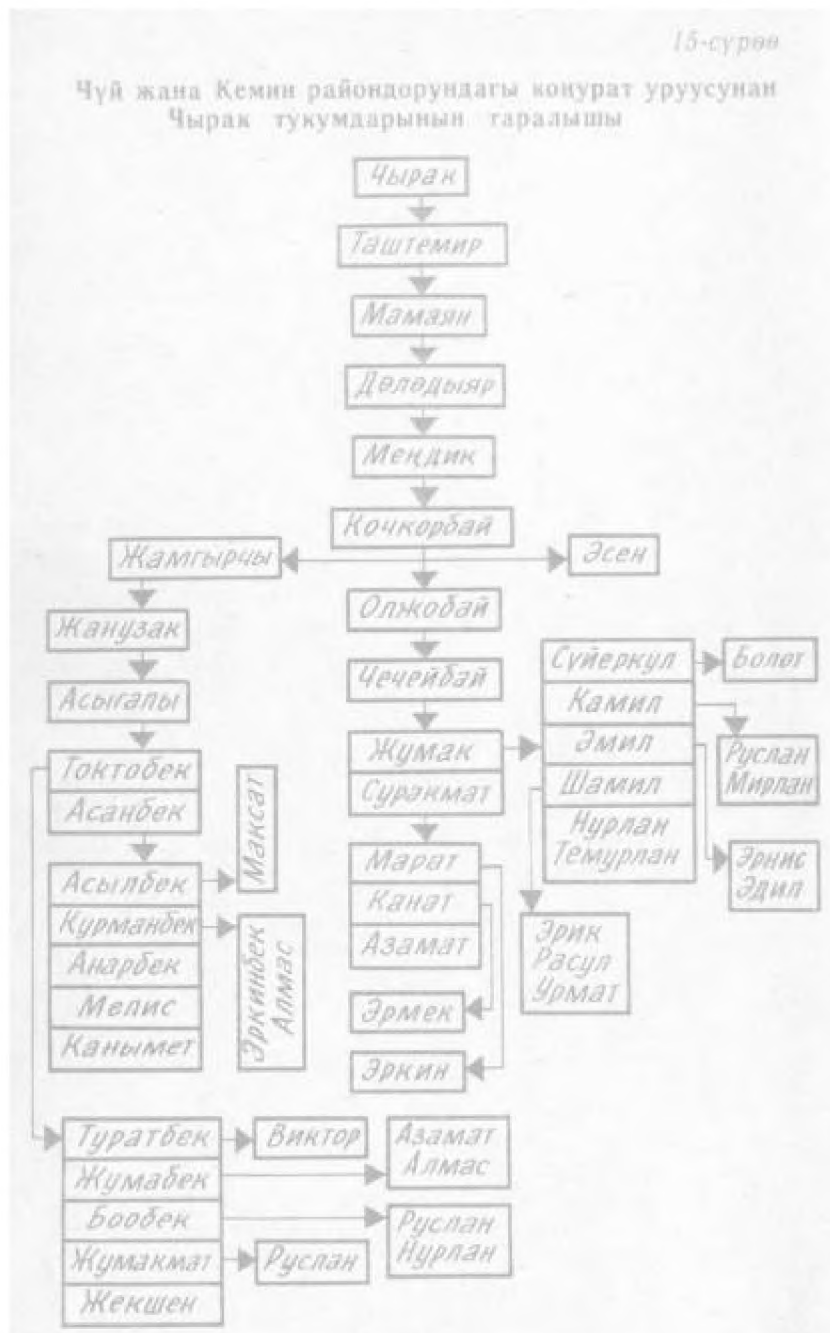
Ороздун уулу Отор, Сарыбийдин кызы Разия бойго жеткенде кыргыздын каны Ороз менен, Коңураттын каны Сарыбий экөө куда болушуп, Отор Разияга үйлөнөт. Разия Отордон Үркөр, Баракан деген эки эркек бала, Санлак деген бир кыз төрөт. Разиядан башка баласы жоктугунан Үркөрдү таятасы Сарыбий бала кылып багып алат. Ал эр жетип кан болгондо Үргөнч шаарын салдырган. 19 уруу коңураттар Сарыбийдин жетекчилиги менен Оторкан менен биргелешип кагылышууда Ирандын падышасы Ношатты өлтүрүшүп, Рүстөм деген баатырын колго түшүрүшкөн. Өз элин коргогон коңураттан бир топ азаматтары болгон. Бизге белгилүү Коңураттан Бөрү, Сасбак, Чарык деген үч уулунун аты айтылат. Булардын укум-тукумдары да ар кайсы жерлерде жайгашып калган.

Азыр Кыргызстандын аймагында коңурат уруусу аз жана алар чачкынды болуп жайгашкан. Алсак, алар Чүйдө, Кеминде, Ысык-Көлдүн Чырак деген айлында ж. б. жерлерде бар. Ал эми Кара-Калпак АССРинде коңурат уруусу өзүнчө бир область болуп жашашат деген кабар бар.

Э с к е р т ү ү :

1) Мындан тышкары Быстровкада, Кара-Булакта Тынымсейиттин, Орозалынын, Абдразактын, Түлтеминин, Мусанын ж. б. лардын тукумдары бар.

2) Коңурат Жети-Өгүздүн Чырак, Совет районунун Комсомол айлында Ысык-Көл районунун Шевченко колхозунда ж. б. жерлерде да жайгашып калышкан.

Тагайдын уулу Сарыбагыш жөнүндө

Тагайбийдин өзүнүн төрт баласы бар экендигин жогоруда айтып кеттик. Анын бирөө Сарыбагыш, кийинчерээк ал Кылжыр деп аталып калган. Анын себеби Сарыбагыштын мойну бир азыраак кыңыр (кыйшык) экен, ушундан улам эл ичинде Сарыбагыш аты калып эле, мойнуна байланыштуу тамаша иретинде Кылжыр деп коюшчу. Сарыбагыштын мойнунун кыңыр болуп калгандыгынын себебин так билген адам жок. Анын тубаса же бир кырсыктар менен кыңыр болуп калган болуу керек деп, болжолдоп гана айтууга болот.

Бирок кыргыздын айрым санжыра жазып жүргөн окумуштуулары же ооз эки айткандары чаташтырып айтып жүрүшөт. Бардыгыбызга белгилүү санжыра — бул элдин, уруунун, улуттун тарыхы. Ошондуктан, санжыраны бурмалоого, чаташтырып айтууга акыбыз жок эмеспи. Буга бир гана мисал келтирели: Айрым окумуштуулар же ооз эки санжырачылар Сарыбагышты өзүнчө киши, Кылжырды өзүнчө киши кылып жазып да, айтып да жүрүшөт. Бул туура эмес. Сарыбагыштын өзү эле Кылжыр же Кылжырдын өзү эле Сарыбагыш.

Санжырачы аксакалдардын айтуусуна караганда Сарыбагыш төрөлүп, эс тарткандан баштап эле жөнөкөй, кең кейил, боорукер адам болуптур. Атасы Тагайбий, башка балдары Богорстон, Койлондой эле Сарыбагышты (Кылжырды) да үйлөнтүп-жайлантип, ак өргө көтөрүп, буюм-тайымын, мал-жанын бөлүп берип чыгарат.

Сарыбагыш (Кылжыр) Орозбакты, Дөөлөс (Дөөлөсбакты) деген эки балалуу болот. Орозбактыдан тарагандар Ысык-Көлдүн айланасына, Дөөлөстөн тарагандар Нарында, Кочкордо, Чоң-Кеминде жайгашкан.

Сарыбагыштын уулу Дөөлөс жөнүндө

Сарыбагыш балдарын чоңойтуп, үйлүү-жайлуу кылып өргөө көтөрүп бөлүп чыгарат. Балдары да атасы Сарыбагыштай ыймандуу, кайрымдуу болуп, балалуу-чакалуу болушуп, эл ичинде өз-өзүнчө кадыр-баркка ээ болушуп, өз элдерин бийлешкен экен.

Өзгөчө Дөөлөс өз элинде кадыр-барктуу болгондон кийин эли аны кан кылып көтөрүп алышкан. Дөөлөс өз элинин ынтымактуу жашашын, коңшу эл менен да ошондой жашаштын саясатын жүргүзүп келген. Бирок, кайсы бир учурларда Дөөлөстүн тукуму калмактар менен салгылашкан. Ошондогу Дөөлөстүн башынан өткөн бир окуяны санжыра айткан аксакалдар кеп салып калаар эле.

Дөөлөстүн жигиттери калмактар менен катуу кармашып жаткан мезгилде калмактар Дөөлөстү колго түшүрөт да, алпарып зынданга салып таштайт. Калмактын канынын Менсеке деген бойго жеткен сулуу кызы болот. Ал кыз бир

күнү зынданды караса Дөөлөс бийди көрөт да, бул киши жылдыздуу экен деп аны сүйүп калгандыгы жөнүндө атасына билдиртет. Муну уккандан кийин хан Дөөлөстү зындандан чыгартат. Зындандан чыгып, бир топ күн бош жүрөт, ошондо Менсекени көрүп ал ага жагып калат, аны аялдыкка алуу жөнүндө сөз салат, кыз тийүүгө макул болот. Бирок тийүүнүн алдында хандын кызы Дөөлөскө: «Бир жылдан кийин келип, кадимкидей той кылып аласың жана ушул бир жылга чейин эч бир аялга жолобойсуң. Эгер жолосоң жылдызың жок болот, анда мен сага тийбейм» деген шарттарды коёт. Бул шартка кыздын эне-атасы да макул болуп, Дөөлөс элине барып даярданып келип, калмактын ханынын кызы Менсекени алмак болот. Ошентип, Дөөлөс элине барып даярдык көрүп келип, Менсекени алуу максаты менен келе жатса жолдон дагы бир калмактын жакшы сулуу кызы жолугуп калат. Анын аты Асылкан (Жезбийкеш деп да айтылат), ошого үйлөнүп калат. Арадан бир аз убакыт өтөт. Бул жерден Дөөлөс мурунку үйлөнөм деген хандын кызы Менсеке менен сүйлөшкөн шартты бузган болот. Бузулган шартка карабастан Дөөлөс

Менсекени алууга келет. Келсе кыз сага тийбеймин дейт, анткени сенин белиңдеги мен кызыккан бала жок, ошондуктан тийбейм деп болбой коёт. Эне-атасы мурун беребиз деп убада кылып койгондон кийин бардыгын кечирип, кызын зордуктап кендүрүп, той кылып Дөөлөскө берет.

Ошентип, Дөөлөс Менсекени өз айлына алып келет. Бир нече айлардан кийин мурунку алган аялы Жезбийкештин боюна бала бүтүп, курсагы күндөн-күнгө төмпөйө баштайт. Анын курсагын көрүп Дөөлөстүн Менсекеси баланы өзүнө алуу максатында курсагына кийиз байлап, улам курсагын торсойто берет. Күндөрдүн биринде Жезбийкеш ай-күнүнө жетип төрөйүн дегенде Менсеке да курсагындагы кийиздерди билгизбей алып таштайт да, төрөлгөн Жезбийкештин баласын өзүнө алып, анын алдына күчүктүн баласын таштатып коёт. Ошентип Менсеке бала төрөдү, ал эми Жезбийкеш болсо күчүк төрөдү болуп Дөөлөскө сүйүнчү жетет.

Бул окуяны уккандан кийин Жезбийкешти өлтүрүү жөнүндө да сөз болот. Дөөлөс ага барбай төркүнүнө жеткизип таштайт, ал эми баланы болсо Менсеке багып чоңойтот.

Балага ат коюу үчүн Дөөлөс чоң той берет. Тойго келген эл чоң сүйүнүчтө болушуп, ар кимиси ар кандай атты аташып, Манат деген атты да айтышат, жок бул кездеменин аты, кантип эле балага манат деген кездеменин атын коёбуз деп эл чурулдап жатканда, тойдун үстүнө бир кыдыр молдо келип калат. Тойдогу эл жана Дөөлөс өзү баягы молдого кайрылып: «Ушул балага ат коюуга арналган тойдун үстүнө келип калдыңыз, эми балага ат коюп бериңиз» дешкен экен. Ошондо кыдыр молдо эки жагын каранып ырым-жырымдарын айтып, жылдыздуу кишинин баласы экен, атын Манап койгула деп бата берет. Эл бата кылып, Дөөлөс эки жагын караса баягы молдо жок, көздөн кайым болгон экен. Баатырдын эң кичүү көкүрөк күчүгүнүн атын Манап койгула, жаман болбойт, деп кайып молдо кайталап да айтып кеткен экен.

Дөөлөстүн Менсеке аялы өзү эки бала төрөгөн, бул жөнүндө баян төмөндө айтылат. Ал эми эл арасында айтылган санжыраларда Манапты Жезбийкеш төрөгөндүгүн жана ал ошого таандык экендиги айтылып жүрөт.

Дөөлөс жөнүндөгү баянды жыйынтыктап айтканда, анын аялы Менсеке — калмактын кызы өтө акылдуу, кыраакы экендиги көрүнүп турат. Натыйжада Дөөлөстү зындандан бошоттуруп, эки элдин ортосуна достукту (кыргыз менен калмакты), тынчтыкты түзгөн экен.

Сарыбагыштын Дөөлөс уулуна тараяндар

Сарыбагыштын Дөөлөс уулу, азан чакырылып коюлган аты Дөөлөсбакты, ошол эле уруунун жарымын бийлеп турган. Дөөлөстүн үч аялынын бири Менсекенин өзүнөн төрөлгөн Токо. Жантай деген эки бала. Экинчиси Көкмончок деген аялынан Элчибек, кийин ал Таздар деп аталып калат. Үчүнчү аялы Жезбийкештен Манап төрөлгөн (бул калмак кызы Менсекеге да таанды).

Дөөлөстүн улуу баласы Токо деп айтылат, андан эркек бала болгон эмес, жалгыз гана Күмүшай деген кызы болгон, аны Карабуура Чаткалга турмушка берген экен. Токонун ар кандай себептер менен багып алган Өзүк, Чечей, Абыла, Каракурсак, Сабыр, Чагалдак, Молой деген жети эркек баласы болгон. Мындан тышкары Токо калмак элинин беш баласын багып алган.

Токо өзү тыңыраак чыгып, алым-туруму жугумдуу болгон экен, атасы Дөөлөс өлгөндөн кийин ал бийликти өз колуна алат. Токонун бир тууган иниси Жантай малдуу-жандуу болгон, агасы Токодон малын качырып, көрүнгөн жерге көчүп

жүрчү экен. Токо болсо эл бийлеп турган учурунда мал-мүлктү салык кылып көп алчу. Ушуга байланыштуу эл ичинде Токо жөнүндө:

«Кара Токо манабай,
Ала бергин бир жылкы,
Түтүнгө санабай», — деген сөз калыптыр.

Токонун айрым бакма балдарына кыскача мүнөздөмө бере кетүүнү туура таптык. Абыла деген бакма баласы кичи жүз казактардан деп айтылат. Мамырбай менен Көкөнөй деген эки бир тууган болгон экен. Мамырбайдан Абыла деген эркек бала, ал эми Көкөнөйдөн бир кыз болот. Абыла менен Көкөнөйдүн кызы бири-бирин сүйүшүп калышат. Муну Көкөнөй билип калат да, экөөнү тең өлтүрөм деп артынан сая түшөт. Абыла изин жашырып качып, кыргызга келип кара Токонун үйүнө туш келет. Абыла жашырбай жайын айткандан кийин Токо бала кылып багып алат. Абыла качып келе жатканда Мерке тараптан эки казак балага жолугуп, аларды жолдош кылып кошо ээрчиге келген экен. Токо ал экөөнү тең менин балам болосуңар деп багып алган. Бирөө чыкылдаган тың бала болгондуктан, ага Чакылдак деп ат коюптур. Кийин ал ат эл ичинде Чагалдак деп айтылып калган, ал эми экинчисине Сабыр деген атты ыйгарган экен.

Токонун булардан тышкары Молой жана Чечей ж. б. бакма балдары болгон.

Абыла үйлөнүп-жайланып Кочкор, Теке деген эки балалуу болот. Кайсы бир учурдагы калмактар менен салгылашуусунда Теке калмактарга колго түшүп кетет. Колго түшкөндөн кийин Теке бир топ жылдар калмактарга кул болуп жүрүп, күндөрдүн биринде ал акталып кайра элине, кыргыз жерине кайтып келет.

Теке үйлүү-жайлуу болгону менен балалуу болгон эмес. Кийин агасы Кочкор намызданып иним баласыз калабы деп Текеге Назар деген баланы (асырап) бала кылып берген.

Токонун Молой деген бакма баласынын тукумун элдер чуулдактар деп койчу. Себеби булардын тукуму эртели-кеч бири менен бири урушуп, чуулдай беришчү экен. Ошондуктан Молойдун тукуму эл арасында «чуулдактар» деп аталып калыптыр.

Токонун Чечей деген бакма баласынан тарагандардын бир баатырдык өзгөчөлүгү бар деп айтылып жүрөт. Казактын Кененсары, Норузбайы кыргыздын бир тобун кырып, кайра кайтып баратып Кекили деген жерде эс алып жатканда, чечейлерден чыккан Дайырбек, Калча, Атанбек, Айтак, Шааназар жана Назарбек деген алты бир тууган Кененсарыны кокусунан колго түшүрүп байлап келишкен. Кененсарыны кармагандыгы жөнүндө Карабектин Жантайына сүйүнчүлөп барганда, бул сүйүнчүсү үчүн Бытый деген бир байдын кызын Айтакка аялдыкка алып берген.

Ушул эле Чечей жөнүндө дагы бир улама сөз бар. Токо жигиттери менен жортуулда жүргөндө бир суунун ортосундагы аралда бир кыз турганын көрүшөт. Барып кызды алып чыккыла десе жигиттер суудан коркуп эч ким барбай коёт. Ошондо Токо сууга түшүп өзү барарда Чеченалий деген жигити: «Көңүз сиз барбаныз, мен барып алып келемин» деп барып кызды аралдан алып чыгат. Эмгегиң бар, бул кызды сен аялдыкка ал дейт Токо. Анда Чеченалий: «Жок, улуулата сиз алыңыз» деп болбойт. Ошентип, баягы кыз Токото токол аял болуп калат. Байбичеси күң аялга такыр тынчтык бербей, абдан кордогон экен. Күндөрдүн биринде байбиче суу жээгинде сууга түшүп, ал эми токол болсо кир жууп олтурган болот. Токол эч нерседен капары жок олтурган байбичени шаркырап агып жаткан чоң сууга түртүп жиберет имиш, ал аккан бойдон кетет, бул окуяны эч ким көрбөптүр. Токол билмексен болуп жууган кирлерин үйгө көтөрүп келет. «Байбиче

кайда?» деп Токо сураса: «Билбейм, суунун жанында калды, мени кирди көтөрүп үйгө бара бер», деди дейт. Байбичеси көпкө жок, бир убакта Токо издеп барса жок, сууну кыдырып жүрсө бир жерде өлөр- өлбөс болуп суунун жээгинде чыгып калган болот. Эмне болду деп сураса: «Жаман токолун сууга түртүп жиберди, муну өлтүр» деп байбиче кемпири чалына кыйкырган экен. Кой муну өлтүргөндө болбойт, анда эки-үч киши өлөт, анын боюнда бар, андан көрө талак кылам деп талак кылган экен.

Ал токолдон төбөсүндө чачы жок бир бала төрөлөт. Баланын аты Тастөбө деп коюлган. Ал баланы белгилүү Чеченалий багып чоңойтот. Мына ошондон улам Тастөбө деген аты жоюлуп, Чечей болуп аталып калган деген уламыш сөз бар.

Токонун бакма баласы Абыла жөнүндө эл арасында мындай деген уламыш сөз бар. Абыланын тукумун чоң- чарык тукуму деп да коюшат. Мунун себеби Абыланын бутунун чоңдугунан өтүк, маасы батпай койгон экен, ошондуктан ал дайыма чарык тартынып жүрчү, ушуга байланыштуу Абыла тукуму унутулуп калып эле «чоң чарык тукуму» деп айтылып калыптыр.

Дөөлөстүн бардык балдарынан Токо тың чыккан. Эл аны кан кылып шайлашып, ал бийликти өмүрү өткөнгө чейин жүргүзүптүр. Токо бийлигинин акыркы жылдарында, кыш айларында жигиттери менен жортуулда жүрүп, казактардан жылкы чаап айдап келе жатып, Иле суусунун үстүнө тоңуп калган муз жарылып кетип күбүргө түшүп өлгөн экен деген сөз бар. Анын өлүгүн бир тууган иниси Жантай алып келип көмгөн деп айтылат. Токону көмгөндө эл көп болуп, сарбагыш-солтонун атактуу аксакалдары бүт келишип, кадыр-барктап көмүшкөн. Анын жалгыз кызы Күмүшайдын турмушка барган жери алыскы Карабуура Чаткалга кыштын күнү өз убагында кабар жетпей, атасынын коёр күнүнө жетпей калган. Кийин Карабуура, Чаткал жеринде жол ачылып, атасына куран окутканы келгенде кошокту аябай кошуп ыйлаган экен. Ошондо, эгер жатындаш бир тууганым болгондо өз убагында мага кабар жеткирмек эле, өгөй-бакма балдар кабар кылбаганына таарынып, алар «атакелеп» ыйлап жат- канын угуп, Күмүшай мындай деп кошот:

«Өзүк, Чечей, кул Молой,
Өзүм тапкан кул элең.
Абыла, Сабыр, Чагалдак,
Атамдын тондуу уулу элең.
Кара сакал чоң Калдай,
Кайын атамдын уулу элең.
Береки атакелеп өкүргөн
Сен атамдын кайсы уулу элең?»

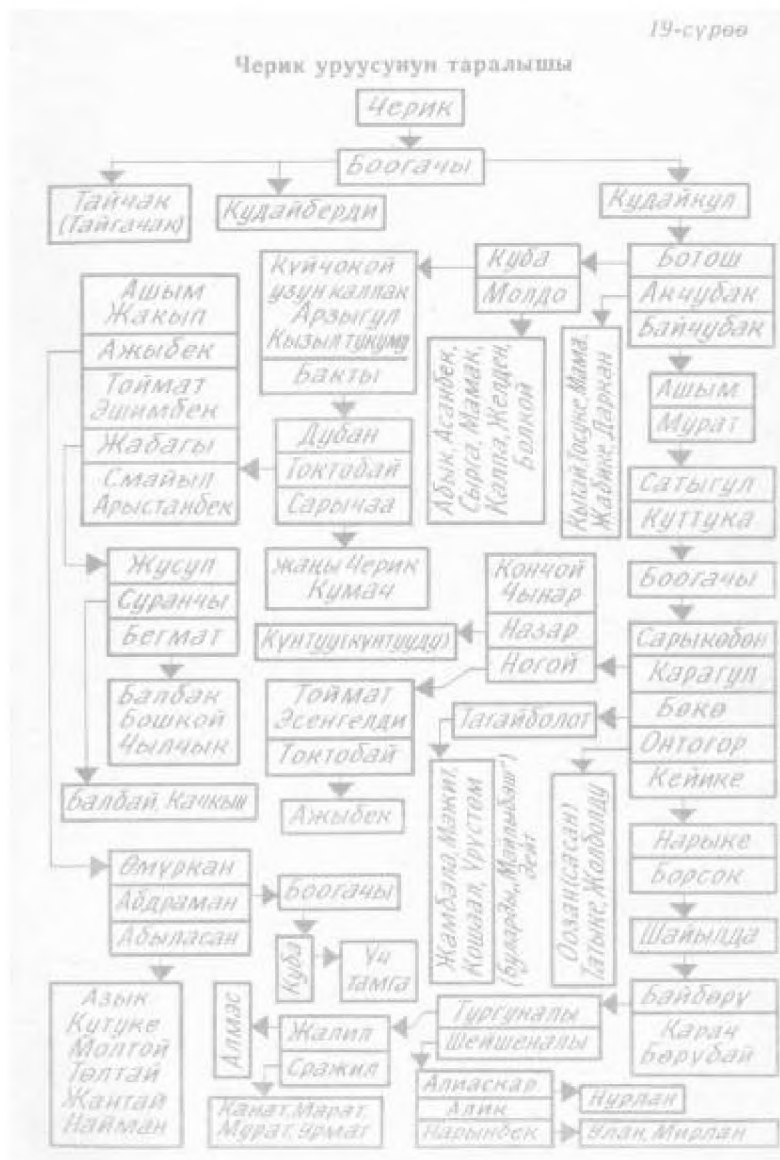
Токонун Сабыр жана Чагалдак деген бакма балдарынан тукум өтө аз, көрүнгөн жерде чачкын. Буларды эл ичинде «Сабыр тукуму, Чагалдактар» деп гана атап коюшат.

Чоң-Кеминде Абыланын тукумунан тараган Ырсалы, Токтомуш, Молдо дегендер бар. Ырсалыдан Үмөт, Шайык. Ал эми Үмөттөн Кадыр, Токтомуштан Абдрасул (жазуучу акын), Молдодон Абдумусат.

Чечейдин (Чеченалыйдын) уулу Тастөбөнүн баласы Мендибайдын беш уулу болгон. Булардын жарымы казактын Кайың-Сай деген жерине, жарымы Тажикстандын Жерге-Тал районунда жайгашкан. Дөөлөстүн уулу Токонун өзүнөн эркек бала болгон эмес деп белгилеп кеттик, андан жалгыз эле Күмүшай деген кыз. Ал кыз бойго жеткенде, таластык саруу тукумунан бир бай Токого куда түшөт. Сөз бышып, убакыт жетип Токо кызын кадимкидей кыргыздын шарты менен кызын күйөөгө жөнөтөт.

Кыз жөнөтүп жаткан тараптагылар кыздын калыңына ыраазы болбой, малдан тышкары дагы беш кул берүүсүн саруулуктардан талап кылышат. Ошондо таластык саруулар айласы кетип макул болушуп, үч кулду алып келип берген экен. Күмүшай атасы өлгөндө келе албай, кийин келгенде «өзүм тапкан кул элең» деген кошок мына ошондон улам айтылып калган. Мындан тышкары Токонун Каракурсак деген бакма баласы болгон. Каракурсак кыргыз-калмактын чабышында колго түшкөн экен, аны да Токо багып чоңойтуптур. Каракурсактын тукумдары Чүй районунда (Онбир-Жылга айлында) жашашат, өзүнчө Кайырма деген бир чоң айыл, булардан Узакбай деген мыкты чыккан. Токо оо дүйнөгө кайткандан кийин анын бакма балдарынын тукумдарын Ныязбектин балдары кошуп:

- Ормонго — Чагалдакты,
- Ажыга—Өзүк менен Чечейди,
- Субанга—Молойду,
- Шатенге—Жетиген менен Күрөндү,
- Бердикожого — Жарбаңды,
- Рыскулбекке — Азыкты ж. б. у. с. кылып бөлүштүрүп берген деген эл арасында сөз бар.

Дөөлөстүн Жантайынын тукумдары жөнүндө

Биз жогоруда белгилеп кеткендей Токо менен Жантай Дөөлөстүн биринчи аялы Менсекеден төрөлгөн балдар. Ал эми Жантайдын Сары деген жалгыз гана бир

аласы болгон. Сарыдан да Бөрүчөк деген бир гана эркек бала. Ал эми Сарынын Бөрүчөк уулунан Атабай, Аюке, Илеке, Күзөкө деген төрт уул.

Бөрүчөктүн Илеке уулу жөнүндө эл арасында таралган кызыктуу окуя бар. Аны айыл аксакалдары илгертен бери эле атадан балага өткөрүп айтып келе жатышат.

Бөрүчөк баатыр киши болгон. Жигиттери менен жоого көп чыгып турган. Күндөрдүн биринде жоого чыгып бара жатса, бир жерде эл конуп кеткен журтту көрөт. Бул эмнеси деп таңкалып карап турса, бир аздан кийин Бөрүчөктүн бетин жаанын огу кайып кетет, бети кичине канап калат. Карагылачы, бул кайдан атылды деп жигиттерине каратса, жакын жердеги караган-чердин арасынан 10—11 жаштагы баланы кармап алышат, Бөрүчөк жигиттерине дагы киши болбосун, жакшылап карагылачы дейт. Жигиттер жабылып туш-тушту карашса далдаада тигилген алачыкта олтурган келинди көрүшөт. Сураштырып келсе ал жанагы жаа аткан баланын энеси экен. Жигиттер баланы өлтүрөбүз деп жулунушканда Бөрүчөк: «Бала жаш экен, мында эмне жазык» деп өлтүртпөйт. Келин өңдүү-түстүү, ыймандуу экендиги байкалат, ошол жердин элин жоо чапканда келиндин күйөөсү кайтыш болгон. Ал жердин эли ар жерге качып кетиптир, бала энеси экөө ошол журтта калышкан.

Бөрүчөк аялды баласы менен айылына алып келет, кийин ал аялга үйлөнөт, баланын атын Илеке деп коёт. Ал аялынан бир бала төрөлөт, атын Күзөкө деп коёт. Ошентип Илеке Бөрүчөктүн талаадан табылып келинген бакма баласы, Күзөкө болсо өз канынан чыккан баласы болот.

Жантайдын чөбүрөсү Мендекеден Саза. Ал жөнүндө айыл аксакалдары кызыктуу кылып айтышчу эле. Саза абдан тың, ыкчамдуу, сөзмөр жигит болот.

Бирок анын зулумчулугу да болуптур. Бул мүнөзүн билип, угуп, Ормонкан жактырат. Ошондуктан аны Ормонкан өзүнө датка кылып алган.

Саза бир күнү энесине: «Апа-апа, качанкыга чейин эле инилерим Айтпай, Жумаш менен бир үйдө тыгылып жүрө беребиз, бизди качан бөлүп чыгарасың» деген мааниде кеп айтат. Мында анын негизги максаты мал-мүлктү качан бөлүп бересиң деген ой эле. Бул сөздү уккандан кийин энеси: «Ээ айланайын балам, сени качан ушул сөздү айтар экен деп күтүп эле жүрбөймүбү» дейт. Анда Саза: «Апа, кайсы уулуңдун колунда болосуң?» деген суроону берет. Энеси: «Ээ айланайын уулум, Айтбай менен Жумаш иниц мени бага алабы, өзүңдүн эле колуңа барайын» деп жооп кайтарган.

Энесинин бул сөзүн уккандан кийин эртеси малды айдатып келип, энчи бөлө баштайт. Малдын жакшыларын энесинин энчиси жакка бөлөт. Ошентип, энчи бөлүнгөндөн кийин энесинен дагы бир жолу: «Кайсы уулуңдун колуна барасың?» дегенде, энеси: «Ээ айланайындар, Саза болсо эч кимге алдырбайт, бирөөнөн алса алат, бирок жөнү жок эле бирөөнө бере бербейт, ошон үчүн мен тээк болуп эле кичүү уулум Жумашка барайын» деген экен. Ошондо Сазанын ичинен ачуусу келип: «Казак, кыргызга алдатпаган башым, Бөлтекенин жалабы сага алдаттым ээ». (Бөлтеке апасынын кайын инилери болсо керек, болгондо да Сазанын энеси менен көңүл жакын болсо керек) деп айтыптыр.

Бөрүчөктүн уулу Атабайдын Таштокум аттуу бакма баласы жөнүндө сөз. Чынында бул Атабайдын уулу эмес, жээни, ал болсо Жедигер уруусунан. Анын өз аты башка болгон. Ат мингенде 5-6 күнгө чейин ээр токумун албай, аттын жону жоор болуп, ирип-чирип кетчү. Ошондуктан «Таштокум» деп аталып калган. Атабайдын Казыбек (Ак чабуу деп да айтылат), Менлеке, Козубек, Кубат, Белек, Таштокум деген алты уулу болгон.

Санжырачылар арасында Үчүке, Түлкү Жаңыл Мырзага барып өлгөндөн кийин бийликти ал экөөнүн иниси кан Кудаян жүргүзгөн экен деген сөз бар. Ал эми кан Кудаян түштүктө жүрүп жоодон өлгөндөн кийин кандык бийликти Бөрүчөктүн Күзөкесинин уулу кара сакал Калматай бийлеп турган.

Ошол эле Калматайдан Ноорке, Медеке, Кенже деген бир тууган биринчи аялдан, Кашка деген жалгыз бала экинчи аялдан.

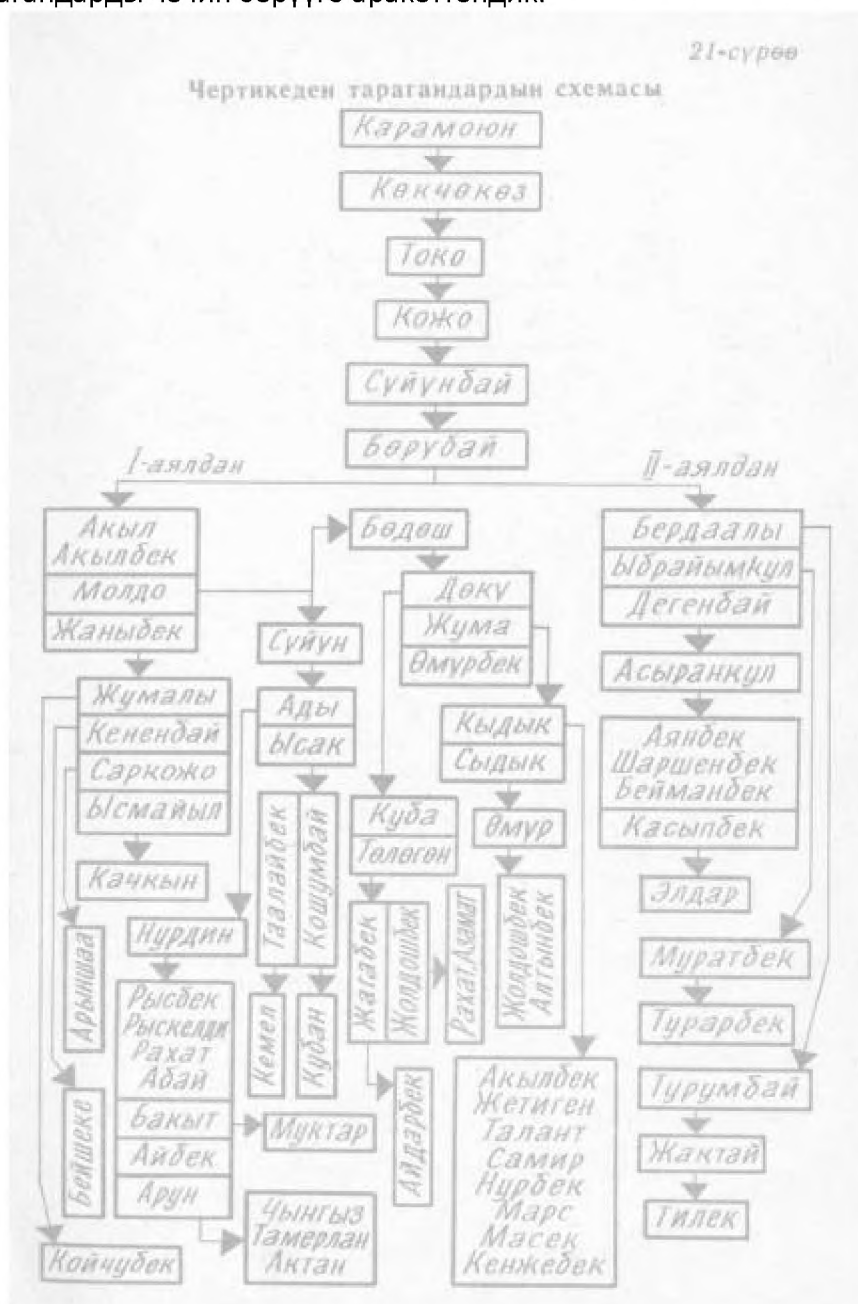
Жантайдын Күзөке уулунан Досон баласы айтылат. Анын Ормут деген уулунан Акжол деген бала болгон. Ошол эле Акжолдун Ногой ажы деген баласы сөзмөр, чечен, жугумдуу, акылдуу адам болуп чыккан экен. Мына ушуга байланыштуу Ногой ажыны Шабдан баатыр жакшы көрүп, ар дайым жанына ээрчитип ала жүрчү, Кыскасы, Шабданды Шабданкылган Ногой ажы деген сөз аксакалдар арасында айтылат.

Бөрүчөктүн дагы бир баласы Аюуке, андан бир гана Боктубай деген бала болгон. Ал жөнүндө да эл арасына сиңип калган бир ооз сөз. Боктубайдын бир коңшусу бай болуптур. Ал байдын коюн Бозокор деген бир жетим бала бакчу. Боктубай амал-акыл менен Бозокорду ини кылып алган. Ал мындайча: Боктубай бир күнү кой жайып жүрсө Бозокорго жолугат, анын ал-жайын сураштырып келсе, эне-атасын билбеген жетим бала болуп чыгат. Боктубайдын нээти бузулуп, бул жетим баланы ини кылып алмакчы болуп, аны менен макулдашат да: «Мага ини болосуңбу?» дейт. Бозокор макул болот. Боктубай: «Кандай белгиң бар?» десе. Бозокор: «Далымда калым бар, куйругумдун учунда тырыгым бар» деп болгон белгилерин айтып берген. «Анда эмесе мен бир күнү байдын үйүнө барып олтуруп сени тааныгандай болуп, менин жоголгон иниме окшойт койчуңуз деп, сени

кучактап ыйлап басып калайын, анан калыстар жыйылып: «Иниң болсо кандай белгиси бар эле» деп сурашат. Ошондо мен жанагы айтылган белгилериңди айтам» дейт Боктубай. Чынында ошондой болуп, Бозокорду ини кылып үйүнө алып келет. Ошондон "баштап Бозокор Боктубайдын иниси болуп калат. Мына ошондон кийин «үйгө кут келди» деген сөз эл арасында айтылып калган.

Мындан тышкары Боктубайдан Кудайбакты, ал эми Бозокордон Кутуке деген бир бала болгон. Бирок, Боктубайдын тукумдары Кутуке тукумдары деп атап жүрүшөт. Кутуке деген ат коюлгандын да себептери бар. Ал эл оозунда айтылып жүргөн «үйгө кут келди» деген сөздөн алынып коюлган экен.

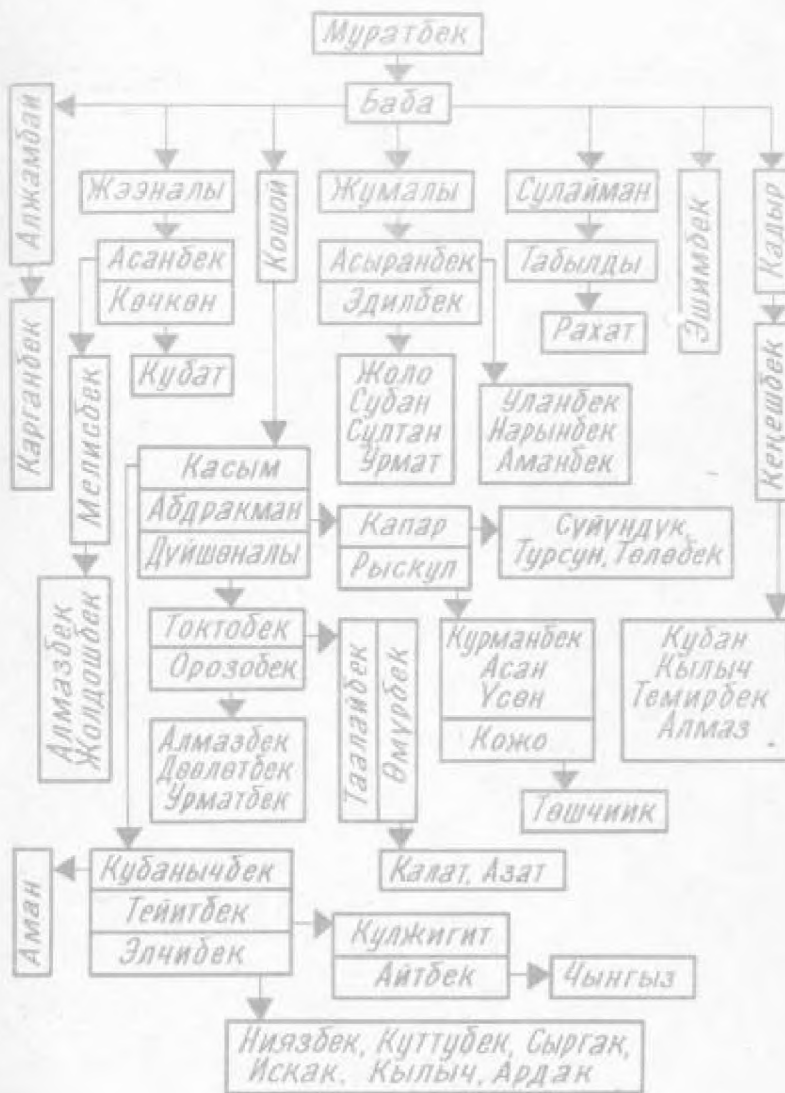
Биз эми төмөндөгү сүрөөдө Аюукенин Боктубайынын жалгыз эле уулу Кудайбактыдан тарагандарды чечип берүүгө аракеттендик.

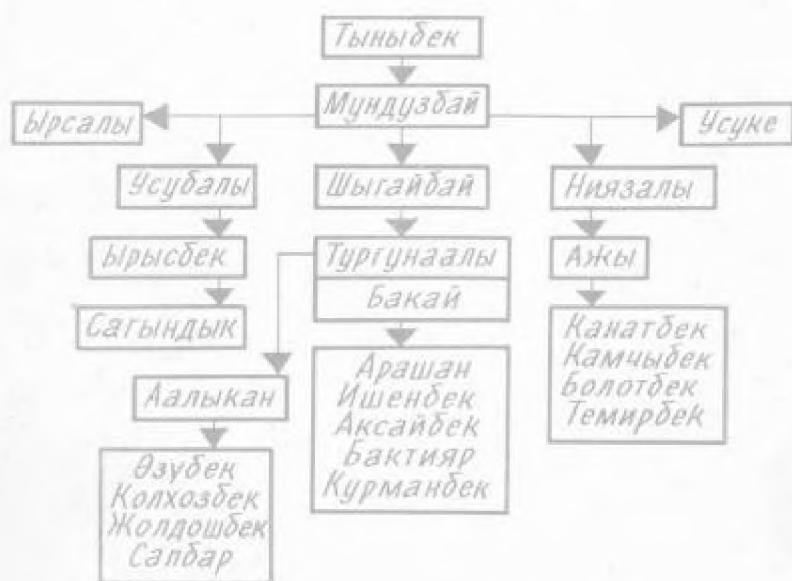
Муратбектин Тагайбек уулуна таргандар

Бабадан тарагандар

Тыныбек уулуна таргандар

Муратбектин Карабек жана Малабек уулунан тарагандар

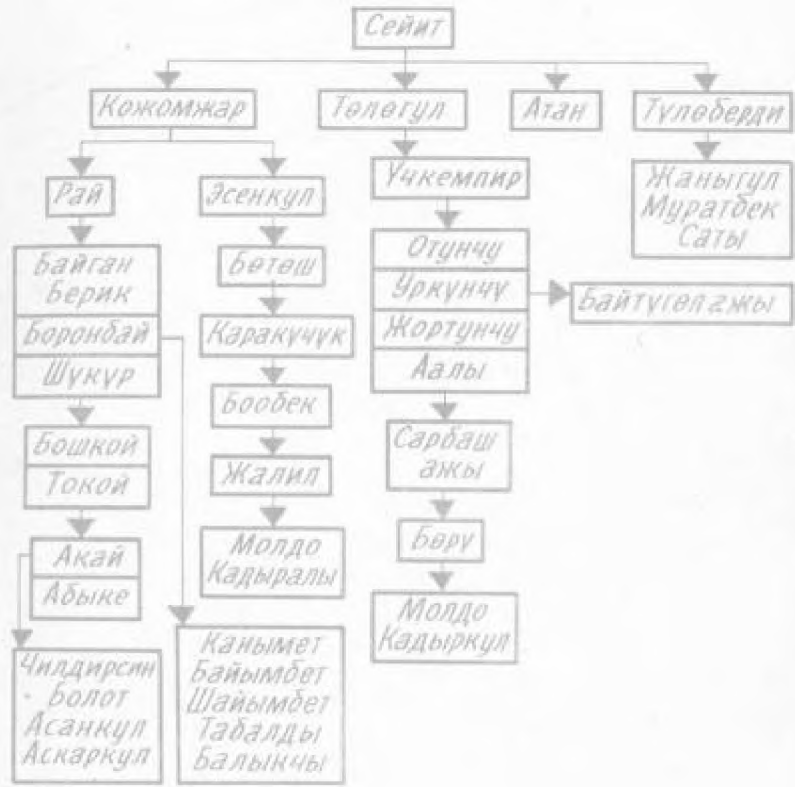
Кожонун Байсал жана Кооман уулунан тарагандар

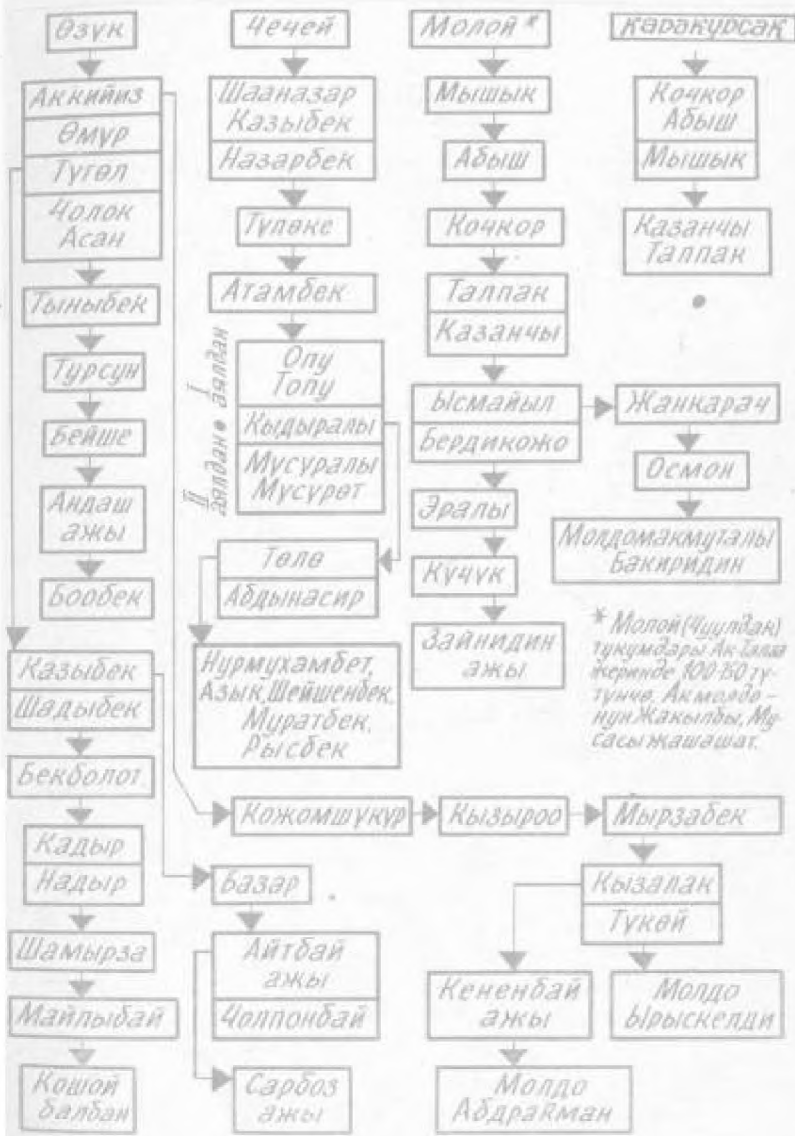
Токоунун балдарынын таралышы

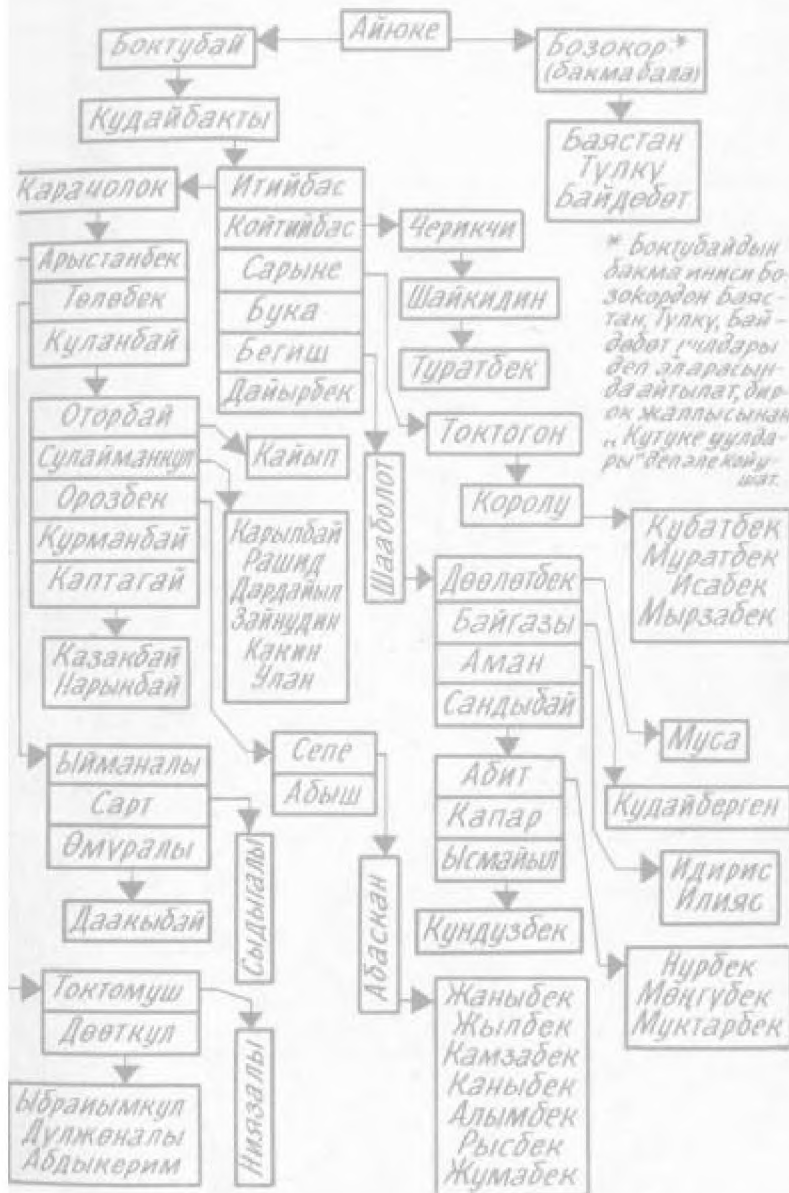
Токонун балдарынын таралышы

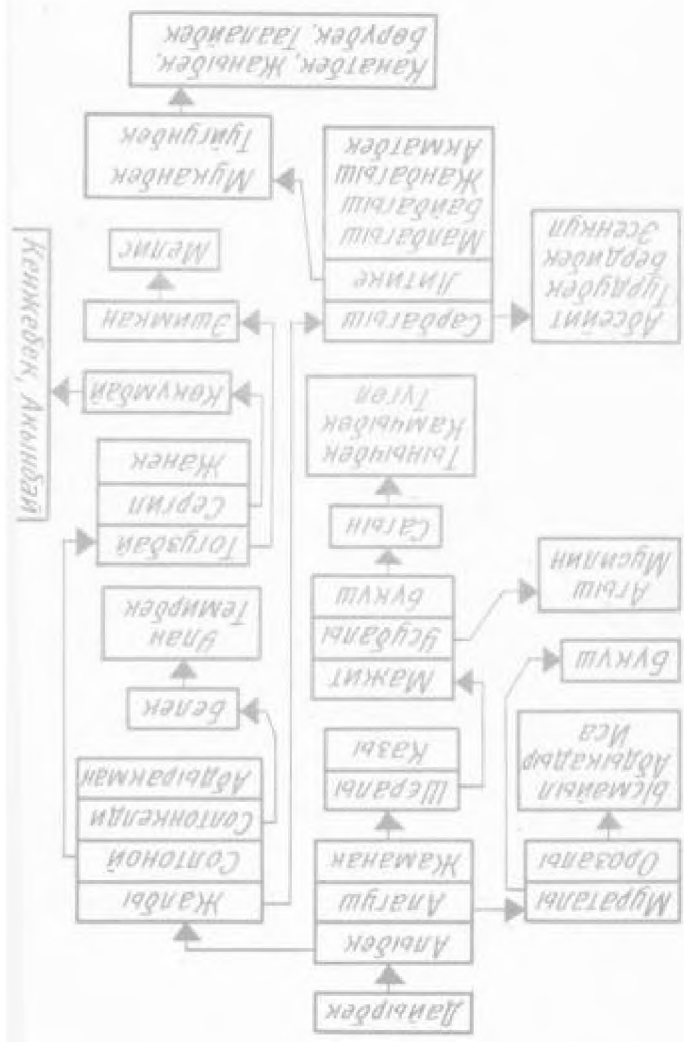

Токонун Өзүк, Чечей, Молой жана
Каракурсақ тукумдары

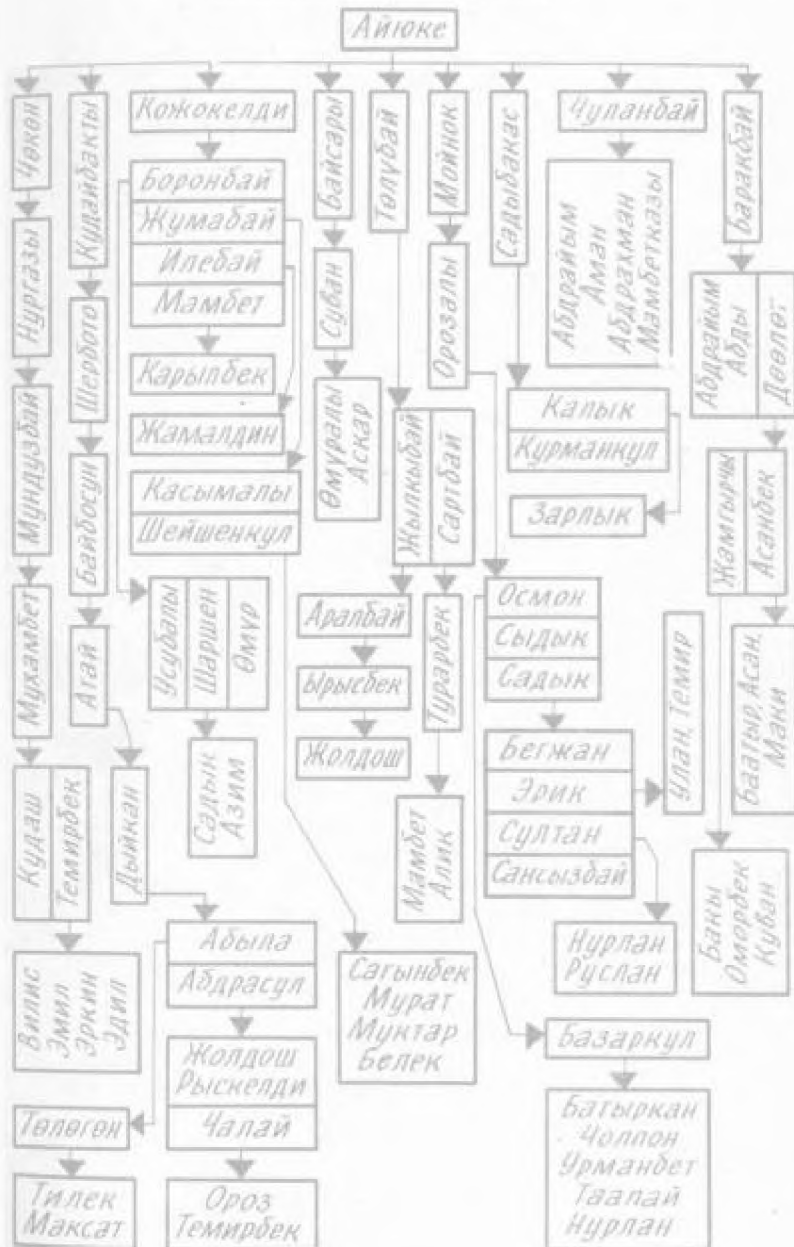

Аюукенин Боктубайынын Кудайбактысынан
тарагандар

Бурана, Кызыл-Аскер жана Кең-Булуң айылында
жашаган Аюуке тукумдары

Жантайдын Сарысынын Бөрүчөгүнүн Илекесинен тарагандар

Илекенин Аккозу деген бир гана баласы болгон. Ал эми эл арасында ал Токтоку деп айтылып жүрөт. Мунун себеби да бар. Аккозунун тогуз уулу болгон экен. Булар казан куйганга уста болушкан. Өткөн бир мезгилде жоо чаап эл качканда Аккозунун уулдары да эл менен бирге качып баратып, элден бөлүнүп бир айылга токтоп калышат. Кийин эл тынчып, кайра өз жерине кайта баштаганда Аккозунун тукумдарын булар токтоп калгандардын тукумдары деп атап калат. Мына ушундан улам эл ичинде Аккозунун тукумдарын «Токтоку тукуму» деп айтылып калгандын себеби да ушунда. Ушул Аккозу (Токтоку) тукуму негизинен Чүй аймагынын Алчалуу, Мичурин атындагы колхоздун Биримдик (мурдагы Садовая) айлында, Чон-Кеминдеги Тегирменти айлында жайгашып калышкан.

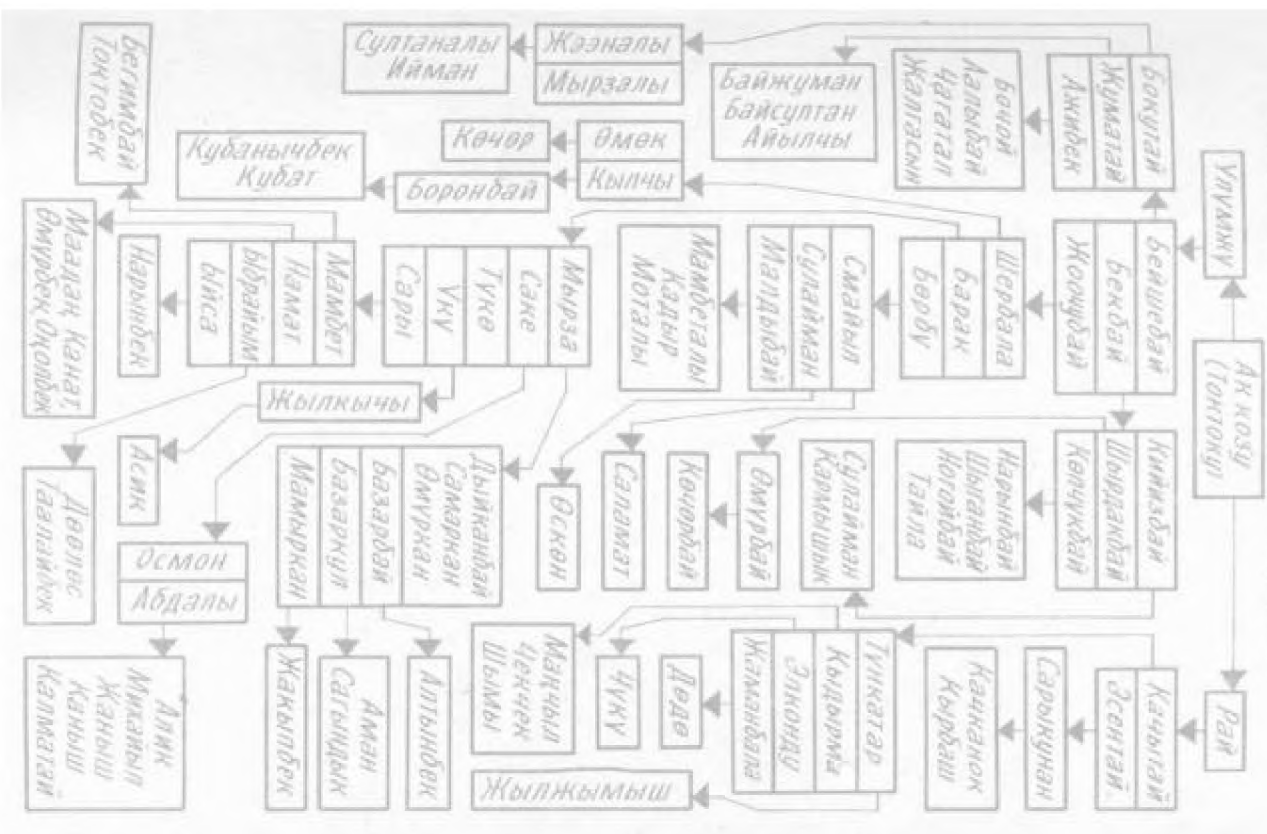
Жантайдын жалгыз уулу Сарынын уулунун Күзөкө тукумдары

Сарынын Күзөкөсүнүн эки аялынан төрт уул болгон. Улуусунан Акый, Калматай, кичүүсүнөн (сарт аялынан) Эшиге, Досон дегендер.

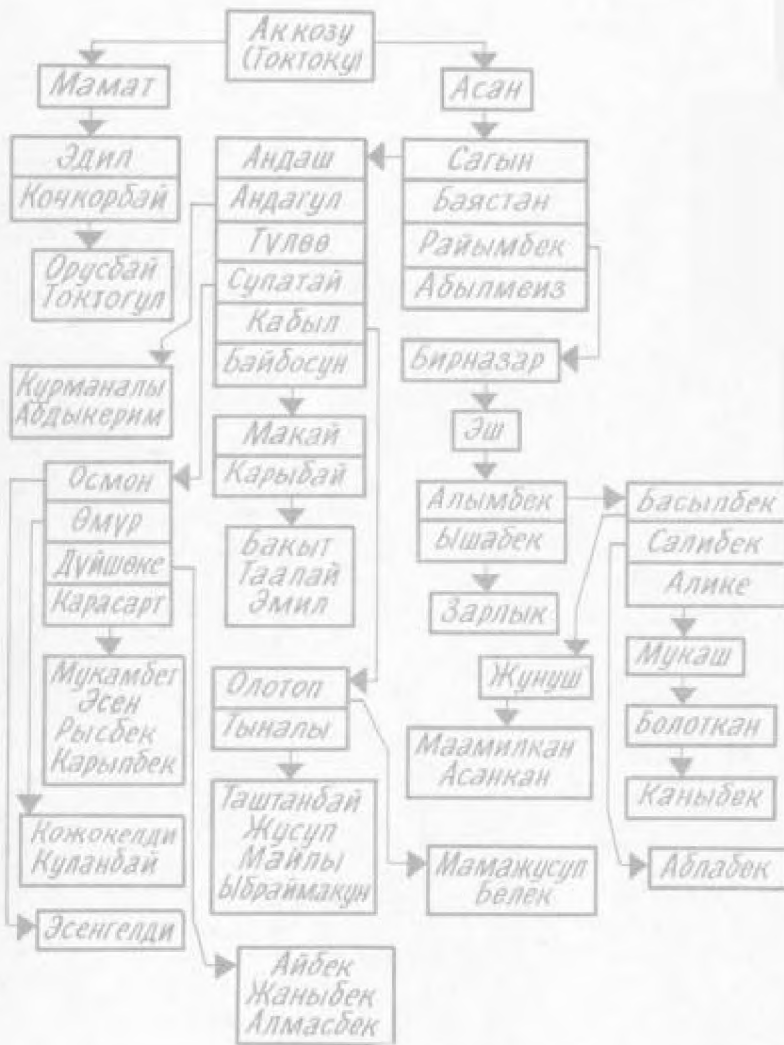
Анын Акый деген баласынан Дайырбек, Ныязбек, Оболбек (кээ бирлерде Болотбек деп да коюшат) жана Тыныбек деген төрт уулу болгон.

Бул төртөөнүн Дайырбегинин Ынжы, Ыбыке, Жанан, Мадыган, Сеңкилтай деген беш уулу болгон. Бул беш уулдан тарагандар негизинен Чоң-Кеминдин Кара-Дөбө деген кыштагында турушат. Буларды эл ичинде «беш калмакы» деп коюшат. Анын себеби, илгери-илгери калмактар менен болгон бир согушта бул беш бала калмактын колуна түшүп калат. Булардын эң улуусу — Ынжы бойго жетип, жигит болгондо калмактын кызына үйлөнөт. Андан эркек балалуу болот, атын Дөрбөлжүн (Жол- башта) деп коёт. Убакыт жетип, мезгил келгенде ал бешөө тең, эл журтун эңсегенби, кыргыз жергесине кеткиси келишет. Баштары маң болуп, кайсыл тарапка басарын билишпей, кичине баласы Дөрбөлжүндү — сен жол башта балам, биз артыңдан ээрчип баса берели дешет. Ошентип нечен күн, нечен түн жол жүрүшүп Чоң-Кеминге келишет. Ошол баланын биринчи жол баштап баскандыгынанбы, анын атын кийинчерээк Жолбашта деп айтып калышкан экен, ал эми чынында өз аты Дөрбөлжүн. Ынжынын төрт бир тууганы кыргыз жерине кайтып келгенде кыргыздан аял алышкан. Мына ошентип, Дайырбектин беш уулу калмактан качып келгендиктен, алар жөнүндө эл ичинде «беш калмакы» деп айтылып жүрөт.

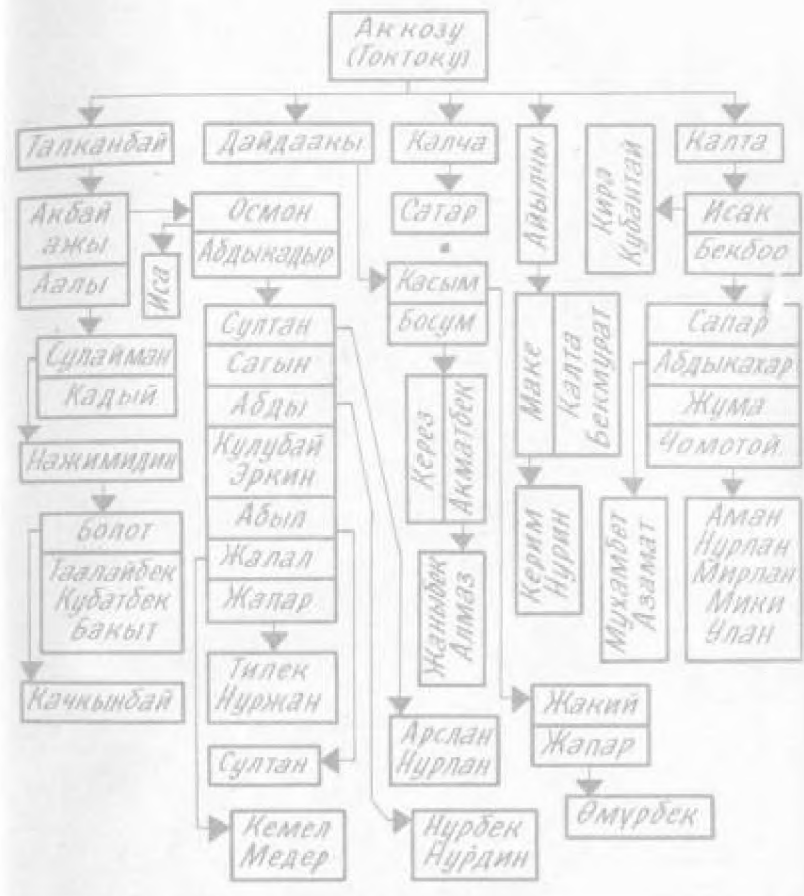
Аккозу (Токтогу) тукумдарынын тардылышы

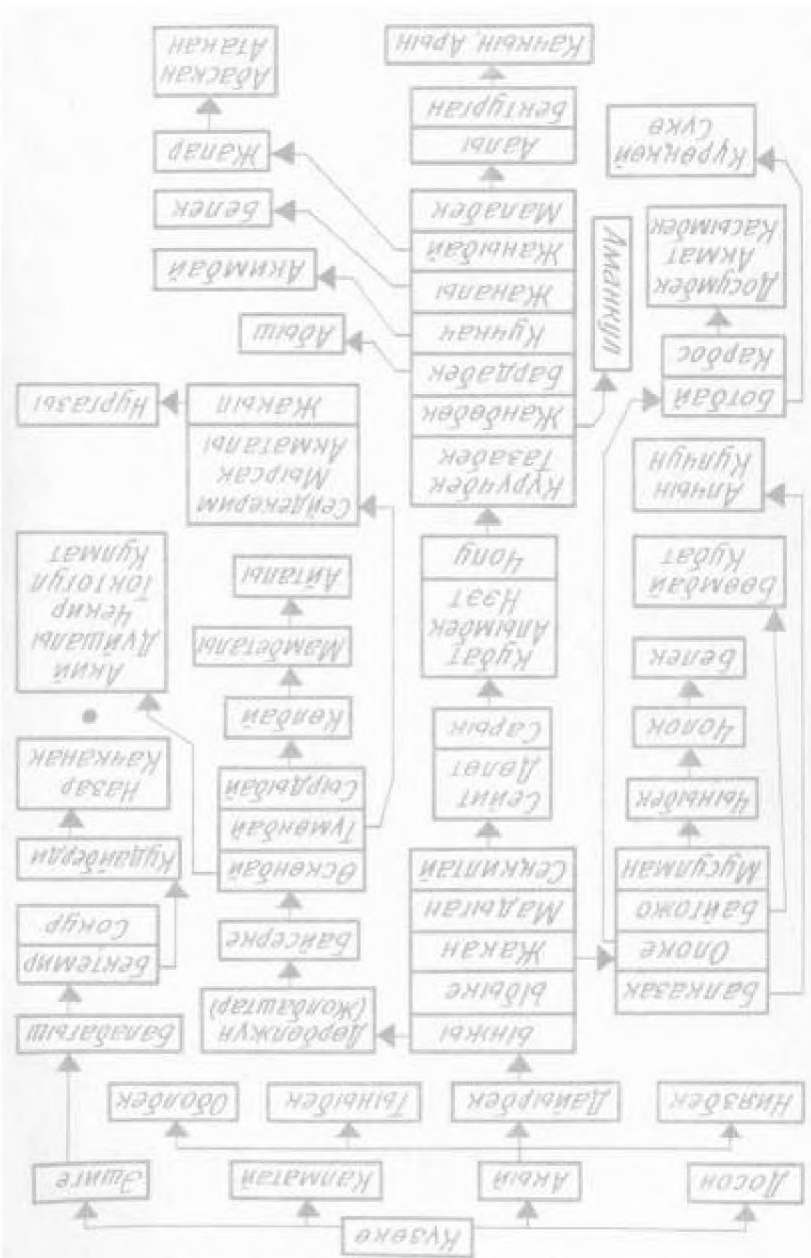
Чүйдүн Алчалуу айлындагы Аккозунун (Токтокунун)
тукумдары

Чүйдүн Алчалуу айылындагы Аккозунун тукумдары

Сарының Күзөкесуен тараган тукумдар

Күзөкөнүн Акыйынын Тыныбек уулуна таргандар

Күзөкөнүн Калматай уулуна таргандар

Калматай Күзөкөнүн биринчи аялынан экендигин биз жогору жакта белгилеп кеттик. Күзөкөнүн Калматайдан улуураак бир кызы түштүк жакка бир кишиге турмушка чыгат. Калматай 19—20 жаш чамалап калганда ошол эжеси жакка барып, көп күн жүрүп калат. Жездеси жоокер, ар дайым кырк жигит күткөн бир бүтүн айылдын кадырман адамы болуптур. Калматай толуп турган жаш жигит болгондон кийин жездеси аны кайда барса кошо ала жүрөт.

Күндөрдүн биринде Калматайдын жездеси кырк жигити менен кайын иниси Калматайды кошуп алып казактарды аралап жортуулга чыгышат. Бир жерге келише бир дарыянын (Иле суусу, же Балкаш көлү болсо керек) ортосундагы аралда кара кементай жамынган бир кыз бала көрүнөт. Ошондо Калматайдын жездеси жигиттерине: «Кимде ким коркпой сууну кечип барып тетиги аралда турган кызды алып келсе аялдыкка алып берем» деп айткан экен. Бул сөздөн кийин Калматай биринчи: «Мен барам» деп жооп берген. Анда жездеси уруксат берет, Калматай коркпостон кирип турган сууну кечип барып кементай жамынып турган кызга учурашканда, ал Калматайга кичине идишке айран куюп сунат Калматай иче берет, иче берет, идиштеги куюлган айран түгөнбөйт. Кыз айтат: «Ичип түгөтө албасаңыз калганын жакаңызга сүйкөп алыңыз» дейт. Калматай ичининче ичип, калганын жакасына сүйкөп, идишин бошотуп берет. Кыз Калматайдан: «Эмнеге келдиңиз, айтыңыз» деп сурайт. Калматай: «Сизди алып кел деген буйрук бар, азыр сизди алып кетемин» деп жооп кайтарат. Калматай кайрылып келгенче жездеси үйүнө кайтып кеткен экен. Калматай болсо кызды жездесинин үйүнө алып келет. Келсе, үйдө жездеси жок, эжеси гана бар. Баягы алып келген кыз өңдүү-түстүү сулуу

болгон. Кыз өңдүү болгондон кийин: «Күйөөм келип калып көрсө айнып кетип жүрбөсүн» деп эжеси кызды иниси Калматайга нике кыйдырып коёт.

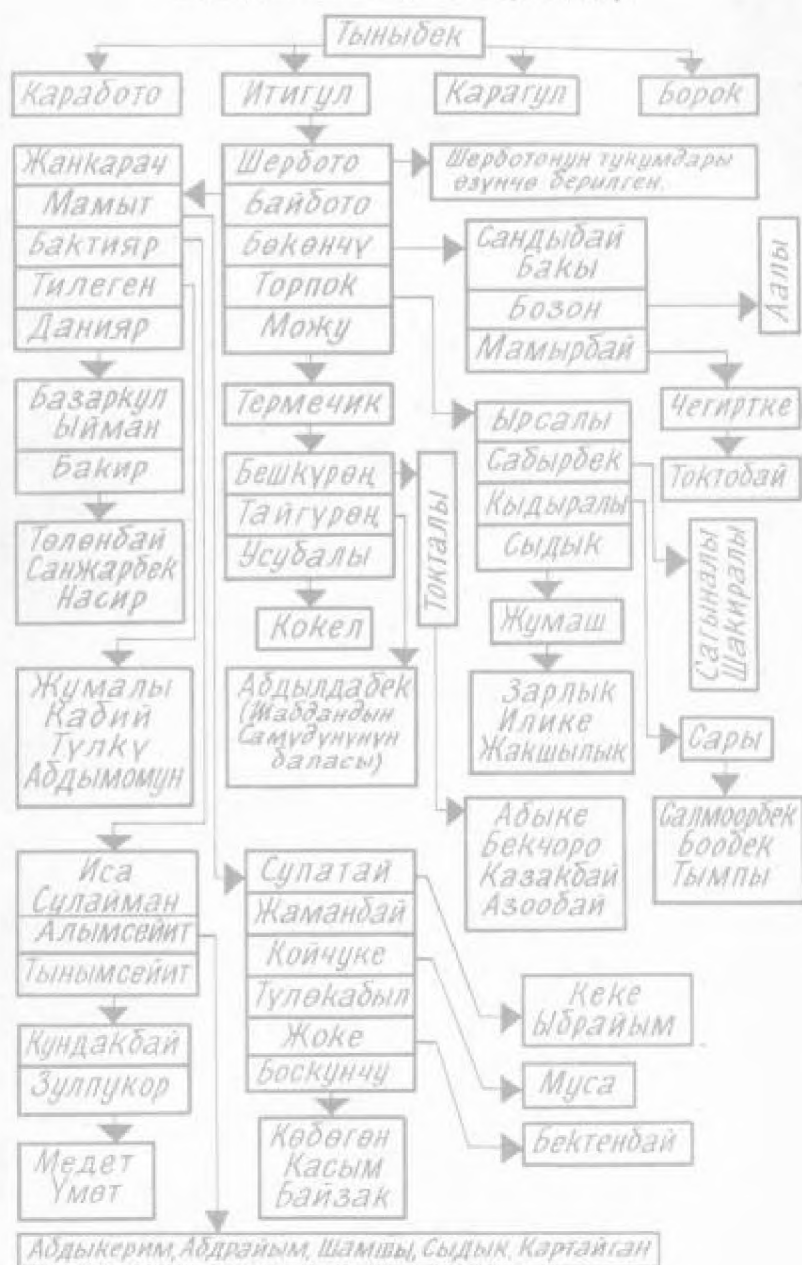
Бир убакта күйөөсү кайтып келгенде жөн-жайды айтып: «Сүйүнчү, келиндүү болдук, Калматайга баягы сен алып кел деген казактын кара кементай жамынган кызын нике кыйдырып койдум» деген. Күйөөсү келинди көрүп, сук неме болсо керек ичинен сызып: «Болуптур эмесе, жакшы болгон экен» деп тим болуптур деген сөз бар.

Ошентип, кара кементай жамынган казак кыз Калматайга аял болуп, Медеке, Ноорке, Кенже деген үч бала төрөгөн.

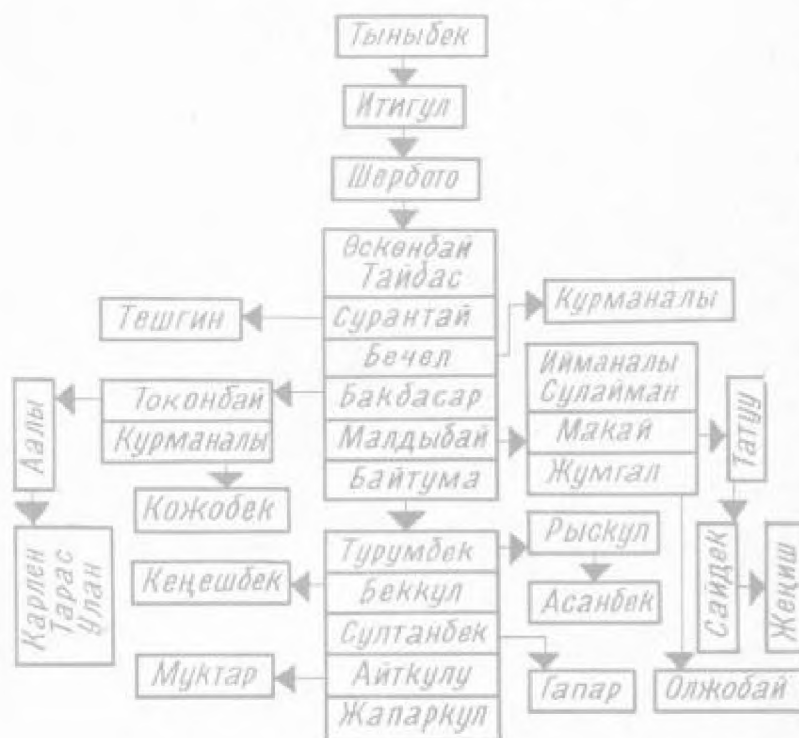
Калматай кийин дагы бир аял алып, андан Кашка деген бала төрөлгөн. Бардыгы болуп Калматайдын төрт баласы болгон.

Калматай Чоң-Кеминде бир туугандары Акый, Эши, Досондор менен жай болсун, кыш болсун бирге болушчу. Жылдардын биринде бир туугандары менен чатакташып батыша албай Чоң-Кеминден көчүп, Чүй жактагы Борду деген жерге келип жайланып калат. Бул жерде, ал кезде, Тынайдын Атаке деген уулунун балдары турган. Атакенин балдары да малдуу-жандуу экен. Ошондонбу же башкаданбы, анын себептери белгисиз, Калматай кийин Бордудан көчүп, Бурана мунарасынын айланасынан жер алып ушул жерге эл-журт болуп калган.

Акыйдын Тыныбегинен тарагандар

Акыйдын Тыныбегинен тарагандар

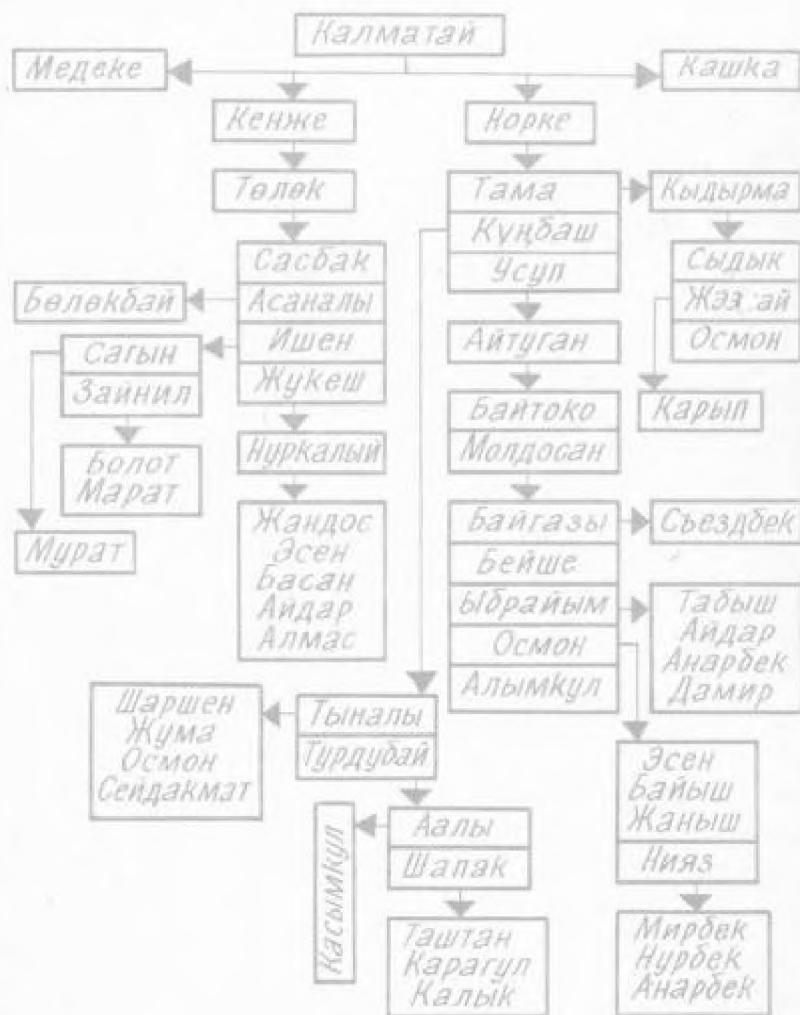
Токонун бакма баласы Чагалдак уруусунун таралышы

Чагалдактан — Саруу, Сарыкүчүк, Акжол, Рысбай, Сартбай, Берик деген алты уул болгон. Ал эми Саруудан болсо Дайракун, Мамбетаит, Исабек, Акылбек, Кийизбай деген беш уул аталып жүрөт. Чагалдактын Сарыкүчүк уулунан Токтожума, Кемел, Бакас, Опок, Жумакадыр, Качкынбай деген алты уул.

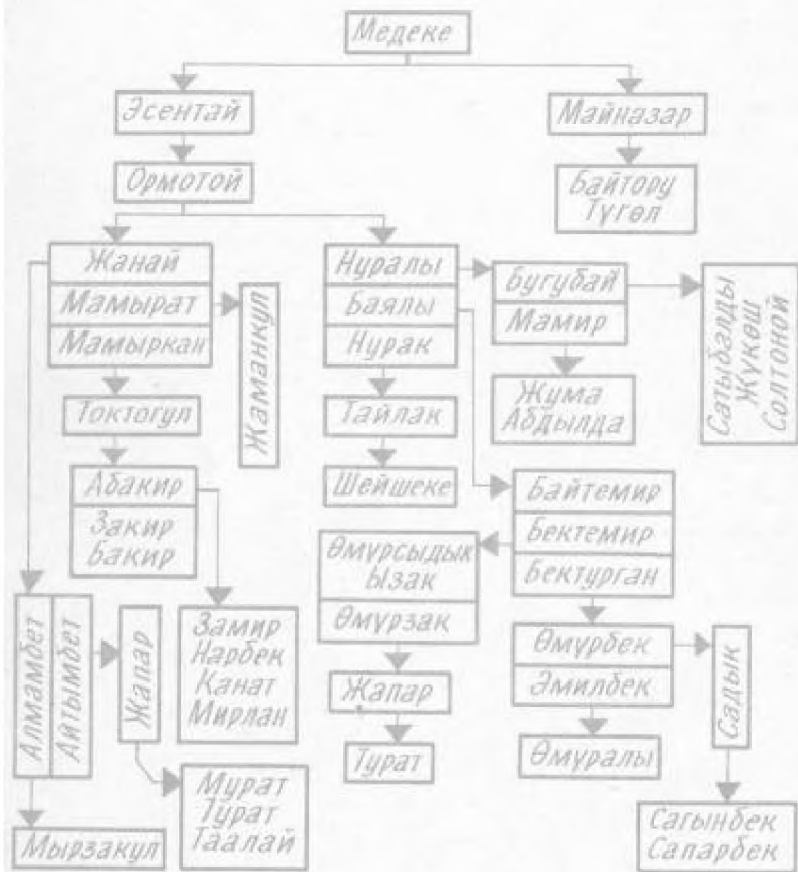
Акжолдон болсо Артыкбай, Кадыр, Бердибай, Муса ж.б. лар, ал эми Рысбайдан болсо Сартбай, Бериктен Кебек, Ашым жана башкалар аталып жүрөт.

Жер-жерлерди аралап көрсөк Чагалдак уруусу Нарын калаасына жакын Жаңы-Талап айлында 70 түтүн, Ат-Башынын Кара-Коюн айлында 30, Ак-Талаанын Байгончок айлында 10 түтүнчө жолуктурдук, ал эми булардын тукумун Кочкор жана Чүй аймактарынан жолуктурсак болот.

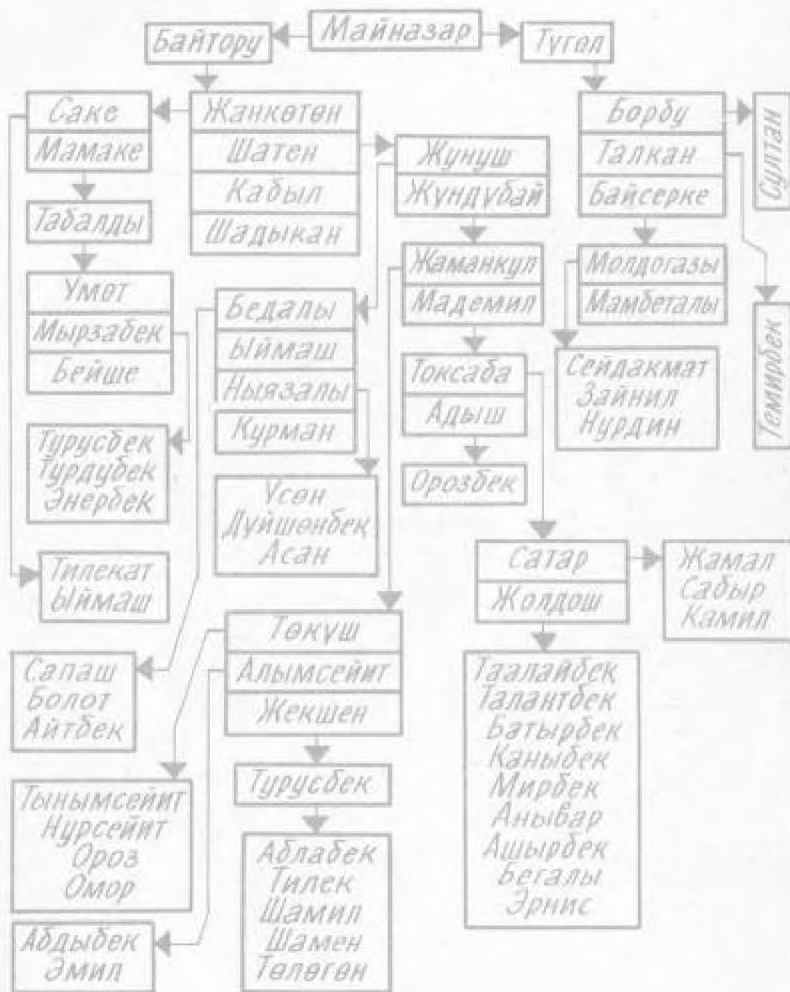
Күзөкөнүн Калматай уулуна таргандар

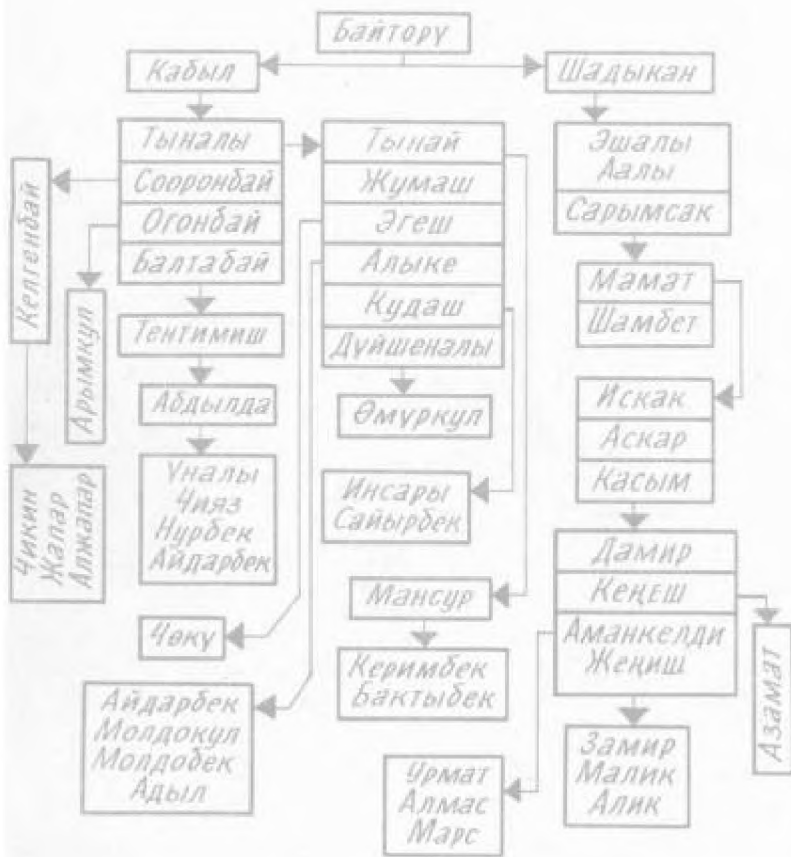

Калматайдын Медеке уулуна таргандар

Медекенин Майназарына таракандар

Нарын жергесиндеги Токонун бакма баласы Чечей уурусунун таралышы

Чечейдин Рыспай, Үркүмбай, Качканат, Аккурсак, Кашка, Малдыбай деген алты уулу болгон. Ал эми анын Рыспайынан Исак, Сыдык, Тынайбек, Жолдош деген төрт уул.

Үркүмбайынан Батыш, Мукаш, Рыскул жана башка балдары.

Качканатынан Бакай, Иса, Касмамбет деген үч уулу айтылып жүрөт.

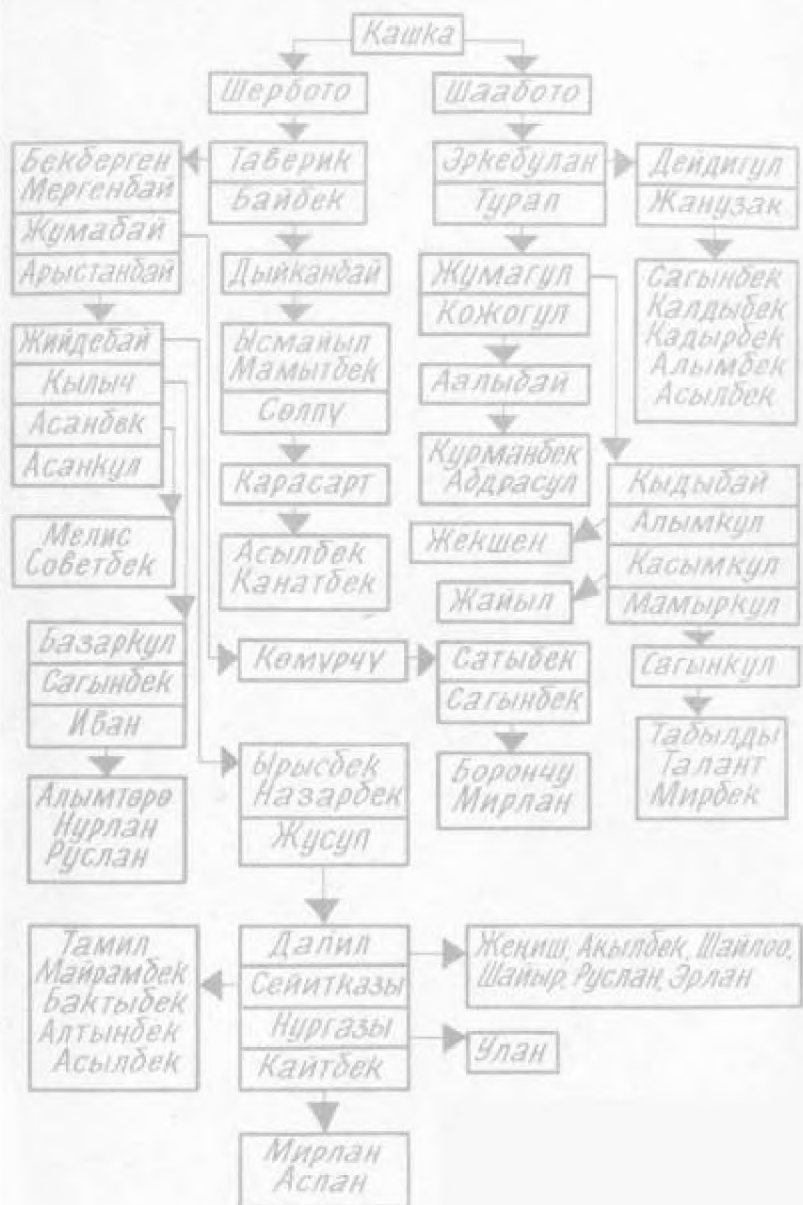
Аккурсагынан Абдрахман, Абдалы, Акмат деген үч уул.

Кашкасынан 50 түтүнчө эли Чүй аймагында жашайт деген сөз бар.

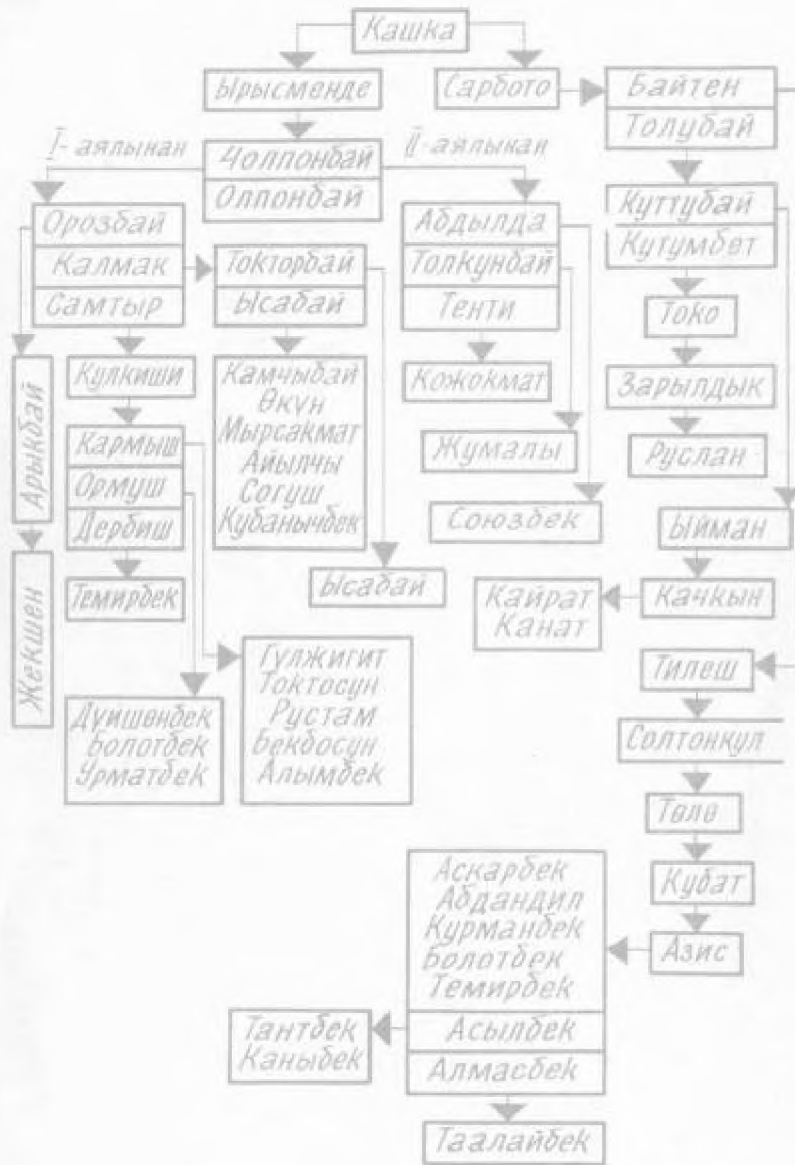
Малдыбайынан болсо, азыркы Узакбай тукумдары.

Сураштырып эл оозунан алынган маалыматтарга караганда Чечей тукумдары Нарындын Жерге-Тал айлында 70 түтүнчө, Куланак айлында 20 түтүнчө, Ат-Башынын Ак-Жар айлында 20 түтүнчө эл жайгашкан.

Калматайдын Кашка уулунан тарагандар

Калматайдын Кашка уулуна тарагандар

Дөөлөстүн Көкмончок деген аялынан төрөлгөн Элчибек жөнүндө

Кыргыз менен калмактардын ортосунда илгери көп согуштар болгонуна тарых күбө. «Манас» эпосунда да бул жөнүндө айтылгандыгы белгилүү. Мындай салгылашууда бирде калмак, бирде кыргыз жеңилип калгандыгы жөнүндө баяндалат. Мына ушундай согуштардын биринде калмактар жеңилип, Дөөлөскө баш ийип калышат. Дөөлөс өз элин жана өзүнө караган калмактарды башкарып турат. Ошол мезгилде калмактын бир бойго жеткен кызы (аты Көкмончок) Дөөлөскө ашык болуп «бул кишиден бир асыл бала төрөлөт, мен ушуга тийемин» деп жеңелерине айтат, алар аркылуу кыздын эне-атасына да угулат. Антип-минтип кыздын эне-атасы макул болгуча арадан бир топ убакыт өтүп кеткенден кийин кыздын көксөөсү сууй түшөт. Акыры бул сөз Дөөлөскө да жетет, ал келип кызды көрөт, көңүлүнө жагат да ал үйлөнөт. Көкмончок беш-алты бала төрөйт, бирок ал балдарына азан чакырып ат коюлбаптыр. Көкмончок акыркы баласын төрөгөндө Дөөлөскө: «...ээй, бийим, балдарыңа ушул күнгө чейин азан чакырып ат коюла элек, бул балаңа азан чакыртып ат койдурбайсызбы?» деген экен. Дөөлөс эсине келип, балдарын чогултуп алып караса алардын баштары таз экен. Мына ошондо Дөөлөс балдарымдын атын Таздар деп коём деген экен. Ушундан улам «Таздар» деген ат аталып калган деп айтылат. Ал эми негизинде азан чакырып ат коюлган эң кенже баласынын аты Элчибек болгон. Дөөлөс Элчибекти үйлөнтүп жайлантат да, ал Райымбек, Атамат, Жунус, Аалыбек, Моюнчу, Жарбаң, Эшмурат деген жети балалуу болот. Булардын тукуму чачкын, көрүнгөн жерде жайгашкан. Райымбек менен Аалыбектин тукуму Кочкордун Чон-Булагы жана Тендикте жашашат. Эшмурат болсо кой жылкысы арбын, чоң бай болгон. Мунун тукуму Ысык-Көлдүн Чоң-Сары-Ой деген жеринде турушат. Эшмураттын тукумунун ичинен чоң байлары Чоң Чокой жана Кичине Чокой дегендери болгон. Моюнчунун азан чакырылып коюлган аты башка экен. Моюнчу деп аталып калгандын да себеби бар. Бир топ адам боз үйдө эт жеп олтуруп, сөздөн-сөз чыгып, үйдү бир айланып чыккынча ушул койдун мойнун ким омкоруп коёт дегенде: «Мен омкором» деген. Чынында эле бирөө боз үйдү бир айлангыча экинчи мелдешкен адам койдун мойнун омкоруп таштаган. Ошондон кийин ал адамды Моюнчу деп атап, анын өз аты унтулуп кала берген. Элчибектин (Таздардын) Бердикожо жана Куттукожо деген эки бир тууганынын тукумдары Кичи-Кеминде жашап турушкан. Бейшеналы, Токтоналы дегендери Бишкектеги Кошойдун балдары — Кудайберген, Эгемберди деген эки бир туугандардын тукумдары (кээ бирөөлөрү) Чоң-Кеминдин Новороссийка деген айылда турушат.

Ал эми Элчибектин Эшмуратынын Шайбек деген уулунун тукумдарынын көпчүлүгү Кичи-Кеминде. Ушул эле Шайбектин Карагул жана Тазабек деген эки уулунун тукумдары Элчибектин (Таздардын) тукумдарынын ичинен бир топ салмактуулары деп эсептелет.

Биз жогору жакта Элчибектен тарагандардын сүрөөсүндө Шайбектин Карагул уулунун Намазбек, Тазабек деген эки баласын жазып, анын Тазабегинен тарагандарды толук көргөздүк. Бул жерде Намазбектен тарагандарды жазайын. Шайбектин Намазбегинин Жылкыбай, Ашыр, Серек деген төрт уулу болуптур. Анын Жылкыбайынан жалгыз Жумагазы. Ал эми Арынтайынан Төлөбек, андан Оргой жалгыз. Намазбектин Серегинен Бакан, Абыла деген эки бала. Баканынан Конок, Телен, Абыладан жалгыз Макеш.

Булардан тышкары Кемин районунда Элчибектен (Таздардан) тараган Бердикожо, Куттукожо жана Эсирке дегендердин тукуму бар. Бердикожодон Кошой

жалгыз, андан Кудайберген, Эгемберди. Мунун Кудайбергенинен Темирбек. Куттуккождон Бейшеналы, Токтоналлы деген эки бала. Анын Токтоналлысынан Асылбек. Эсиркенин үч уулу болуптур: Токтокүчүк, Кыдырбай жана Сардумана деген. Мунун Токтокүчүгүнөн Маркатай, андан Жумаш жалгыз. Мунун Кыдырбайынан беш бала болгон: Дыйканбай ажы, Рысбай, Рысалы, Моңолдор жана Арык деген. Дыйканбай ажыдан Нызалы, андан Байдылда, андан Таалай жалгыз. Кыдырбайдын Рысбайынан Эрмек, Абдыкерим, Балкабек. Мунун Абдыкериминен Асек, Асеш, анын Асегинен Алтынбек жана Болот. Кыдырбайдын Рысалысынан Касымалы, Алымкул. Ал эми Касымалысынан Асыкбай, андан Нурлан. Алымкулунан жалгыз Улан. Эсиркенин Сардуманасынан жалгыз Эгимбай, андан Сарбагыш, Саргул деген эки бала. Сарбагышынан Аман, Курманбек, Өмүрбек. Саргулунан Нурдин, андан жалгыз Искендер.

Дөөлөстүн үчүнчү аялы Жезбийкештен төрөлгөн Манап жөнүндө

Манап — Дөөлөстүн көкүрөк күчүгү (эң кичүү уулу), энеси — Асылкан (Жезбийкеш деп да аталат), өңдүү- түстүү эмгекчил аял болуптур. Дөөлөс Жезбийкешке кантип үйлөнгөндүгү жөнүндө жана Манаптын кантип төрөлгөндүгү, ага кантип ат коюлгандыгы жөнүндө жогоруда «Сарбагыштын уулу Дөөлөс жөнүндө баян» деген бөлүгүндө көрсөтүлгөн.

Манап үйлөнүп-жайланып эки эркек балалуу болот. Улуусунун атын Сүтөй, кичүүсүнүн атын Сүтүкө коёт. Сүтөй отуз жашка чейин жижиң болуп, ошого чейин аял албаптыр. Иниси Сүтүкө тың чыгып, баатыр болуптур. Бир учурда жоодо жүрүп, бир кызды колго түшүрүп, агасына аялдыкка алып берүү үчүн үйгө алып келет. Сүтөйдү көрүп кыз: «Буга тийбейм, алсаң өзүң ал» дейт. «Жок, мен сени албайм, тийсең ушул агама тийесиң» деп күчкө салат. Кыз кыйылып жатып макул болуп, бирок Сүтүкөгө: «Мейли эмесе, агаңа аял болоюн, бирок кийин сенин балдарың менин балдарыма көз каранды болот» деген экен. Сүтүкенин зордугу менен кыз Сүтөйгө тийип, андан Сарсейит, Тукур_ деген балдарды төрөйт. Ал эми Сүтүкеден болсо Кудур деген гана жалгыз уулу болот.

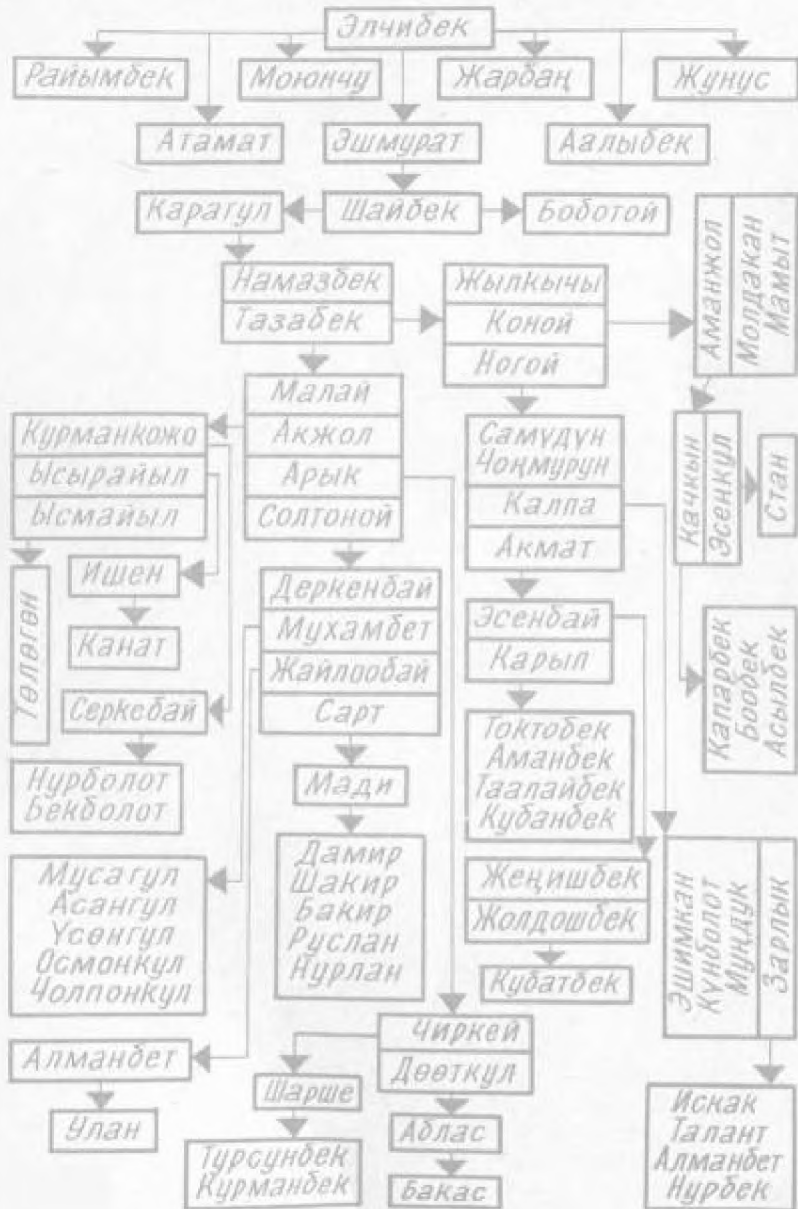
Сүтөйдүн Сарсейити төрт уулду болот. Алар Үчүкө, Тулкү, Кудаяр, Эрдене дегендер.

Сүтөйдүн Тукурунан Эшим, Олчотай деген эки уулу болгон.

Сүтүкенин жалгыз уулу Кудурдан бир гана бала болгон, анын аты Жарбаң. Бул жөнүндө эл арасында мындай сөз бар. Жарбаңдын энеси ай-күнүнө жетип, бала төрөлөөрдө кыйналгандан кийин анын ичин жарып жиберип баланы алышкан экен, мына ошого байланыштуу баланын атын Жарбаң деп коюшкан.

Сүтөйдүн Тукурунун экинчи уулу Олчотой жөнүндө эл ичинде «Чоңчарык» деп атап коюшат. Анткени Олчотой өтө сөөктүү чоң киши болгон. Сөөгүнө караша буту да чоң экен, ал бут кийим чак келбегендиктен ар дайым чарык кийип жүрчү, мына ушуга байланыштуу аны Чоңчарык атап коюшчу. Өз аты аталбай эле, Чоңчарык деген ат укум-тукумуна чейин калган экен.

Дөөлөстүн Элчибек уулуна таргандар

Сүтөйдүн Сарсейитинин Үчүкө жана Түлкү уулдарынын өлүмү

Деги эле кыргыз эли илгертеден жоокерчиликте көп жасашчу экен да. Мына ошол эле салт менен Сарсейиттин Түлкүсү бойго жетип, жигит болуп калган кезинде Таласты карай жортуулга чыгат, ал жердеги чабуулдан түшкөн мал-жанын айдап келе жатса алдынан куурай терген Саруу уруусунун бир топ кыз-келиндери жолугуп калат. Булардын арасында Деркен деген өңдүү-түстүү сулуу кыз болгон экен. Түлкү бул кызды сүйүп, аялдыкка алууга сөз козгойт да, ушул эле жолуккан жерден алып кетүүнү сунуш кылат, бирок кыз макул болбойт. Ал: «Мен каршы эмесмин, үйгө барып кийим-кечемди кийишим керек» деген сөзүнө Түлкү болбой эле, алакачып үйүнө алып келген. Атасы Сарсейит келиндүү болдум деп той кылып, Түлкүгө өргө көтөрүп берет.

Жыл айлангандан кийин Деркен келин эркек бала төрөйт. Түлкү той кылып баласынын атын Тынай деп коёт. Учур келип эл-журт жайкы жайлоосу Соң-Көлдү карай көчүп калат. Айыл арасында айтылып келе жаткан сөзгө караганда Деркен келин менен кайын энесинин мүнөзү анчалык келише албай жүргөн экен. Көч жөнөгөндө келин атка биринчи минип, жерде бешикте таңылуу Тынайды алып беришин кайын энесинен сураса алып бербей коёт, анткени биздин кыргыздын шартында атка биринчи улуу кишилер минүү керек да. Деркен келиндин ачуусу келип ат үстүнөн эңкейип бешикти бала менен эңип алып бастырып кетет. Мына ушундан улам Түлкүнүн энеси кекенип, кай жерге барбасын келинди жамандай берет. Ал учурда кыргыз жергесинде соодагерлер көп жүрүүчү. Деркен келин бир соодагер менен сүйлөшүп турганын кайын энеси көрүп койгон экен. Ушундай шылтоолордун баарын кошуп баласына жамандап айта берип, Деркен келинди кетиртет. Түлкү келинчегин канчалык жакшы көрсө да, апасынын көңүлүн кыйбай, Деркенди Таласка төркүнүнө жеткирип берет. Ошондо кетип жатып Деркен улуу баласы Тынайга имерилип:

«Үчүкөнүн үч уулу,
Үч Үчүкө болорсуң.
Жаңгыз Тынай кулунум,
Сенин айлаң не болор»,

— деп айткан экен.

Таласка төркүнүнө келгенден кийин Деркен сулуу саруу тукумунан чыккан беш берендердин тукумуна тиет, андан Шербото, Нарбото деген эркек уул төрөйт.

Ал эми Түлкү болсо аял издеп бир топко жүрүп калат. Күндөрдүн биринде Ойроттун кызы Жаңыл мырзанын кабарын угуп, аны аялдыкка алууга шартташып бир жылдан кийин алып кетүүгө макулдашат. Убакыт жеткенден кийин Түлкү агасы Үчүкөнүн жигиттери менен тууган-туушкандары Атакозу, Чабак, Үлбүрчөк, Дөңгөй болуп бир топ адам келише, Жаңыл мырза атасы менен ээрчип ит агытып, куш салып, аң уулап кетип калган экен. Күтсө жок, бул эмнеси, мени шылдыңдаганыбы деп, Түлкүнүн ачуусу келип, аттын башын кайра буруп, айылдын четин чаап талкалап, Кытайдын Какшаалынын ийри жарынын түбүнө барып тамак-ашты асып коюп эс алып жаткан болот. Кокус душман басып калбас үчүн Үлбүрчөк менен Дөңгөйдү курал жабдыгы менен кароолго коёт.

Аң уулаган саякатынан айылына келип, Түлкүлөр келип буларды күтпөй айылдын четин чаап кеткенин угуп, Жаңыл мырза атасы менен Түлкүлөрдүн изин

кууп жөнөшөт. Биринчи кароолдо турган Үлбүрчөк менен Дөңгөйгө жолугуп: «Мен Түлкүгө кантип жараксыз барам деп» ал экөөнү алдап өлтүрүп, курал-жабдыктарын алып, жардын үстүн көздөй бастырып баргыча анын жанында жүргөн тайганы биринчи барып жардан көрүнгөндө, Түлкү: «Баягы канчыктын тайганы» деп айткан экен. Ошол мезгилде жардын башына келип калган Жаңыл мырза менен атасы Түлкүнүн: «Канчыктын тайганы» деген сөздү даана уккандан кийин атасы кызына кайрылып: «Ат буларды өлтүр» деп айткан. Жаңыл мырза атасынын айткан сөзүн укпай, аларды атпаптыр. Ошондо Жаңыл мырзанын атасы кызына катуу таарынып: «Кызды бала деген киши оңбосун» деп кайрылып бастырып кеткен. Ошол жерден Жаңыл мырза «канчык» деген сөзгө өтө намызданып, арданып, жигиттери менен чабышып жатып колунун көптүгүнөнбү, Үчүкөнү, Түлкүнү, Чабакты өлтүрүп коюшкан экен.

Мынчалык болбойтко деп ойлогон Жаңыл мырза өзү сүйгөн Түлкүнүн өлгөнүнө ичинен катуу өкүнүп кылмыштуу болгондой, элин уюштуруп өлгөндөрдү жакшылап көмдүргөн.

Бул жерден айтып кете турган дагы бир окуя, ал Сүтөйдүн уулу Тукур жөнүндө. Тукур өзү акылман, баатыр, деги эле эл-журтка жагымдуу жакшы адам болгон экен. Күндөрдүн биринде ал тогуз кумалак ойноп жатса, кандайдыр бир санчы-сынчы келет да, Тукурга: «Эй Тукур, атыңды башкага котор, антпесең тукумуң жаман болуп калат» деп айткан экен. Анын айтканына Тукур өз учурунда макул болуп, бирок кандайдыр бир нерсеге алаксып унутуп калган. Мына ошол себептен Эшим менен Олчотайдан (Чоңчарыктан) атактуу мыкты кишилер чыккан эмес деген эл арасында сөз бар. Чынында эле Эшим менен Олчотайдун (Чоңчарыктардын) тукуму өтө аз болуп, алар көрүнгөн жерде чачкын болуп жүрөт.

Түлкүнүн уулу Тынай жөнүндө

Түлкүнүн Таластын саруу уруусунан алган аялы Деркенден Тынай төрөлгөндүгүн, биз жогору жакта белгилеп кетпедикпи. Тынай жаш кезинде эле энесинен тирүүлөй жетим калат, кийин Жаңыл мырза атасын өлтүрүп, андан айрылат. Ошентип, ал чоң энеси менен чоң атасынын колунда чоңойот. Тынай кары чоң атасы менен чоң энесинин колунда жарым жетим болуп эптеп чоңоёт, кийинчерээк үйлөнүп, акырындык менен оокатын өткөрөт. Анын колунда бир бээси, бир төөсү болгон экен, ошолор төлдөгөндө сүтүн кымыз кылып ичип оокатын өткөргөн.

Күндөрдүн биринде Тынай кишилер менен дөңдө олтурса, бутунда боосу, куйругунда коңгуроосу бар бир шумкар учуп келип, олтурган кишилерден арыраак жерге барып конгонун Тынай байкайт да, балдарга айтып карматып алып, багып жүргөн болот. Шумкар жакшы кыраан болуп чыгат. Ошентип багып жүрсө, күндөрдүн биринде өзү да, аты да арык бир жигит келип калат. Ал салам айтып, Тынай болсо алик алып, анын ал жайын сурап калат. Тынай: «Ии балам, атың да, өзүң да арык, чарчаган өңдөнөсүңөр, алыстан чаалыгып келе жаткансыңар го, жайыңды айтчы» дейт.

«Мен да бир хандын баласымын, сейилдик кылып ит-куш салып жүрүп шумкарымды качырып жиберип, бир нече күндөн бери ошону издеп жүрөмүн. Жолдо кыйналып, кысталдым. Ошол шумкар кушту көрсөңөр айтсаңар жакшы болор эле», дейт.

Тынай: «Шумкар куш табылар балам, андан көрү жүр үйгө, тамак ичип эс ал, абдан чарчап-чаалыгып ач болгон экенсиң, атың да арыптыр, ал дагы эс алсын»

дейт. Шумкардын учуп келгендиги жөнүндө карыя-аксакалдар: «Шумкардын учуп келиши Тынайга кыдырдын келиши» деп айтышчу эле.

Ошентип, Тынай кандын шумкар куш издеген баласын конок кылып сүйлөшүп олтурса, үйүнө дагы бир кыдыр молдо келип калат, аны да кондуруп конок кылат. Ал молдонун кыдыр экенин Тынай билбей эле, бир бейбечара молдо көрүнөт деп аны да кондуруп калган экен.

Тынай үйүнө эки конок конуп жаткандан кийин байбичесине: «Буларга мал союп конок кылалы» дейт. Бир кулундуу бээ, бир тайлактоо төөдөн башка эч бир малы болбоптур. «Конокторго кулунду соёюн» деген оюн айтат Тынай. Анда байбичеси: «Кой, кулунду сойгондо бээ байып кетип кымызы жок калабыз, андан көрө тайлакты сой да, терисине чөп тыгып тайлак кылып телип коёбуз, экөөнү тең саап иче беребиз» дейт. Ошентип, тайлакты союп куш издеген падышанын уулун жана кыдыр болуп келген молдону конок кылып сыйлаган.

Эртеси чайланышып бүтүп, жөнөй турган болгондо: «Башыңа ырыс бакты консун да, ал укум-тукумуңдан кетпесин» деп бата берген экен кыдыр.

Тынай ал молдону жөнөтүп коюп, кайрылып бир азыраак басып кайра кайрылып артын караса, баягы молдонун карааны да, дареги да жок, кайып болуп көрүнбөй кеткен. Мына ушуга байланыштуу айыл аксакалдары: «Тынайды кыдыр колдогон» деп айтып калышкан. Ал эми Тынайдын үйүндө молдо менен бирге конгон хандын шумкар куш издеген баласы: «Бул сизге түшкөн кыдыр, мындан ары сизге таалай-бакты конот» деп айткан.

Бул окуядан кийин көп узабай эле Тынай балалуу- чакалуу, малдуу-жандуу болуп, эл башкарып, Тынайдын кадыр-баркы өсүп, кыргыз элине белгилүү боло баштаган.

Тынай эки аял алган. Биринчи аялынан Сатыбалды жана Атаке деген эки уулу болгон. Улуу баласы Сатыбалды мүнөзү жагынан жоошуроак, кен пейил, оокаттуу адам болуптур, ал эми кичүүсү Атаке кичинесинен эле өткүр, курч, сөзмөр, чечен чыгыптыр.

Тынайдын экинчи аялынан Сокур, Бекмурат, Арзыгул, Рыскул деген төрт уулу болгон.

Тынайдын кичи аялынын эн улуу баласы Сокурдун атынын коюлушунун да өзүнчө себеби бар экендигин эл арасында айтылып жүрөт. Сокур жарык дүйнөгө келгенде бардык жагынан баладай эле экен, бирок кыркы чыкканга чейин көзүн ачпаптыр. Кыркылыгын чыгаргандан кийин гана көзүн ачкан экен. Мына ушуга байланыштуу атын «Сокур» деп коюп койгон деп айтылат.

Тынайдын биринчи аялынан көргөн улуу баласы Сатыбалды дегени төрт аял алган. Ал төртөөнөн жети бала көргөн. Анын биринчи аялынан Жообасар Кубат жана Ая деген үч уулу болгон, экинчисинен жалгыз эле Алмакүчүк деген уул, үчүнчүсүнөн Карыүзөн, Чөмөй деген эки эгиз уул, ал эми төртүнчүсү, калмак аялынан Шайбек деген бир эле эркек бала болгон.

Тынайдын биринчи аялынан көргөн уулунун эн улуу баласы Сатыбалды эле. Андан Жообасар деген баласы жөнүндө кыскача бир эки ооз сөз айтып кетүүнү туура таптык.

Жообасар жөнөкөй эле эл катары дыйканчылык, мал чарбачылык иштерин жасап, ага кошумча мүнүшкөрлүк кесипти жакшы көрүп, куш, кыргый ителги жана ыгы келсе бүркүт да кармап, Шамшы өрөөнүнүн жылгаларында жашап жүрчү экен. Шамшы ашуусунун түндүк жагындагы «Жообасар» жайлоосу ушул күнгө чейин ошонун наамында аталып келе жатат. Мындан тышкары Жообасар жаш төрөлгөн балдарга кооздоп, арча, карагайдан жакшынакай сындуу кылып бешик жасоочу.

Кимге куш, кыргый, ителги, бүркүт жана төрөлгөн балдарга бешик керек болсо атайын издеп барып, Жообасар абадан алышчу.

Мына ошентип, Жообасар нечен ит, куш салып ойногон ышкыбоздордун сообуна калган жана нечен төрөлгөн кыргыздын муундарына бешик жасап берип, алардын эне-аталарынын батасын алган касиеттүү киши болгон.

Жообасардын байбичеси кырк бештин кырына барганга чейин согончогу канабаптыр. Бул дүйнөдөн перзентсиз өтөбүзбү деп, Жообасар байбичеси экөө көп жылдар кейишчү экен. Ушинтип кайгырып жүргөн учурда атасы Сатыбалдынын иниси Атаке баатырдын байбичеси эркек төрөп, алар анын бешик тоюнда болушат. Баланын атын Таштанбек коюшат. Күндөрдүн биринде Жообасар байбичесине бул дүйнөдөн баласыз так өтөбүзбү, андан көрө аталаш болсо да Атаке байкемдин Таштанбек уулун сурап бала кылып алалы, деген ойго келишип, байбичесин унаага мингизип, Кеминдин Кызыл-Суу жакта турган аталаш агасы Атакеникине жиберет. Атакенин аялына келсе, ал айылдын четинде дөңдө бир топ кишилер менен олтурган экен. Жообасардын аялы түз эле аттан түшүп мамыга байлап, үйгө кирип жеңеси менен учурашып, чай ичкенден кийин, эмне үчүн келгендигин: «Жеңе, кайниң жиберди... бул дүйнөдө баласыз калабызбы, жеңем менен байкеме бар да Таштанбек уулун сурап кел, багып бала кылып алалы, ошол үчүн келип калдым» деп айтат. Муну Атакенин байбичеси угуп, кыртыштап секирип: «Бербей калайын баламды, жаның болсо өзүң бала төрөп ал» деп абысынынын көңүлүн оорута жооп берди. Бул сөздү уккандан кийин Жообасардын байбичеси эшикке чыгып, атына минип, кетүүгө баштанып бастырып калат. Муну дөңдө олтурган Атаке көрөт да: «Эмне бул келиним тез эле кайра жөнөп калды, муну билейинчи» деп ойлоп, бастырып бараткан келинин чакырып алып: «Оой, балам, тез эле кайра жөнөп калдың...» деп сурайт. Анда келини: «Иниңиз жиберди эле аке, барып жеңем менен байкемдин Таштанбек уулун сурап кел, бала кылып алабыз деп, жеңеме айтсам, баланы бербейм деп койду, кайра кетип баратам» деп жооп берет. Бул сөздү уккандан кийин Атакенин ачуусу келип: «Үйгө тартчы атыңды» дейт да, өзү баланы ороп-чулгап келинине өңөртүп жөнөтүп жиберет.

Ошентип, Таштанбекти Жообасар байбичеси экөө бала кылып багып чоңойтот. Таштанбек жигит болот, болгондо да өрттөй курч жулунган баатыр жүрөк азамат болуп чоңоёт. Күндөрдүн биринде Жообасар Шамшынын ичинде жайгашып турганда таластык Саруу уруусунан беш-алты көпкөн жигиттери Шамшы белин ашып баратып, Жообасарды байлап алып кетишет. Бул учурда Таштанбек талаада ойноп жүргөн экен, үйүнө кайтып келсе, энесинин олтурганын көрүп: «Эмне болду апа» деп сураса атасы Жообасарды беш алты жигит байлап алып кеткенин айтат. Таштанбектин ачуусу келип, атасын издөөгө бир топ жолдошторун ээрчитип Шамшы белин ашып жөнөшөт. Кочкордун Кара-Колун өрдөп, Суусамыр өрөөнү менен жүрүп олтурушуп, Таластын башынан бел ашып, бир айылга келет. Ошол жерден боз үйдүн жанында байланып жаткан атасын көрүп, кучакташып көрүшүп калат.

Таштанбек ал жерден атасын бошотуп, саруу менен кушчулардын ташын талкан кылып, бир жолу эмес, үч жолу чаап, бир топ саруу-кушчуларды кул кылып, мал-жаны менен айдап келгендигин айыл-аксакалдарынын арасында көп айтылат.

Таштанбек үйлөнүп-жайланып калган мезгилде кудайдан болуп, Жообасардын байбичеси боюнда болуп калып, эркек бала төрөйт. Жообасар чоң кубанычта болуп, той берип, баласынын атын Таштанбектин иниси Стамбек болсун деп коёт. Стамбектен кийин Ыйбак, Балбак деген эки бала төрөлөт. Ошентип, Жообасар өз байбичесинен үч уулду болгон экен.

Жообасардын Стамбеги эки аял алган. Анын биринчи аялынан Жунус, Түлөкабыл, Калпак, көпчүлүк учурда Калпак баатыр деп аталат, ал эми экинчи аялынан болсо Орозбак, Боронбай деген эки уул төрөлөт.

Стамбектин улуу баласы Жунустан Ыман, Койбөрү, Мусабек, Ыраман, Шорук деген беш баласы болгон.

Экинчи уулу Түлөкабылдын төрт аялы болуп, алардан он эки бала болгон. Биринчи аялынан — Мураталы; экинчисинен — Чойтемир, Өзтемир, Шаатемир, Чийтемир, Гултемир, Кожобай; үчүнчүсүнөн — Айтемир, Байтемир, Кайтемир, эң кичүүсү Толгонай дегенден Күрөгөн, Жантемир дегендер болгон. Булардын бардыгы укум-тукумдуу болушкан.

Стамбектин Калпагынан_(Калпак баатыр) Мамырман, Байтерек, Жангазы, Бука деген төрт уулу болгон.

Үчүнчү уулу Орозбактан Чалгын, Жалгап, Эшпай — үч уул.

Төртүнчү уулу Боронбайдан Байтели, Байтөлө, Ырысменде, Сооронбай, Дыйканбай, Мендебайыр деген алты уул.

Стамбектин экинчи уулу Калпак баатыр жөнүндө

Жообасардын тукумунан элге белгилүү эки мыктысы чыккан. Анын бири — Стамбектин уулу Калпак. Калпактын жүрөгүндө карасы жок баатыр болгон экен. Буга бир гана мисал. Казактын Кененсарысынын Норузбайы кыргызга кол салып турганда, Калпак өзүнүн агалары Жунус, Түлөкабыл жана башка туугандары менен бирге Бишкектен бери азыркы БЧКнын аймагында жайгашып турушкан. Көктөм толуп эл жайлоого көчө турган маал болуп калганда, агалары жайлоону көздөй көчө баштайт. Калпак: «Силер көчө бергиле, мен артыңардан көчүп барам. Казактар бизге кол салганы турат. Мен ок куюп, мылтыкка дары камдап алып, артыңардан көчүп жете барам» деп агаларына айткан экен.

Калпактын жанында Таластын саруу тукумунан Каратай деген атактуу мергенчи калган. Каратай болсо ошол эле жылы өз элинен эр өлтүрүп, Таластан качып чыккан баатыр мерген, Жообасардын тукумуна келип, Калпак менен бирге туруп калыптыр. Алар калып мылтыкка ок кую башташат. Куйган октору бир чаначтан ашуун болот. Ошондо Каратай мергенчи Калпакка: «Ушунча ок туруп душмандан качкан киши эмне болсун» деп суроо бергенде, Калпак жооп кылып: «Анда ал киши аялынын дамбалын башына чалып алсын» деген экен.

Көп узабай эле казактар кол салып келип калат. Калпак баатыр менен Каратай аларга каршы туруп, атыша башташат. Казактардын колу көп экенин билип, Калпактын аялы күлүк тору атты токуп алып келип: «Байым, атка минип чыга бериңиз, катын карга, бала сагызган, кайда калбаган катын бала, жоо калың көрүнөт», десе Калпак баатыр найза кылычын кармап, аттын үзөңгүсүнө бутун салганда, Каратай чуркап келип; «Ой, баатыр, бул кылганыңыз кандай, Калпак катын- баласын, мал-мүлкүн, айлын жоого таштап кармаша албай качып чыгыптыр деп эртең эл айтса, анда алардын бетин биз кантип карайбыз. «Кырылган катын-баланын убал сообу биздин мойнубузга наалат болуп калат» дегенде, Калпак баатыр кайра аттан түшүп, айлындагы болгон катын-баланы өз үйүнө жыйып, төөлөрдү тосмо кылып тегерете чөгөрүп коюп өзүлөрү үйдүн ичине олтуруп алышып, жоого каршы ок атыша беришкен.

Ок түгөнгөндө кыз-келиндердин шуру-мончокторун дүрмөттөп ата башташты. Атылган окко карабастан Кененсарынын колу туусун көтөрүп чабуул коюп кирип келди. Бул чабуулда Калпак баатыр 18 жаштагы иниси Мамбетти: «Туу кармаган

жоокерди ат» деп буйрук берет. Ал үч жолу атат, бирок туу кармаган жоокерге тийбей башкаларга тийет.

Түн ортосу оогон чакта Калпактын Түлөкабыл деген бир тууганы айылдын үстүнөн каршылышкандарга үч жолу чабуул коюп, биринчи чабуулунда аларды бир аз жерге чейин сүрүп барат, бирок андан 37 жигитинен ажырайт, экинчи качырганда Калпактын өз иниси Мамбеттен ажырайт. Үчүнчү чабуулда ал 28 жигитинен ажырайт. Салгылашууларда Түлөкабылдын бир кулагын ок алып кетет. Бул чабуулдун биринчисинде эле Калпак баатыр он тогуз жерине ок тийип оо дүйнөгө кеткен экен.

Канчалык каршылык көрсөтсө да болбой казактар айылга кирип келип, мыкаачылык менен жаш балдарды муздап, аялдардын ичин жарып, керегенин башына илип, сулуу келин, кыздарды олжого алабыз деп бир башка бөлүшүп, Калпактын бир инисинин жан жерин сууруп өлтүрүшүп, Субанбек деген жигит желеде байланып турган козулардын арасына жашынып жатса аны таап алышып, жүрөгүн жарып сууруп алышып, оозуна тыгып кетишкен.

Ошол эле мезгилде Норузбай баш болгон кошумча кол Төрөгелдинин айылын көздөй жөнөгөн, алар менен Төрөгелди биринчи беттешип, ага Черик тукумдары жардамдашып, казактардын жүз сексендей жигиттери менен аябай салгылашкан.

Калпактын өлгөнүн, Түлөберди менен Төрөгелдинин катуу салгылашуусу солто, сарбагыш уругуна бул кабар жетет. Алар кол жыйнашып казактардын чабуулуна каршы кармашат, мына ошондо казактын баатыры Кененсары туруштук бере албай калган жигиттери менен кайра качкан экен.

Калпактын жакын тууганы Ормонбек да бул чабуулга катышкан. Ал катуу жарадар болуп үйүнө келсе, көгөндүн арасында өлүп жаткан агасы Субанбекти көрөт. Муну көргөндөн кийин жаны ашып, үйүнө кирбестен душмандардан өч алам деп, Таштанбектин болот кылычын алып, туманда качкан жоонун артынан кууп жөнөгөн. Жүрүп олтуруп, бир мезгилде Кененсарыны кууп жетип, ал: «Кара болсоң жүрө бер, ак болсоң токто» дегенде Кененсары бурулуп, кылычын сууруп калган экен. Ошондо Ормонбек кылыч менен шилтеп жибергенде Кененсарыга тийбестен атынын тердигин таарып кеткен. Кененсары кайрылып кылычын шилтегенде Ормонбектин чекесине тийип, эси ооп барып кайра оңолот. Ошол жарадарынан кийин Ормонбек тумандан адаштырып жүрүп олтуруп, Чүйдүн жээгиндеги камышка келип аттан жыгылып, кансырап жатып калат. Аны казактын качкын жоокерлери көрүп, өлтүрүшкөн деген сөз бар.

Бул жерден Калпактын баатырдыгы жөнүндө айтып кетүүнү туура таптык.

Эл оозунда Калпактын баатырлыгы, анын өз элин басып келген душманынан коргоп, өз жанын өлүмгө тосуп берген. Ал эми жанында калган Каратай мергенчи болсо өлүктөрдүн арасына жатып калат, казактар аны өлүп калган экен деп кете беришет. Бир маалда Каратай мергенчи башын көтөрүп турса айланасы жым-жырт болуп, эч ким жок, бирок жайнаган өлүк. Калпак баатыр өлүп, үч бөлүнүп жатканын көрөт да, качкан бойдон жайлоого барып болгон окуяны Жунус менен Түлөкабылга айтат.

Бул кабарды уккандан кийин эл күрү-гүү болуп ыйлашып, Калпактын өлгөн жерине келишип, куран окушуп, Калпактын сөөгүн ошол өлгөн жерине, азыркы Бишкек шаарынын Күн чыгыш жагындагы БЧКнын аймагына коюшат. Калпак 42 жашында өлүптүр.

Кийин Кененсары, Норузбайларды колго түшүргөндө Кененсарыны Атаке тукумдары алып барып өлтүрүптүр. Мурунку жылы Кененсарынын колунан өлгөн Ормонбек менен Субанбектин иниси Тайсары Таштанбектин болотун алып шилтеп жибергенде Кененхандын башы ыргып кеткен, жесир катындар чуркап келип

кулактарын кесип ыргытып жиберген. Өлүгү Кызыл- Суунун Алмалуу коктусунун орто бөксө тоосуна коюлган, жашы 45 чамасында болгон. Ал эми Норузбайын Кегети жактагы Жообасардын балдары Жунус менен Түлө кабылдарга берген.

Калпактын байбичеси Ботокөз ушунун канын ичем деп ачуусу менен айбалтаны ала коюп, Норузбайды шилтегенде бир колун шылай чабат. Ошондо Норузбай артын караса балта кармаган аялды көрүп: «Оо пир ай, мени өлтүрө турган кыргызда эркек жокпа?» дептир. Андан кийин Түлөбай деген Калпактын жигити балта менен өлтүргөн. Ошол жигиттен тукум жок деп айтышат.

Жообасардын тукумунан элге белгилүү болуп чыккандарынын дагы бирөө — бул Мураталынын уулу Мамбеталы. Мамбеталы кичинесинен эле тың чыккан экен. Акыл-эсине жетип, эл кадырына ээ болгон учурунда өз курактуулардын ичинен биринчи болуп арабча тамганы жаза да, окуй да билген. Кийин Алматыдагы гимназияга өтүп, аны окуп бүтүрүп, орус тилин үйрөнүп келет. Мына ошол орус тилди билгендиктен Токмоктогу, Бишкектеги уезде тилмеч болуп көп жылдар иштеп келген. Ушуга байланыштуу «Тилмеч Мамбеталы» деп калган себептери да ушунда. Ал киши Бурана, Шамшы жергесиндеги элдерге кадырман адам болуп келген. Ал арабча жана орусча кат сабаттуулугуна байланыштуу башкаларга караганда жалпы эле кыргыз элине кадыр- баркы жогору болгон.

Андан тышкары Мамбеталы калыс, ак ниеттүү, жетим-жесирге боорукер болуптур. Ал дыйканчылыкты жакшы көргөн, өзү жашаган жерге ар түрдүү жержемиш бактарын тигип, бал челек да кармап турган. Мамбеталынын Шакир, Закир, Омор деген үч уулу болгон.

Бул жерден Мамбеталынын эл ичинде айтылып жүргөн калыстык иши жөнүндө дагы бир мисал келтирүүнү туура таптык. Заманында күндөрдүн биринде эрте жазда Жумгал жактан саяктын мыктысы Байзак баатыр Мамбеталыныкына келип калат, бирок Мамбеталы үйүндө жок экен. Аны Кекилик деген жигит: «Үйгө конок келди» деп чакырып келет. Байзак баатыр кадырлуу конок. Анткени, ал Шабдан баатырдын энеси Баалынын агалары. Ошондуктан Мамбеталы аны жакшылап конок кылуу үчүн кышкы согумдан калган сүрсүгөн этти салып бербей: «Жаш козу соёюн» деп айыл ичинен күрпөң козу издеп калат. Иниси Байтемирди ээрчитип алып, айылындагы Күрөңкөй деген саяктын эрте туулган козусу бар дегенин угуп бастырып келип, Мамбеталы: «Күрөңкөй, үйгө сый конок келип калыптыр, сүр эт менен сыйлабай жаш козу союп конок кылайын десем менде жок болуп калды, сенде күрпөң козу бар дегенин угуп сурап келдим. Ордуна козулуу кой берейин, козуңду бере тур» десе, Күрөңкөй бергиси келбей ылдый карап: «Маке, козум ургаачы, мал кылайын дедим эле, бералбайм» деп жооп айтканда, Мамбеталынын иниси Байтемир: «Козуңду Мамбеталыга бербей кимге бермек элең?» деп Күрөңкөйдү камчы менен чаап- чаап жиберген. Аны көрүп Мамбеталынын ачуусу келип; «Сен бирөөнүн малын зордуктап алмак белең шошко», деп Байтемирди камчысы менен бир чаап жиберип, атынын башын буруп бастырып бара жатса, артынан бир жигит келип; «Ава, менде Күрөңкөйдүкүнөн жакшы козум бар, сизге бекер эле берейин, аялым экөөбүздүн балабыз жок, бизге батаңызды эле берсеңиз болду» деген. Мамбеталы: «Чакыр андай болсо келинчегиңди» деп, экөөнү күн батышты каратып туруп; «Келерки ушул маалга чейин эркек балалуу болгула», деп батасын берип, козусун алып сый коногун жөнөткөн.

Айткандай эле тогуз айдан кийин кудайдан болуп, баягы жигит менен келин эркек балалуу болуп, чоң түлөө өткөзгөн. Күрөңкөй болсо кемпири экөө баласы жок как баш өтүптүр. Мамбеталынын калыстыгы жана касиеттүүлүгү ушундан билинип турат.

Мамбеталы элдик, элдин тагдырын чече билген адам болгон. Ал жөнүндө эл арасында мындай сөз бар: 1916- жылы кыргыздын башына түшкөн кайгылуу козголоңдо Мамбеталы элине: «Үркпөгүлө агайын-туугандар, орус менен жалпы тил таап элдешибиз» дейт. Ошого карабастан замбиректин атылган огунун үнүнөн коркуп, башка жердеги кыргыздардай эле кегетилик кыргыздар да үркүп Тянь-Шань тоолорун аралап качкан экен. Мында алар көп өлүм-житимге дуушар болушкан. Кыргыздар кетери менен Кегетини орустар ээлеп, там салышып, Кегети айлын Подгорный деп ат коюп алышкан. Октябрь революциясынан кийин Кегетинин эли кайра келип, Мамбеталынын жетекчилиги астында арызданып жатып орустардын көпчүлүгүн Кегетиден чыгарышып, жерди кайра кыргыздар ээлешкен. Бул Мамбеталынын гана демилгеси менен болгон деп айтылат.

Мамбеталы болуш болгон эмес, бирок анын кадыр- баркы менен анын иниси Муса, баласы Закир болуш болгон. Ал учурда болуштук Атаке, Сатыбалды тукуму бир болуш эл болуп, анда Сооронбай менен анын баласы Дүр бийлик кылып турган эле.

Элдин санынын өскөндүгүнө байланыштуу Сатыбалды тукумунан Бекболот, Турумбек, Өтөгөн, Төлөмүш, Бейшембай, Чалдамбай, Найманбай жана башка бир топ кадырман аксакалдары, уезде тилмеч болуп турган Мамбеталыга кайрылышкан экен. Анда Атаке элинен Сатыбалды тукуму өзүнчө болуш болуп бөлүнүшүн кеп салышкан. Муну Мамбеталы кубаттайт да, адегенде өзүнчө болуш болобуз дегендер канча түтүн эл болорун, жаңы уюшула турган болуштардын жеринин чек араларын тактоосун суранат. Андан кийин гана ал губернаторго жазыла турган арызды өзү берерин айткан.

Кийин бул сөздү Сооронбай жана Дүр угушат. Ошондо Сооронбай ажы болуш болуп турган уулу Дүргө: «Сатыбалды уулу бөлүнүп, өзүнчө болуш болобуз десе каршылык кылба, каалаганындай бөлүнө беришсин, бирок эл бөлүнгөндө өзүктөн Сарбос, чечейден Кашка сенин элиңде калгандай болсун, жердин чегин бөлүштүрүүдө мен өзүм кийлигишем» деген экен. Ошентип, Сатыбалды элинин максаты ордуна чыгып, Кызыл-Суу болушунан бөлүнүп, Шамшы болушу болмок болот. Болуштукка биринчи Түлөкабылдын уулу Күрөгөн көрсөтүлөт. Күрөгөн узун бойлуу, калбаттуу, сөөктүү, далысы жазы далдагай киши экен. Боз үйгө киргенде далысынын кеңдигинен түз кире албай, кыйгачтап кирчү. Губернатордун өкүлдөрү Күрөгөндү көрүшүп жактырбай коёт. Андан кийин эл болуштукка Мураталынын уулу Мусаны көргөзөт. Мусанын өңү кара, жөнөкөй дыйкан экен. Дене-боюн өз убагында жуубагандан кийин колу, буту какач болуп кетиптир. Ал болуштукка көрсөтүлүп жаткандан кийин, ысык сууга колу-бутунун какачын жибитип, кырып жатып жууп кетиришет, таза кийинтишип болуштукка шайлоого элдин добуш (таш) беришине коюлат. Көпчүлүк эл Мусаны болуш кылып шайлашат, ал он сегиз жылдай болуш болуп турган.

Муса каза болгондон кийин Мамбеталынын уулу Закир болуш болот. Закир болуш болуп турганда Мамбеталы атасына акылдашпай, Ак-Бешимден бир топ теше жерди орустарга сатып жиберет. Күндөрдүн биринде жер сатып алган орустар 12 арабага камыш жүктөп Ак-Бешимге түшүрүп жатканын Мамбеталы угат да, уулу Закирди (Закирдин бою узун экен) катуу урушуп жатканын Урдөөлөт деген угуп калып кайрылса, Мамбеталы: «Узун кишинин акылы жок болот, эч кимге акылдашпай Ак-Бешимден орустарга жер сатып жибериптир мобул шошко (Мамбеталы «чочко» деген сөздү дайыма, «шошко» деп айтчу экен), орустар бүгүн бир теше жер алса, акырындап олтуруп бүт Ак-Бешимди ээлеп алаарын бул билбейт, сиз бүт он бир старчы элден бирден өкүл чакырып келиңиз, бул жөнүндө

сүйлөшөбүз» деп Урдөөлөткө айткан экен Мамбеталы. Ошентип, Мамбеталынын кийлигишүүсү менен орустар жер албай калган имиш.

Мамбеталынын Закир деген уулу Үркүндө кошо эл менен баратып Кочкор тараптагы белде ооруп калып каза тапкан экен. Ал өлгөндө көр казганга кеткен, күрөк жок болуп, Кочкордо Калый байдын жылкыларын багып жүргөн жылкычыларынан кеткен, күрөк сурап алышып көмүшкөн деген сөз бар. Ошол үркүндө Мамбеталынын Шакир деген уулу Бишкекте калган, Закир өлгөн күнү ал дагы Бишкектен каза болгон деп аксакалдар арасында айтылат.

Мамбеталынын уулу Закирдин өлгөнүн угуп, Жумгалдагы саяктардын акылмандары Көкүмбай, Мырзабек жана башкалары Мамбеталынын үйүнө келип куран окуп көңүл айтышкан. Мамбеталы Шабдан баатыр менен куда болгон, Шабдандын Мөкүш уулунун Айна деген кызын Мамбеталынын Закири алган. Айна Закирден Эсенкулду төрөйт, андан Каныбек жана Кубан деген эки бала болгон. Кубандан Түлөкабыл, буга ырымдап чоң атасынын атын коюшкан. Закир каза болгондон кийин Айнаны кайниси Оморго нике кыйышкан. Омордон Самыйбек, Аблабек, Эмилбек деген балдар. Аблабектен Эркин, Союзбек, Совет, Мирлан. Эмилбектен Улан. Омор акыл-эстүү, саясатка түшүнүгү бар адам эле, окуп билим алып мугалимдик кесипке ээ болот. Совет өкмөтүнүн убагында көп балдарды окутуп, уядан учурган. Улуу Ата Мекендик согушка катышып, мекенди коргоодо каза тапкан.

Мамбеталынын дагы бир өзгөчөлүгү — 1918-жылдары Казакстандын Ак-Дөбө деген жеринде болгон чоң жыйынга катышкан экен. Бул жыйында Орто Азия республикаларынан да өкүлдөрү болгон. Мамбеталы менен бирге Кегетидеги мундуздардан Касымбектин уулу Шамыркан, Казакстандан Панке деген киши катышкан. Аңыракайдагы Панке чоку деген ушул кишинин наамында айтылат, бул киши ошол жердин кадырман адамы болгон. Ак-Дөбөдөгү жыйында сөз Совет өкмөтүнүн түзүлгөндүгү, эзүүчү таптар жоюлуп, зоот-фабрикага жумушчулар, жерге дыйкандар ээ болгондугу жөнүндө Лениндин декреттери айтылган. Мына ушуга байланыштуу жыйында Мамбеталы да сөз алып, орусча бир сааттан ашык сөз сүйлөп, Кегети суусунун боюна кыргыздар көп тегирмен курарын, акиташ зоотунун курулганын айткан. Ошону менен бирге орустар кыргыздардын дыйканчылыкка ылайыктуу жакшы жерлерин зордук менен тартып алып, Подгорный, Юрьевка, Ивановка, Орловка ж.б. деген аттарды коюп алгандарын Мамбеталы ошондо эле даанышмандык менен айткан.

Мамбеталы 1920-жылдарда каза болуптур, сөөгү Кегетидеги Кош-Таш деген жерге коюлган, өз атасы Мураталынын да сөөгү ушул жерге коюлган. Октябрь революциясынан кийин Мамбеталы орусча билген жакшы тилмеч болгондон кийин, көзү жумулганча көп жыйындарга катышып сүйлөгөн. Кайсы бир учурда жыйынга катышып олтурган Кремлден келген өкүл Мамбеталынын ысмын Ленинге да жеткирген, анын көзү өткөндөн кийин, 1921—1922-жылдары Лениндин колу коюлуп, Мамбеталыны Кремлге чакырган кат келгенин кегетилик мундуз Бекиттин уулу Бейшеке айтчу, бул сөздү уккан аксакалдар бүгүнкү күнгө чейин бар.

Мамбеталы элдин жана мамлекеттин ишине өтө берилген киши болуптур. Уездге тилмеч болгондуктан айрым болуштардан жыйналган чөп ооздун (налог) өкмөткө өз убагында өткөрүлүшүн көзөмөлгө алчу экен. Мамбеталынын байбичеси Саркалдай Кочкордогу кадимки 40 жигиттүү Бектендин кызы, ыймандуу, казан аягы кең, пейли жакшы байбиче болгон. Саяк Чойбек элинин болушу Абдылдабек чөп ооз налогду өз убагында төкпөй коюптур, аны жолуктуруп Мамбеталы ага катуу урушканда, анда ал: «Маке, артымдан мал айдап келе жатат, чөп ооздон кутулабыз» десе, «Сенин малын келгиче убактысы өтүп кетет» деп, Токмоктогу

таанышы Сейдекерим дегенге: «Ушул кишиге карызга акча берип тур» деп кат жазып мундуз тукумунан Үркүнчү дегенди кошуп жиберген. Ошентип, Абдылдабек болуш Мамбеталынын жардамы менен карыз акча алып чөп ооз налогду төгүп берип, өз убагында кутулган. Кийин Жумгалдан айдаган малы келип аны сатып, Абдылдабек да карызынан кутулган.

Жумуштары бүткөндөн кийин Абдылдабек болуш бир семиз карабоз бээсин сый катары жетелеп, Мамбеталыныкына алып келип түшөт. Мамбеталы ачууланганда «шошко» деп сүйлөчү. «Бул бээңди алып кет шошко, экинчи менин көзүм көрбөсүн», деп бастырып кетет. Мамбеталы кеткенден кийин байбичеси Саркалдай айылдын жигиттерине бээни сойдуруп, казы-карталап таштайт. Ошол эле күнү Мамбеталынын үйүнө солтонун кадырмандары чоң Айылчы, кичи Айылчы, чычкак Рысбектер конокко келип калышат. Саркалдай байбиче аларды жылкынын казы-картасы менен коноктойт. Эл кыдырып кеткен Мамбеталы эртеси келсе үйү толтура конок, солтонун кадырмандары менен учурашып, жакшы конок болуп олтурушканына ыраазы болуп, байбичесинен: «Бул казы-картаны кайдан алдың?» деп сураганда; «Үркүнчүнү жиберип кушканадан алдырдым» деп жооп бериптир. Мына ошондон: «Вазир жакшы кан жакшы, катын жакшы эр жакшы» деген улама сөз ушундан калган деп да айтылат.

Кыскартып айтканда, Мамбеталы тынай-солто элине атагы чыккан кадырман, барктуу адам болуптур. Шабдан баатыр орус тил билбегендиктен уездерге, губернаторлорго барганда тилмеч кылып ар дайым Мамбеталыны алып жүрчү. Ошондон улам эл ичинде «тилмеч Мамбеталы» деп айтылып калган.

«Аккан арыктан суу агат» дегендей Мамбеталынын агасы Чийтемирдин уулу Иса да мыкты чыккан. Исанын Өмүралы жана Кайып деген эки уулу болгон. Өмүраалы кичинесинен тың, зээндүү, арабчаны окуй да, жаза да билген адам эле. Совет өкмөтү чыкканда өз аракети менен жүрүп окуп, мугалимдик адистикке ээ болду. Кырк беш жылдан ашык мугалим, директор болуп жүрүп, ардактуу эс алууга чыкты. Биринчилерден болуп Ленин орденине да ээ болду, жакында эле ооруп дүйнөдөн кайтты. Кегети эли бул кишинин эмгегин баалап, өз айылындагы орто мектепти Исанын уулу Өмүралынын атына коюшту. «Жакшы өлсө да аты өлбөйт» деген ушул да.

Жообасардын Стамбегинин Орозбак, Боронбай, Түлөкабыл, Жунус, Балбак деген беш уулу болгон. Балбактан болсо Кошчу деген жалгыз баласы айтылып жүрөт Кошчудан Бердибай, Эсеналы деген эки уул.

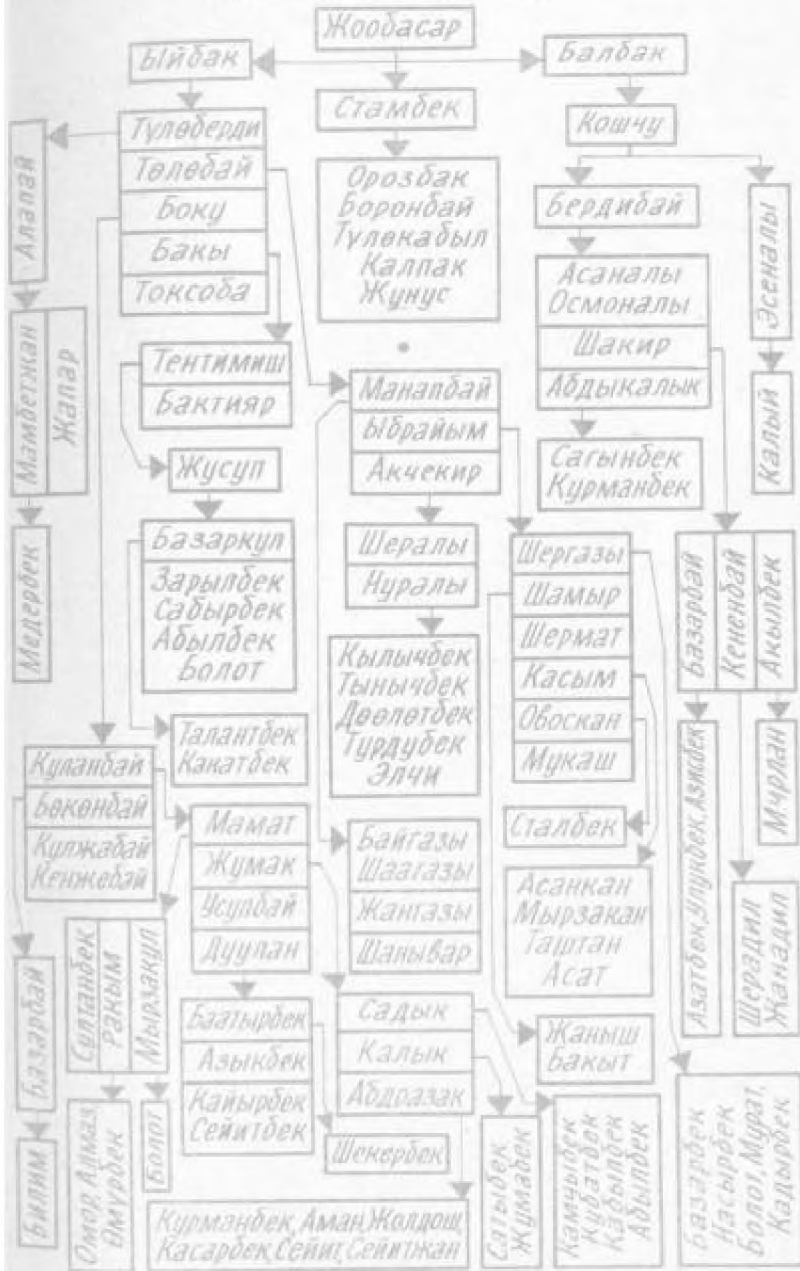
Кыргыз элинде «Ой тобо» деген ыр обону менен кеңири ырдалып келе жатат. Муну болсо обону элдик деп коюшат. Чындыгында бул туура эмес. «Ой тобонун» обону да, ыры да Чүй аймагына караштуу Кегетидеги Балбактын Кошчусунун Эсеналы деген баласы чыгарган.

Жообасардын Ыйбагынын Бакы деген уулу жөнүндө

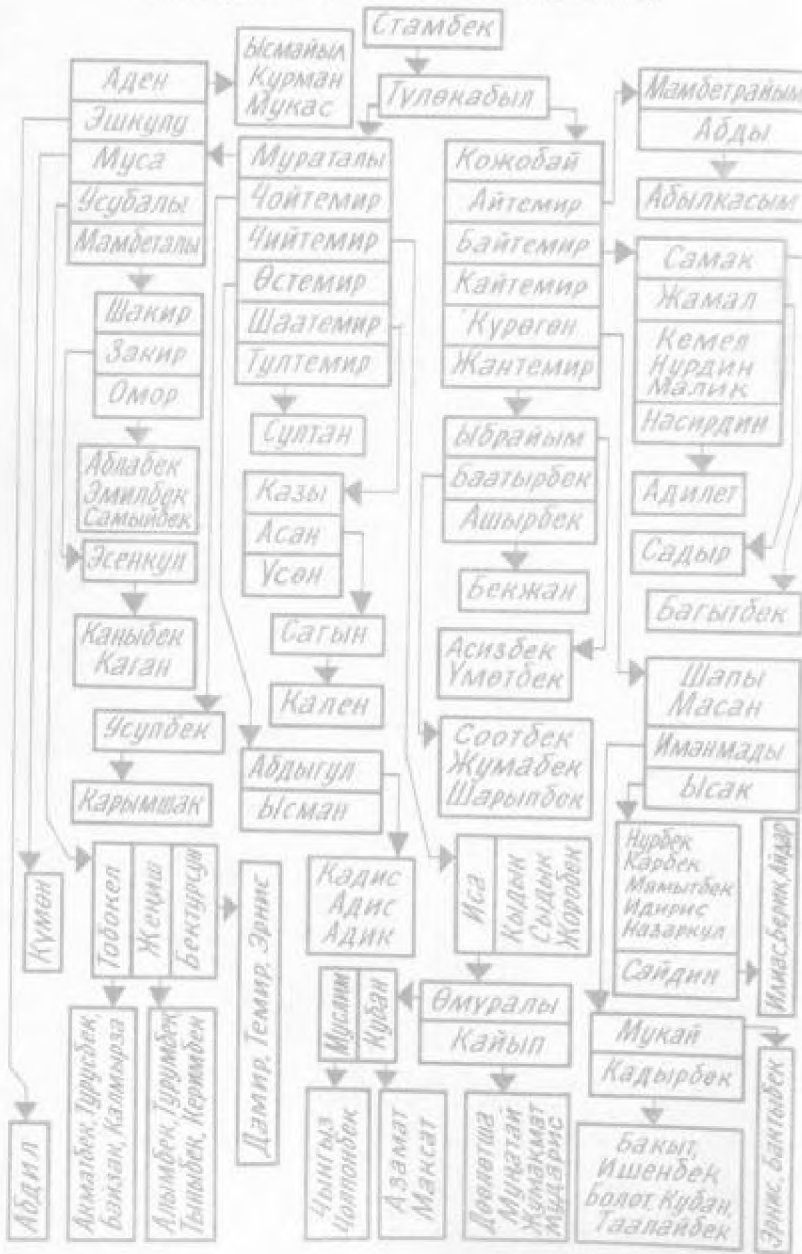
Бакы Ыйбактын баласы эмес, ал анын бакма баласы. Илгери Ыйбак жаш жигит кезинде казактын Летопор деген жеринде жолдоштору менен жортуулда жүрсө, бир журтта казактын жесир жаш аялы баласы менен калганын көрүшөт. Аял учук оорулуу экен. Наристе балага боору оорутуп, ушул аялды жаш баласы менен алып кетели деп чечишет да, аялды атка миңгизип, баланы жылуулап ороп өңөрүп алышат. Ат менен жол жүргөндө кыйналып, оорулуу аял жолдо каза табат, анын сөөгүн эптеп жерге жашырышат да, баласын үйгө алып келишет. Айылдагы-агайынтууганын чакырып түлөө өткөрөт. Баланы Ыйбак байбичесине бактырып чоңойтот. Баланын атын Бокунун иниси Бакы болсун деп коёт.

Ошентип, жортуулдан таап алган бала Бакы Ыйбактын уулу болуп калат. Ал Бакыны бөлөк-бөтөн дебей өз баласындай багып чоңойтуп, үйлөнтүп, өргө көтөрүп бөлүп чыгарган. Бакы балалуу-чакалуу болот. Мунун тукуму азыр да Чүй районунун Кегети айлында жашап жатышат.

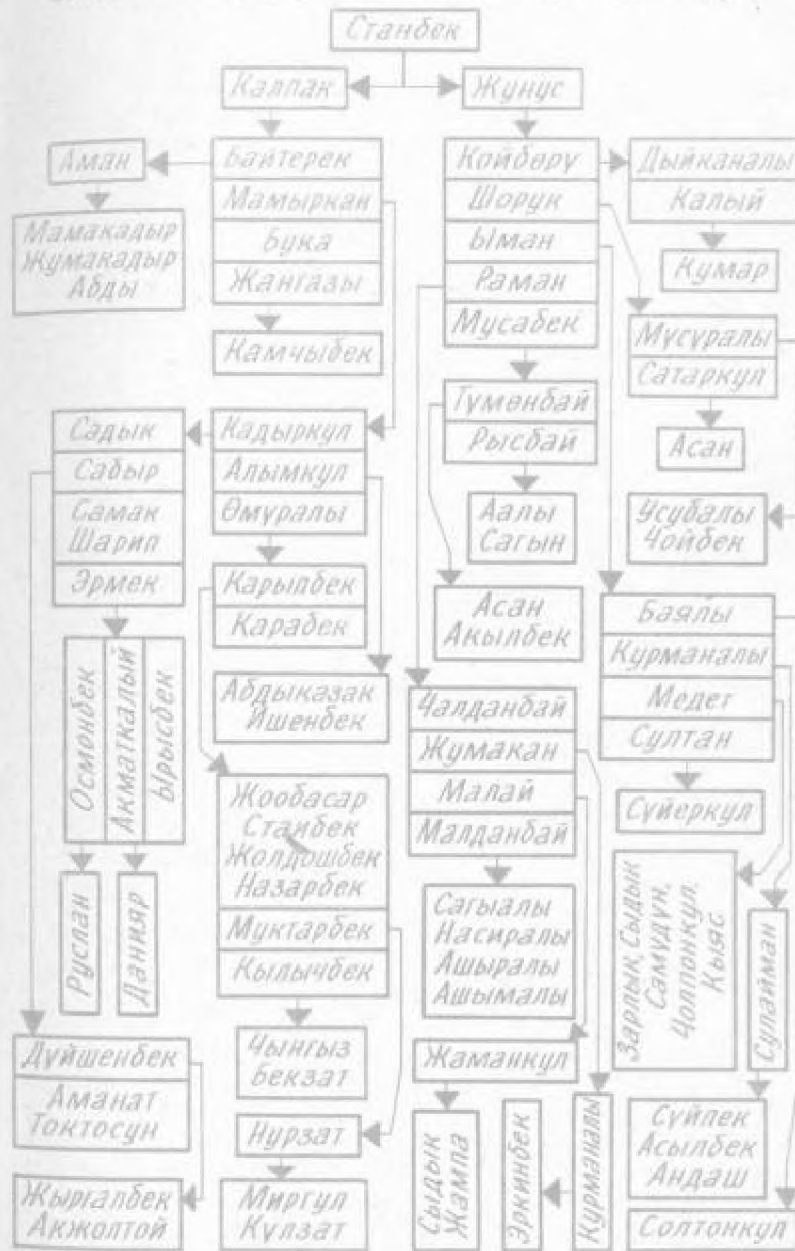
Жообасардан таргандар

Станбектин Түлөкабылынан тарагандар

Станбектин Жунусу менен Калпагынан тарагандар

Сатыбалдынын Ая уулуна тукумдары

Сатыбалдынын биринчи аялынын Ая деген баласынын эки аялы болгон. Биринчи аялынан Жантай. Андан Эсенаман, Болот, Шыгай, Куттуккожо, Лепес жана Ногой. Экинчи калмак аялынан Кадыр, Боку, Мама деген балдар. Булар өз ичинде үчкө бөлүнүп айтылып жүрөт. Биринчиси, Аяга тиешелүүсү Бактыгулдун Бейше, Абдракман, Алтымыш дегендери; Кыдыралы тукумдарына Касымалы, Омор; Мамбет тукумдарына Султан, Ызагалы, Ыскак, Абдыластар; Термечик тукумдарынан Абыке, Калыбек; Жаманкул тукумдарына Жекшен, Ишен ж. б. кирет. Экинчи Кара тукумдарына Конокбай уулдары Тагай, Ашыралы, Жылчык кирет. Ал эми акырында Аянын сарт аялынан төрөлгөн Конушбай. Андан таралгандар сарт тукумдары деп аталып жүрөт. Алардан: Усубалы, Жаймаке, Токторбай деген үч бала. Токторбайдан Түкүбаш; андан Шамшы, Мырзабек, Кулманбет. Шамшыдан Эсенбек жана Аныварбек. Кулманбеттен Ильяз, Зоотбек жана Талант. Усубалыдан болсо жалгыз

Сатылган. Эмне үчүн сарт аялдын балдары деп аталып жүрөт? Ал мындай: илгери соодагер сарттар өзүлөрүнүн кербендери менен түндүк кыргыздарга көп келишип соода кылышчу экен. Алар Аянын айылына да соода-сатык кылып калат. Ушул мезгилде Ая тукумдарынан турмушка чыккан бир кызы күйөөгө барган жери жайсыз болуп ажырашып келип, айлында бойдок жүрүп калат. Соодагер сарт бу келин менен ойнош болуп, боюна бүтүп калат. Ал келин кийин төрөйт, баланын аты Конушбай коюлат. Ая кемпири экөө аны өз баласындай багып, бала кылып чоңойтот Конушбайды. Ая үйлөнтүп-жайлантат. Ал үч уулду болот Аянын бешинчи баласы болуп Жаныбек аталат. Бул өзүнүн канынан чыккан эмес. Аны бакма баласы деп айтылып жүрөт. Бул жөнүндө эл арасында айтылып жүргөндөрдү окурмандарга тартуулап кетүүнү туура таптык.

Аянын бакма баласы Жаныбек жөнүндө

Жаныбек Аянын бакма баласы деп айтылат. Ая — жортуулчу, жоокер адам болгон экен. Күндөрдүн биринде жоодо, жортуулда жүргөндө калмак-кытайдан бир бала жана бир кыз энчисине тийген экен. Ая бул экөөнү багып чоңойтот. Алар бойго жетишкенде нике кыйып, бирин-бирине үйлөтүп коёт экен. Мына ошондон кийин бирөө баласындай, экинчиси келиндей болуп калат. Жыл айлангандан кийин келиндин боюна бүтүп, эркек бала төрөлөт. Ая сүйүнүп, азан чакыртып, баланын атын Жаныбек деп коюшат. Кийинчерээк жигит менен келин кытай-калмактан колго түшүп, Аяга энчиге келгенин билишет да, эл-журтуна качып кетүүнү чечишет.

Бул жөнүндө эч кимге билгизбей, бир кызыр күлүк бээни суутуп даярдашып, убакыт жетип качаар түнү бала тоскоолдук кылат дешип, ороп-чулгап, керегенин башына илип коюшуп, баягы даярдалган бээге учкашып качып кетишет. «Бөрү баласы ит болбойт» деген сөз мына ушундан калган деп айтылат. Таңга маал бала ыйлаганда Ая байбичеси экөө ойгонуп карашса, бала керегенин башында илинип тургандыгын көрүшөт. Үйдүн ичин карашса, жигит менен келин жок. Байбичеси баланы алып сооротот. Ая эшикке чыгып, айлана-чөйрөгө көз чаптырса эч ким көрүнбөйт. Эртеси келип калышаар деп кечке күтүшөт, дарек жок болот. Ошондо алардын качып кеткени аныкталат.

Ошентип, Жаныбек баланы Аянын байбичеси багып чоңойтуп үйлүү-жайлуу кылат. Мына ушундан улам Жаныбекти Аянын баласы деп коюшкан.

Жаныбектен жалгыз эле Алыбек деген бала, андан Орозбай, Конокбай деген эки уул. Ал эми Орозбайдан Тагай, мындан Абдыкайым, Көкө деген экөө.

Алыбектин Конокбайынан Ашыралы, Жылчыке деген эки бала болгон. Ашыралыдан Обосбек, Эшман, Мырзабек деген үч уул. Ал эми Мырзабектен Сейдекерим.

Сатыбалдынын биринчи аялынан төрөлгөн Кубат уулунан тарагандар

Кубат — Сатыбалдынын байбичесинен төрөлгөн экинчи баласы. Мүнөзү жагынан кең пейил, боорукер, кайрымдуу киши болуптур. Мал-жандуу, оокаттуу, казан-аягы кең адам болгондуктан, башка жактан жакырланып келген кишилерди өз элине кошуп алып, бөлөк-бөтөн дебей бардыгын бирдей көргөн адам экендигин аксакалдар арасында көп айтылчу эле.

Кубат үйлөнгөндөн кийин Ташыбек, Чаңга, Алыбек, Абаке, Баястан, Адына деген алты балалуу болуптур.

Кубаттын Алабегинин Калыгул уулу

Кубаттын тукумунун ичинен эл билген татыктуусунун бири Алыбектин уулу Калыгул болуптур. Калыгул тубаса кара жаак чечен туулган экен деп айтылат аксакалдар арасында. Мында белгилеп кете турган бир нерсе, сарбагыш элинин ичинде эки Калыгул болгон, анан бирөө олуя Калыгул, ал Үчүке тукумунан чыккан, анын олуялыгы Үчүке тукумунун таралышы жөнүндөгү баяндамада берилген. Ал эми Калыгулдун дагы бирөө болсо кара жаак Калыгул, же чечен Калыгул деп айтылат. Бул Түлкү тукумунан, тактап айтканда, азыркы биз сөз кылып жаткан Кубаттын Алыбек уулунун баласы.

Калыгул кичинесинен эле сергек, тың бала болуптур. Өз курактуу балдарды айланасына топтоп, аларга нечен кызыктуу сөздөрдү айтып берип күлдүрчү экен. Күрбү-күрдаштары аны өтө кадырлашкан. Ал жигит болуп үйлөнүп-жайланат, агайын-туугандарынын ичинде кадыр-баркы ого бетер өсөт. Айткан сөздөрү

орундуу, акыл-эстүүлүк менен так айтылып, жок жерден сөз тапкан өтө чечен адам болгон экен. Айылдагы жакшылык-жамандык жыйымдарда «улуу-кичүүлөргө акыл-насаатын айта турган Калыгул, чыр-чатакты элдештирип бүтүрө турган да Калыгул болот» деп турушчу.

Калыгулдун кадыр-баркы тынай элине гана эмес, бүт сарбагыш, солто элине тараган, ошентип, эл аны кара жаак Калыгул, же чечен Калыгул деп атап калышкан. Ал өзүнүн акылдуулугу, сөзмөрдүүлүгү, чечендиги менен барктуу, кадырлуу болгон. Кийинчерээк анын кара кылды как жарган калыстыгы, акыйкатчылдыгы, чечендиги жөнүндөгү даңкы жалаң эле кыргыз элине эмес, казак элине да таанымал болду.

Илгери жер, мал, мүлк талашуудан айыл ортолорунда бир болуш эл менен экинчи болуш эл чоң чыр-чатактарды чыгарчу эле. Айрым убактарда киши өлтүрүп, кун дооламай мезгилдер да болгон. Мындай чыр-чатактар Шабдан баатырдын алдына гана барганда чечилчү. Ал эми Шабдан мындай иштерди Калыгулсуз жайгаштыра алчу эмес. Калыгул Шабдан баатырдын оң колу болгон. Арыз-муңу менен барган адамдарды Шабдан чече албаса, ушул ишиңер жөнүндө Калыгул абама барып, Шабдан жиберди десеңер ишиңерди бүтүрүп берет деп айтчу экен.

Дагы бир окуя, Чүйдүн Кызыл-Суу деген айлына илгери эле түштүктөгү адигине элинен келгендер жайгашкан экен. Бир жыйында Калыгул алар менен бирге олтуруп калып, алардын түрүнө карап туруп:

«Боору кара, сырты көк,
Мунун отуз үйлүү эли бар.
Отузунун отуз миңдей деми бар,
Жанында Сооронбайдын Дүрү бар,
Дүрдө ажыдаардын сүрү бар»,

— деп баа берип койгон.

Дагы бир мисал: Кыштын күнү Шабдан баатыр бир топ жолдоштору менен Бишкек жакка бараткан болот. Ошол жылы Калыгул Токмоктун ылдый жагындагы аралга кыштап калган экен, Шабдан жолдош-жоролору менен жолдо бара жатса аралдан түтүн чыгат. Шабдан жанындагы жолдошторуна: «Калекем ушул жерде кыштап жатат деп уктум эле, кайрылалычы, ал-абалын сурап жолуга кетели» дегенде баары макул болуп кайрылса, түтүн чыккан үй Калыгулдуку экен, аны менен учурашып, амандыкты сурашат. Шабдан баш болуп баягы келген кишилер: «Калекем, эми сүйлөй отуруңуз» дешкенде, ал:

«Ии... эмнени сүйлөйүн, жаш кезимде Булбулум деп сайраттың, Карыганда кузгунум деп кууп таштадың. Быйыл аралга кыштадым, Кара жаман үйдү камыш менен ыштадым. Атайлап согум сойгонум жок, Кадактап Токмоктон этти койгонум жок», — дегенде Шабдан сынып калып жигиттеринен экөөнү кайра элине жиберип, Калыгулга кыштык согумун айдатып келип берген.

Калыгулдун өз учурунда сөз таап так айтканын карыя-аксакалдар кеп салып жатышып, анын казак элине элчи болуп баргандыгы жөнүндө да айтышчу эле.

Заманында кыргыз-казактар бир-бирине чабуул коюшуп талап-тоноп кетишчү. Ошондой чабуулдун бир учуру болуп казактар кыргыздарга кол салып, кыргыздар жеңилип, алардын мал-жанын, курал-жабдыктарын казактар тоноп алып кетишкен. Ошондо Таштанбектин болот кылычы да казактардын колуна кеткен. Казак менен элдешип, болот кылычты алуу максатында Жантай казак элине элчи кылып чечен Калыгулду жиберген.

Калыгул макулдугун берип казактарга барса, Кененсары ханы жүз чамалуу адам менен айылдын обочо жериндеги дөңдө олтурган болот. Ошондо Кененсарынын алдында ак кийиз салынып, үстүнө төөнүн жүнүнөн токулган боз таар чепкен жабылып, башына кара көрпө менен кыюуланган шуштугуй ак калпак кийип, белине дилде кемер кур тагынып, кылычын кынынан суурубастан кармап таянып олтурган чакта Калыгул аттан түшүп, жанына кошо барган жолдошуна атын берип, эки колун бооруна алып: «Ассалоому алейкум, алдаяр таксыр» дегенде ал үнчүкпай жалдырап карап олтура берген. Анын алдында үйүлүп 500кө жакын кылыч жаткан экен. Миң ачмалуу мылтыкчан жигиттерин атчан чуу койдуруп чаап баратып мылтык аттырып, кылыччандарын өзүнчө, найзачандарын өзүнчө бөлүп, кылыч чаптырып, найза сайдырып жаткан.

Ошол мезгилде: «Сен кимсиң?» деп бир казак сурап калыптыр. Анда Калыгул: «Мен кыргыздан элчиликке келдим» деп жооп берген. Анда хандын атынан бир казак: «Кыргыздан элчиликке келген болсоң, мынау найза, кылычты сендер үчүн даярдадык кой» деп үйүлгөн кылыч менен найзанын тегерегинде атышып, чабышып машыгып жаткан жоокерлерин көргөзгөн. Анда Калыгул: «Бая өгүнү кыргыздарды чабабыз деп аттанып барганда бул найза, кылычыңар үйдө калды беле?» деген экен. «Макау, наадан кыргыз, хан алдында аузүңдү баса, көзүңдү аша сөйлөсөңчү» дейт казак. Анда Калыгул: «Кыргыз мени элчиликке жибергенде казактын этин жеп, кымызын ичип, бекер кайтып кел деген эмес, кезектүү сөзүңдү убагы келгенде айтып кал деген» деп жооп кайтарган. Сөздү узатпай эле кийимдери таза, кызыл-ала бачайы чепкен кийген, бели ичке узун бойлуу, сакал муруту чыга элек бир жаш жигит: «Биздикине конок болгула» деп алып кеткен. Болуп жаткан ишти көрүп байкап туруп, Кененсары хандын оозунан бир да сөз чыкпаптыр. Ал эми жанагы чечен Калыгулду «конок кылам» деп алып кеткен жаш жигит айтылуу Норузбай төрө болуп чыкты.

Калыгул казактарга конок болуп бир нече күн жатат. Күндөрдүн биринде Кененсары менен сөзгө келишип: «Кыргыз-казак ынтымактуу эл болуп туралы, Кененхандын кеңшинен көп алыстап кетпейли» деген убаданы берип келген экен. Ошондон кийин Кененхан Калыгул элчинин сурап барган Таштанбектин болот кылычын бердирген. Анда да болот кылычты алаарда казактар «Мактаган кылычын осыма» деп болотту Калыгулдун астына таштап жибергенде: «Бул болот эмей эмне», деп жооп кайтарып, коломтодо турган темир тулганы шилтеп жибергенде кыйып түшкөн деп айтылып жүрөт.

Атаке боз бала чагында нечен төөдө жүгү бар кербен соодагерди карактап колго түшүрүп, ошондо болот кылычты алган. Таштанбек чоңоюп жигит болуп, жоокер болуп чыккандыгына байланыштуу Атаке баласына аны белек кылып берген экен.

Калыгулдун жамактап айткан курч сөздөрү ушул күнгө чейин эл арасында атадан балага өтүп келе жатат. Бул айтылгандарыбыз туура болуш үчүн анын сөздөрүнүн кээ бирөөлөрүн окурмандарыбызга тартуулап коёлук деп ойлодук.

Атакенин Солтонойунун баласынын баласы Сооронбай деген Сатыбалды тукуму жайгашкан Шамшы суусунун оң жак жээгин үстөмөндүк кылып бүт бойдон кестирип алат. Сатыбалды тукумунун жайыты тарып, катуу кыйналышат. Ошондо Калыгул чечен орус тилин жакшы билген иниси Мамбеталыны алып, Алматы калаасындагы төрөлөргө арызданып барат. Аларга келген жайын айтып, Кызыл-Суу өзөнүнүн сол жагын чек кылып, жерди кайра кесип берүүсүн сурашат. Ошондо төрөлөр: «Силер бара бергиле, жакында жер ченегичтерди жиберип, силер сурагандай кылып жерди кестирип берем» деп жооп айтышкан. Көп узабай эле Алматыдан жер ченегичтер келип, жерге дамбы (казык) коюп жүрсө, Сооронбайдын эли көрүп чогулушуп келип

чоо-жайын сурашыптыр. Анда жер ченеп жүргөндөр: «Ушундай буйрук болду, ошону биз аткарып жатабыз» деп жооп беришкен. Ошондо эки жактан абдан көп адамдар чогулушуп, алардын арасында Калыгул да бар экен. Анда ал:

«Карыса да Калекен,
Бир койлук алы бар экен.
Кестирип алды көрдүңбү,
Кызыл-Суу менен Шамшыны,
Зулум кылган Сооронбай,
Ач бүркүттөй шаншыды»,

— деп, айдооттоп, тебетейин асманга ыргыткан экен. Ошондо эл дуулдап, жеңген Сатыбалды тукуму чапкан бойдон кетишет, ал эми жеңилген Сооронбай эли бозала чаң болуп, шагы сынып калган экен.

Ыйбактын тукумунан Куланбай дегени башка бир кишиден бир байтал алган экен. Карыз болгон киши байталды базардан алып бермек болуп Куланбай экөө базарга барышат. Куланбайга сатылган байталдардын бири да жакпайт. Анын себеби: «Менин байталымдын жоргосу бар эле» дейт. Ал базардан Калыгул Куланбайга жолугуп калат. Бул окуяны укканда Калыгул Куланбайга: «Ой, балам, байталыңдын башы бүтүп, эми жоргосу калдыбы, ала берсеңчи» дейт. Куланбай айтылган сөздү укпай коёт. Бир маалда Куланбай менен баягы байтал карыз болгон адам кан базарда мушташып кетет да, анда Куланбай таяк жеп калат. Аны көрүп Калыгул: «Бокунун уулу Куланбай, Жүрчү белең Буландай. Эми кан базардын ичинде, Камчы жедиң бул кандай», деп жамактаган экен.

Бир топ жигиттер келип Калыгулдун насыят-акыл сөздөрүн угушуп, аягында: «Каке, карылык кандай болот экен?» деп сурашат. Ошондо Калыгул:

«Ээ балдар, карылык
Алысты көрчү көздү алды,
Айта турган сөздү алды,
Анардай кызыл жүздү алды,
Аял менен кыздарды,
Сайгылашчу шишти алды»,

- деп жооп берген.

Илгери-илгери Сооронбай эли жайгашкан жерде Сатыбалды тукумунун Кубат уулун акыйкатсыз эле чоң кунга жыга берчү экен. Ошого ачууланып, элге боору ооруп, Сооронбай менен Шабданга нааразы болуп Калыгул:

«Сооронбай, Шабдан абысын,
Бүтүрөсүң Кара доонун кабуусун.
Бул кылганың аз келсе,
Кесип алгын кемпиримдин чабуусун»,

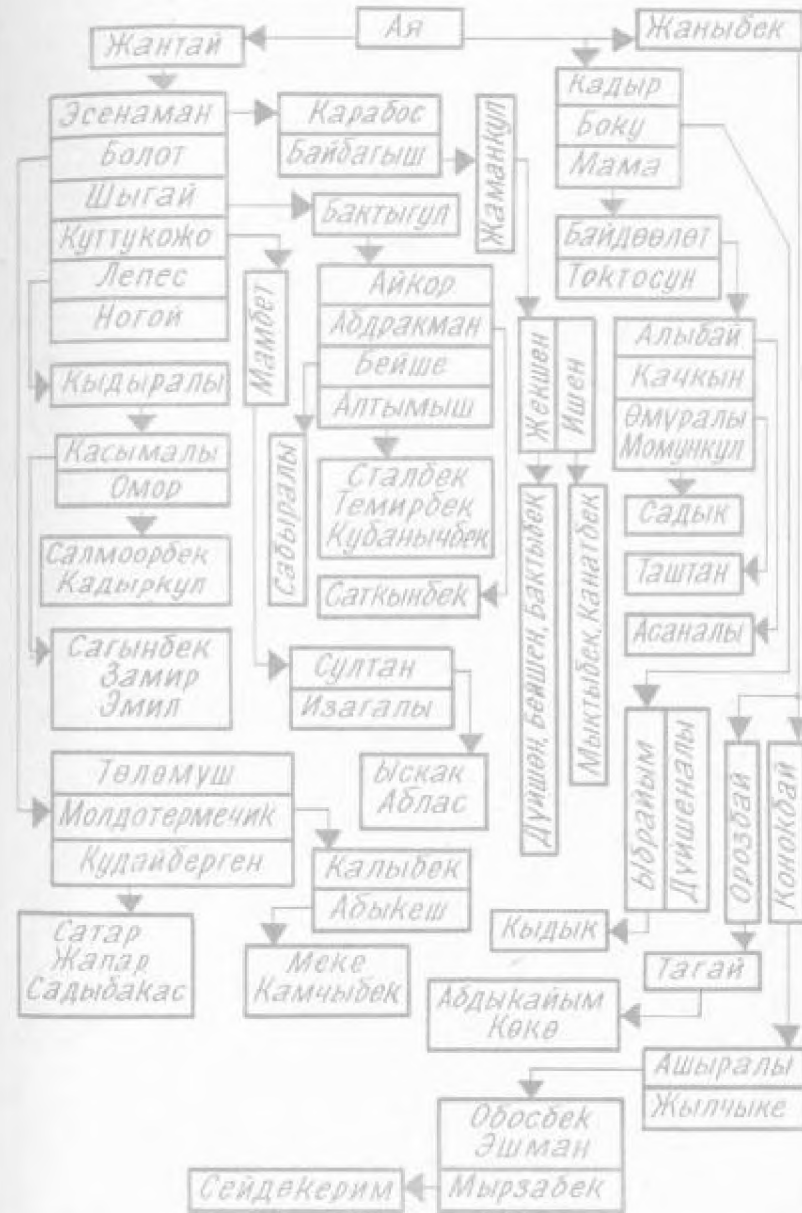
-деген.

Калыгул даанышмандык кылып өз ашын тирүү кезинде бериптир. Анткени, анын Деледияр, Бактыяр, Ордобай деген үч уулу жөнөкөй, карапайым адамдардан болуп калыптыр. Ошондон улам: «Менден сийдик болбой калды, ашымды көзүмдүн тирүүсүндө берип кетейин» дептир. Аш бергенде ага кеткен чыгымдын көбүн Дүрдүн атасы Сооронбай көтөргөн. Ашка өзгөчө солто-сарбагыш тукумдарынан меймандар арбын келип, ошого жараша көп боз үй тигилип, ат чабылыптыр. Тынай уруусу Көл, Кочкор, Нарын, солто тукумунан келген элди кабыл алып, конок кылышкан.

Калыгул казактын Кененсарынын кесилген башын орус өкүлдөрүнө алып барганда алтын медал менен сыйлангандыгын Белек Солтоноев ачык жазган.

Калыгул 1806-жылы Чүйдүн Бурана элинде туулуп, 1899-жылы, токсон үч жашка келгенде эли менен кошто- шуп, оо дүйнөгө кайткан.

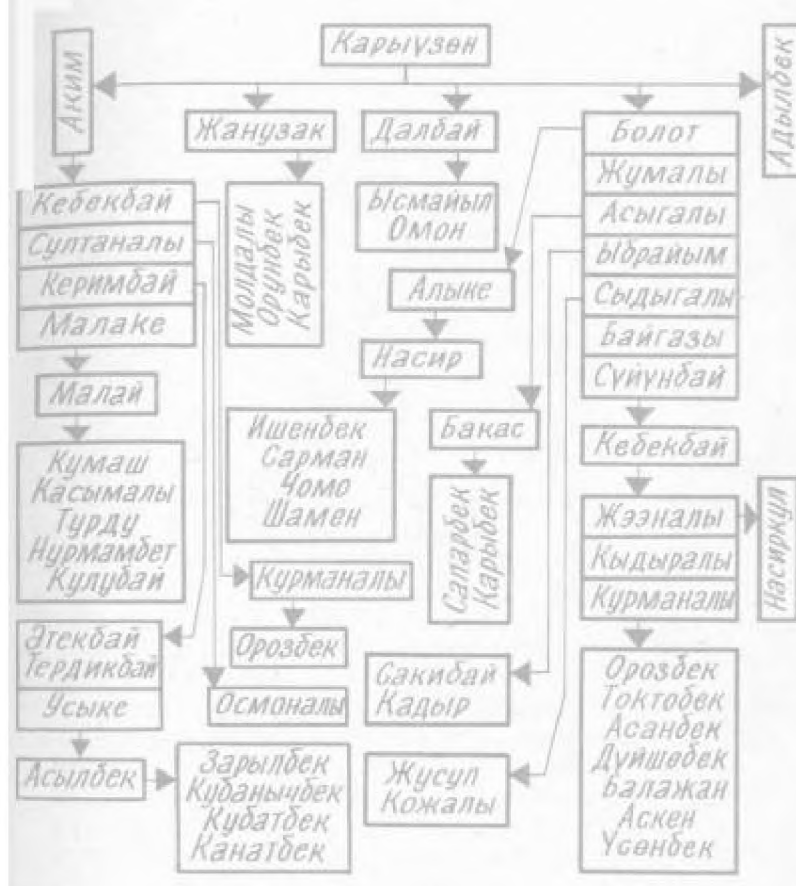
Сатыбалдынын Ая уулунаи тарагандар

Аянын Конушбайынан тарагандар

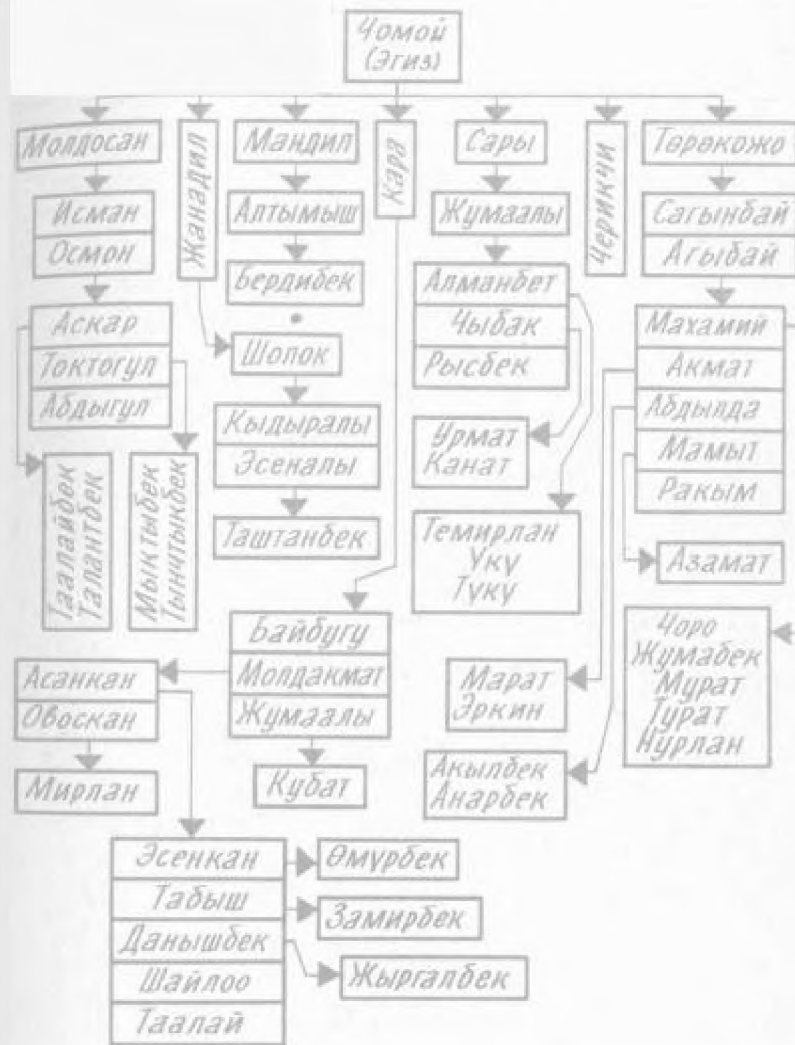
Сатыбалдынын Карыүзөн уулунан тарагандар

Карыүзөндүн Адылбегинен тарагандар

Затыбалдынын Чомой уудунан тарагандар

Кубаттын Ниязалысынын Молдогазысы жөнүндө

Кубат уулунан чыккан дагы бир элдин мыктысы Ниязалынын уулу Молдогазы, жогоруда Жообасардын тукумунун таралышында Молдогазыны 1916-жылы үркүндө үй-бүлөсү менен бүт орустун актары өлтүрүп кеткенин кыскача белгиледик эле. Эми бул киши жөнүндө кыскача баяндама берели.

Мураталынын уулу Муса көп жылдар бою болуш болуп, кийинки 1914-жылкы шайлоодо аны болуштукка шайлабай Ниязалынын уулу Молдогазыны Шамшы-Бурана жеринде турган элдер болуш кылып шайлашат. Шайлоодо талаш-тартыш көп болуп, биринчи жолу эл таш таштаганда Муса менен Молдогазынын ташы тең болуп калат да, шайлоо үч күндөн кийин кайра жүргүзүлөт. Экинчи шайлоодо Молдогазынын ташы көп болуп калат да, болуш болуп шайланат.

Бул жерден айтып кете турган бир нерсе, экинчи жолку шайлоодо Төлөбайдын уулу Ыбрайым ажынын жүргүзгөн иши өтө чоң болгон. Ыбрайым Мураталынын уулу Мусага аталаш жакын тууган, экөө тең Жообасардын тукумунан. Бирок, ошого карабастан Ыбрайым шайлоонун экинчи жолку жүрүшүндө элүүдөн ашык өз туугандарын Молдогазыга таш салдырган. Натыйжада Молдогазыны жактагандар жеңип чыккан. Бул мезгилде чыгыш Европада согуш күчөп, анын толкуну менен Орто Азияда, анын ичинде кыргыз элинде да толкундоолор болуп турган. Аскерге балдарыбызды жибербейбиз деген шылтоо менен кыргыздар орус армиясына, түшүнбөстүк менен жалпы эле орус элине каршы көтөрүлүш чыгарган. Элдин мындай көтөрүлүшүн басууга, аны токтотууга Молдогазы болуш катары көп аракеттерди жасаган. «Оруска каршы кол көтөрбөйлү, алар жакшы эл болот, алар менен тынчтыкта сүйлөшүп, элдешебиз», деп кыргыз элине түшүндүргөн. Ага карабастан эл үркүп кетет. Молдогазы болуш эне-атасы, өз үй-бүлөсү, аталаш бир тууганы Кожобектин уулу Бадачы, жакшы жолдошу Сарыбайдын уулу Жумадүл (Базыс уурусунан, айылдын старчыны) болуп качпай Бурананын талаасында отуруп калышат.

Үч күндөн кийин Токмоктон орус шовинисттери келип, болуш Молдогазыны кысымга алышат. Элиң кайда, эмне үчүн качырып жибердиң? Силер бизге каршы душмандык кылдыңар деген күнөө коюшат. Аларды бүт көчүрүп, Старая Покровканын күн батыш жагындагы дөңгө боз үйлөрүн тиктирип, эне-атасын, балачакасын ошол жерге калтырып, Молдогазы, Бадачы, Жумадүл үчөөнү Старая Покровкага (анда эски Токмок делчү), бир орустун сарайына камап коюшат. Үч күндөн кийин баягы орустар келип: «Элиңди таап кайра алып келесиңби же силердин башыңарды алалыбы», деп Молдогазыны кысымга алат. Молдогазы: «Элди алып келем» деп убада берет. «Андай болсо бирөөңөр баргыла да элди кайта алып келгиле» дешет аскер башчылары. Молдогазы Бадачыга: «Сен бар, агайын-туугандарды тап да биздин ал-жайыбызды түшүндүр, эл кайра келсин, орус менен элдешмек болдук» деп сунуш кылса. Бадачы: «Мен сенин жаныңдан чыкпайм, тирүү болсоң тирүү болом, өлүү болсоң кошо өлөмүн» деп барбай коёт. Андан кийин Жумадүлгө айтат, ал киши макул болуп, камактан чыгып, элге кетет. Үч-төрт күн жүрүп эч эл жок, кайра келет. Орустар муну уккандан кийин: «Булар кууланып жатат» деп шектенишет. Молдогазыны дагы кысымга алып 3-4 күндүк мөөнөт берет. Жумадүл кайра элге кетет, үрккөн элдин дайыны жок, мөөнөт бир жумадан ашып кетет. Ошондо орустардын кыргызга ишеними ого бетер жоголот. Молдогазы менен Бадачыны камактан чыгарып, чоң боз үйгө алып келет да атып өлтүрөт. Мында Ниязалынын уулу Молдогазы булуштун өзү, Жайчибектин уулу Ниязалы-Молдогазынын атасы, Ниязалынын келини Тыйын-Молдогазынын аялы, Кожобектин уулу Бадачы-Молдогазынын аталаш иниси, Молдогазынын Алтын жана

Күмүш деген кыздары, Ниязалынын 18 жаштагы Касмалы жана 15 жаштагы Усубалы деген балдары, Ниязалынын 13 жаштагы дагы бир кызы, Ниязалынын кийинки алган аялы, Ниязалынын 14 жаш курактагы уулу Сейталы бар.

Бирок бул бала тирүү калган. Ал жөнүндө эл арасында мындайча айтылып жүрөт.

Өлүмгө ыйгарылган адамдардын бардыгын боз үйдүн жанына кыдырекей олтургузуп, бир четтен солдаттар мылтык менен ата берген, биринин өлүмүн бири көрүп үрүлдап-чурулдап бири-бирин кучакташып жыгыла беришкен. Бул окуяны Сейталы көрүп сезими өлүп калат да өлгөндөрдүн арасына кулап жыгылат. Мыкачы солдаттар бардыгын сулатып аткандан кийин өлүктөрдү мылтыктын учундагы найзасы менен сайып, үйдүн жанына бир жерге чогултуп кетишет.

Бул окуя чоң шашкеде башталып, түш оогондон кийин Сейталы башын көтөрүп эсин жыйып, эки жагын караса эне-атасы, бир-туугандары бүт өлгөн. Сейталы жыйып койгон өлүктөрдүн үстү жагында жаткан экен, анын үстүндө бир карындашынын өлүп жатканын көрөт.

Бир анча-мынча убакыт өткөндөн кийин эсин жыйып, үстүндө өлүп жаткан карындашын эптеп жылдырып түшүрүп, өзү араң кыймылдап өлүктөрдүн үстүнөн жерге түшөт. Өзүн-өзү байкаса тура албайт, оозу толтура кан, башы араң кыймылдайт, бир жак колу кыймылдабайт. Жан деген кыйын да, солдаттар дагы келип калбасын деп оор жарадарлыгына карабастан ал боору менен жылып боз үйдүн ылдый жагындагы 100—150 метрдей жердеги аралдагы калың камыштын арасына кирип көпкө жатат.

Сейталыга ок тийбептир. Дени гана өлүп жыгылган экен. Өлүктү найза менен сайып жыйнаганда Сейталыны да колунан, желкесинен найза менен сайганда тишин талкалап кеткен экен. Колу найзага сайылганда анын бир тамырын үзүп кеткен экен. Кийин чоңойгондо колунун учу жарабай чолок болуп калган.

Ошол эле катуу мыкачылык окуя болгон күнү кеч бешимде кужулдап орусча сүйлөп солдаттар келип, үйдүн жанынан жерди казып, Ниязалынын, Молдогазынын тукумун көөмп кетишет. Сейталыны кан аккан изи менен аралга камышка жакын келишип, саз сууга кире албай солдаттар кайра кетишет. Солдаттардын өлүк көмгөн кыймылын, сүйлөгөн үндөрүнүн баарын аралдагы Сейталы уккан экен.

Ошентип, Ниязалынын уулу Сейталы оор жарадар болуп камыш аралдын ичинде эки күн жатат. Үчүнчү күнү түн жарымы болгон учурда ал аралдан эптеп жылып чыгып, Ак-Бешимдеги кожолордун турган жерине келип, коон-дарбыз, жүзүм айдаган аңызга жашынып үч-төрт күн жатат. Эл деген жок, жым-жырт, бардыгы үркүп кеткен. Бул мезгил күзгө жакын убак, жер-жемиш жайнап бышкан кез. Сейталы дарбыз, коондун суусун эзип ичип, жүзүмдү соруп жан сактаган. Бир жумадан кийин Ак-Бешимден түн ичинде Осмон арыктын (Кожо алыштын) жанындагы үйлөргө жылып келип, эки күн эс алат. Арадан он күн өтөт. Элге кеткен Жумадүлдөн дайын жок. Он үчүнчү күнү Сейталы эптеп басып Кожо алыштан өтүп, тоо тартып бет алып басып баратса түш ченде жогору жактан беш-алты атчан келе жаткан кишилердин караанын көрөт. Алар да Кожо алыш жактан жөө кишинин караанын байкашып, ылдамдап бастырып келишет да, Сейталы экенин таанышат. Атчандар болсо Жайчыбектин уулу Төрөкан, Ниязалынын иниси, Сугатчынын уулу Дункана, Ниязалынын аталаш иниси, Дүйшөмбүнүн уулу Курама, Ниязалынын аталаш иниси, Карабайдын уулу Бейшембай, Жумабайдын уулу Төлөмүш, Ниязалынын эки ата өткөн инилери жана баягы камактан чыгып эл издеп кеткен Сарбайдын уулу Жумадүлдөр экен. Буларды көрүп Сейталы дагы эси ооп жыгылат. Эсин жыйгандан кийин тигилер Сейталыдан: «Калгандар кайда» деп сурашат. «Бүт кырып таштады» деп жооп кайтарганда бардыгы улуп-уңшуп ыйлап, Сейталыны

тегеректешет. Сейталыны араң атка мингизип алып, Туура-Кайыңдын үстүндөгү Сары-Тегерек жайлоосунда алып барышат. Бул окуяны элге угузуп, Шамшы-Бурана эли бүт бойдон кайгыда болушкан экен. Ал учурда дарыгер жок эле, оор жарадар болгон Сейталыны кыргыздын табыптарына көргөзүп, алардын айткан ырым-жырымдарын пайдаланып, айрыкча бака жалбыракты жарадар колуна, мойнуна таңып жүрүп айыктырышкан. Бул окуя 1916-жылы болгон, Сейталы аман-эсен, үйлүү-жайлуу, эки эркек, эки кыздуу болуп, 80 жашка чыкканда 1976-жылы өз ажалынан каза тапкан.

1919—1920-жылдары Совет өкмөтү акыйкаттап, эч күнөөсүз кыргыздарды кырган орустун актарын кармап сот жообуна тарткан. Ошолордун ичинде жогору жакта өлүмгө дуушар болгон Ниязалынын үй-бүлөсүн атып кырган Сомка, Москва деген орустар да атууга кеткен.

Табалдынын уулу Ызакан жөнүндө

Кубат уругунан обончу, ак таңдай ырчы Табалдынын уулу Ызакан деген чыккан. Ал 1905-жылы туулуп, 1933- жылы 28 жашында өз ажалынан каза тапкан. Ызакандын атасы Табалды жөнөкөй чарбалуу дыйкан болуп, энеси Ырыс Карачоронун тукумунан, эстүү, акылдуу, өз үй-бүлөсүн гана эмес, Алыбек тукумунун эркек-аялын башкарып билген байбиче экен. Ызакан эне-атасынан 7-8 жаштарында эле жетим калып, аталаш байкеси Ниязалынын уулу Сейталынын (биз жогору жакта жазган ажалдан аман калган Сейталы) колунда чоңойот. Он эки-он беш жаш курагында эле Ызакан жолдошторунун арасында жаны мукамдуу обон менен ырдап, кийин айыл апага белгилүү болуп калган. Күн өткөн сайын чыгарган ыры, обону элге жагымдуу боло баштаган. Ырдын текстерин негизинен ашыктыкка ылайыктап, элин, жерин сүрөттөп ырдап, сүйгөн жарын издеп, ыры менен Чүй өрөөнүн кыдырган, Бишкекти, Ак-Сууну, Анжыянды жана Жалал-Абадды аралап, ашыгын таппай Москва, Ленинградка чейин кеткен.

1920-жылдары Чүй боорунун, айрыкча Бурана, Шамшы, Онбир-Жылга, Ак-Бешим, Сайлык, Кызыл-Суу эл-деринин ичинде той-тамаша Ызакансыз өтчү эмес. Ошол мезгилде Ызакандын ырын, обонун жакшы өздөштүргөн аталаш иниси Саякбайдын уулу Ырсалы, жакшы жолдошу Сарбайдын уулу Аккулак болгон. Ал экөөнүн үнү да Ызакандыкындай уккулуктуу, мукамдуу экен. Ызакан комуз менен баштап, бул экөө аны коштоп ырдаганда той-тамашага келген элдер аларды көрөбүз деп боз үйдүн үзүк-туурдугун ачып жиберешчү. Кыскасы, жыйырманчы жылдары бул үчөө Чүй районунда өзүнчө бир филармония болуучу. Кийин буларга куурчагын ойнотуп, ооз комузун чертип Акбешимдик Байбатырдын уулу Адамкалый кошулду. Бул төртөө кошулуп оюн-тамаша баштаганда эл капкайдан каптап келишүүчү.

Ызакан жыйырманчы жылдын аягында милиция кызматкери болуп Нарында, Ак-Талаада иштеп жүрүп үйлөнөт. Ал жактын улгайган аксакалдары Ызакандын ырларын ушул күнгө чейин эңсеп уккулары келишет. Ал ырчылык, обончулук чыгармачылыгын улантуу максатында 1932-жылы филармонияга өтүүгө барат. Ошол учурда катуу ооруп калат. Айыкпагандан кийин агасы Табалдынын уулу Мырзакан айылы Буранага алып келгенден бир аз күндөн кийин каза болгон.

Ызакан өлсө да, анын обону эл ичинде жашайт, ал тургай республиканын радиокомитетинде бир-эки обону сакталып калды. Ак таңдай ырчы Борончунун уулу Ысмайыл Ызакандын окуучусу, той-тамашада ээрчип жүрүп угар эле. Үсөнбаев Алымкул өлгөндө коштошуп, кыргыздын өткөн акын-ырчыларын кошуп чубатмага салып ырдаганда, Ысмайыл Ызакандын да ысмын атап кеткен. Ызакан ушул убакка

чейин тирүү болгондо кыргыз элине далай обондорду, ар түрдүү мазмундагы ырларды жаратып кетмек экен. Өмүрү кыска болуп арабыздан жаш кетти.

Кубат уруусунан бул айтылгандардан башка да, элдик бир топ аксакалдары болуптур. Аларга Карабайдын уулу Бейшембай, Көбөгөндүн уулу Акмат Кубаттын Чаңга тукумунан. Жумабайдын уулу Төлөмүш, Саргашканын уулу Дананбай Кубаттын Ташыбек тукумунан, Дүйшемби уулу Курама, Сугатчы уулу Дункана, Сооронбайдын уулу Сулайман жана башкалар.

Тынайдын Сатыбалдысынын Алмакүчүк уулунан тараган тукумдар

Биз жогоруда белгилеп кеткендей Тынайдын улуу Сатыбалдынын жети баласы болгон. Сатыбалдынын экинчи аялынан жалгыз гана Алмакүчүк деген бала болгон.

Алмакүчүктүн энеси эстүү-баштуу, мыкты аял экен. Ушул мезгилде Сатыбалдынын иниси Атаке баатыр калмактар менен чабышып, алардан Акбайбиче деген аялды эки баласы менен колго түшүрүп келет. Балдардын аттарын Бийке жана Бийде деп коюшат.

Алмакүчүктүн энеси эстүүлүгүнөн колго түшүп келген эки калмак баланы Атаке башка бирөөнө берип койбосун деген ойдо алдын алып: «Уул, балдарды мага бериңиз, Алмакүчүк инин жалгыз, ошого жолдош болсун, мен алып багып чоңойтоюн» деп сураганда Атаке бий жеңесине берет. Ошол калмак бала Бийкеден тарагандар беш калмак аталып Алмакүчүк тукуму менен эл болуп, ал тургай куда-сөөк болуп бирге жашап калышат.

Сатыбалды башка балдарындай эле Алмакүчүк уулун үйлөнтүп, өргө көтөрүп, мал-мүлкүн бөлүп, Кызыл-Сууга чектеш Онбир-Жылга жактан жайыт берип, өзүнчө бөлүп чыгарат. Ал эки аял алат да, алты балалуу болот. Биринчисинен — Ажыбек, Үрүстөм, Жанбото, Бекбото дегендер. Экинчисинен—Тооке, Куттубайлар, Ажыбегинен Бекболот, Шабдан, Тейиш, Мамат жана Данаке деген беш уул болгон; мунун Данакасыннан тукум жок, калгандарынан тукум көп болгон. Ажыбектин Бекболотунун Молдояр, Базаркул, Жунушалы, Данияр, Озой, Акмат жана Тажы деген жети уулу болгон. Шабдандан болсо Аманкелди, Көчөрбай, Султан-үч уул. Тейиштен Аманбай деген жалгыз уул. Маматтан Өмүралы, Жумагул деген эки уул. Ажыбектин бул балдары негизинен Чүйдүн Кызыл-Аскер жана Калиновка деген айылдарда жашап калышкан.

Алмакүчүктүн биринчи аялынан Үрүстөм уулунан Ботокан, Боталы деген эки бала. Ал эми Ботокандан Аккөз. Аккөздөн болсо Көбөгөн, Өтөгөн, Дүйшембай, Төлөгөн, Аалы, Баялы, Бардабек, Чыналы жана Төлөбай деген тогуз уул. Булардын ичинен Төлөгөндүн уулу Шарып деген мыктысы чыккан. 1930-жылдары жогорку билимдүү болуп, көп жылдар жооптуу кызматтарда иштеп, областтык аткомдо төраганын орун басары, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун секретары болуп да кызмат өтөгөн. Кыргыздардан биринчи Ленин орденин алган. Үрүстөмдүн Боталысынын Думана жана Жумагул деген эки уулу болгон. Алмакүчүктүн биринчи аялынан Жанбото уулунан Жантели жана Алсейит деген эки бала. Жантелиден Түмөнбай, Турумбек, Шеримбек дегендер. Алсейиттен Кожомкул, Молдокул, Токтогул деген үч уул. Булардын тукумдары да өнүгүп-өсүп, Чүйдүн Калиновка айылында жайгашып калышкан.

Түмөнбайдын Жапар менен Төлөгөн деген уулдары өтө мүнүшкөр кишилер болгон, өмүр бою жайдыр-кыштыр тоодо болушуп куш, кыргый, айрыкча бүркүттү көп кармаган, булар канаттуулардын тилин жакшы билишкен. Бүркүт менен кайберендерди, илбирс, жолборсторду үзбөй кармаган адамдар экен.

Жантелинин Турумбек уулу да өз учурунда Сатыбалды тукумунун ичинде болуп, кадырман адамдардын бири болгон. Сооронбайдын уулу Дүр, Жантелинин уулу Турумбек, Ак-Бешимдеги кожолордун кадырман мыктысы Масымкожо жана башкалар Россия падышасынын айрым адилетсиз саясаттарына каршы да турушкан. Мына ошондуктан падышанын желдеттери 1918-жылдын башында Сооронбайдын уулу Дүрдү, Жантелинин уулу Турумбекти, кожолордун мыкты кадырманы Маасымкожону Шортөбө деген жерге алып барып эч күнөөсүз атып таштаган. Бул жерде Россия падышалыгынын желдеттеринин адилетсиздиги ачык көрүнүп турат.

Алмакүчүктүн биринчи аялынан—Бекботодон Солтоной, Айтбай жана Норусбай дегендер. Анын Солтонойунан Торсук, Султан, Маке. Мунун Торсугунан Култашыр. Македен болсо Жумагазы, Нургазы.

Бекботонун Айтбайынан Шаршен, Ийсенбай, Жума- кан жана Санжыр деген төрт уул.

Бекболотун Норусбайынан Сыдык жана Кул деген эки уулу болгон.

Алмакүчүктүн экинчи аялынан Тооке деген уулуна Айтыке деген азыктын кызын алып берет, мындан Байсаба, Токсаба деген эки бала.

Тоокенин Байсабасынан Баатыркан, Шамыр, Шайымкул, Жумакан, Сыдыкбек жана Жусупбек деген алты уул. Мунун Баатырканы эл ичинде кадыр-барктуу аксакал эле, жылкыны өтө жакшы көргөн, ар дайым күлүк ат чапкан саяпкер адам болгон. Ал Баатырдан Рысбек, кырк жылдан ашык мугалимдик кесипте болуп, азыр ардактуу эс алууга чыккан карыя.

Тоокенин Токсабасынан Ыбыке деген жалгыз бала. Андан Бөжөк жана Зарылбек.

Алмакүчүктүн тукумунун ичинен эл арасында өтө Түрдүмбай жана Ыйманалы. Түрдүмбайдан Төлө, Элчигул, Ызак жана Сарт. Мунун Ызагынан жалгыз Кыдырма. Ыйманалысынан болсо тукум жок.

Алмакүчүктүн тукумунун ичинен эл арасында өтө барктуу кадырманы болуп Ажыбектин уулу Бекболот чыккан. Ал өзүнүн акыл-эстүүлүгү, эл-журтунун ар-намысын ар дайым сактоого далалатчы болгондугу, эл ичинде ынтымакты жактагандыгы менен барктуу жана кадырлуу болгон. Бекболот Шабдан баатырдын акылдаш насаатчысы да болгон. Буга бир мисал, орус армиясы менен Кокон хандыгынын ортосундагы түзүлгөн оор абалды калыбына келтирүү, жакшыртуу үчүн Шабдан менен кошо Бекболот Курманжан даткага барып жолугушкан, кыргыз элин бириктирүүгө, өзбек, кыргыз улуттарынын ортосундагы мамилени оңдоого салым кошкон. Бурана, Шамшы элиндеги көпчүлүк маселелер Мамбеталы менен Бекболот аркылуу ишке ашырылчу экен. Бул жөнүндө аксакалдар көп айтышаар эле.

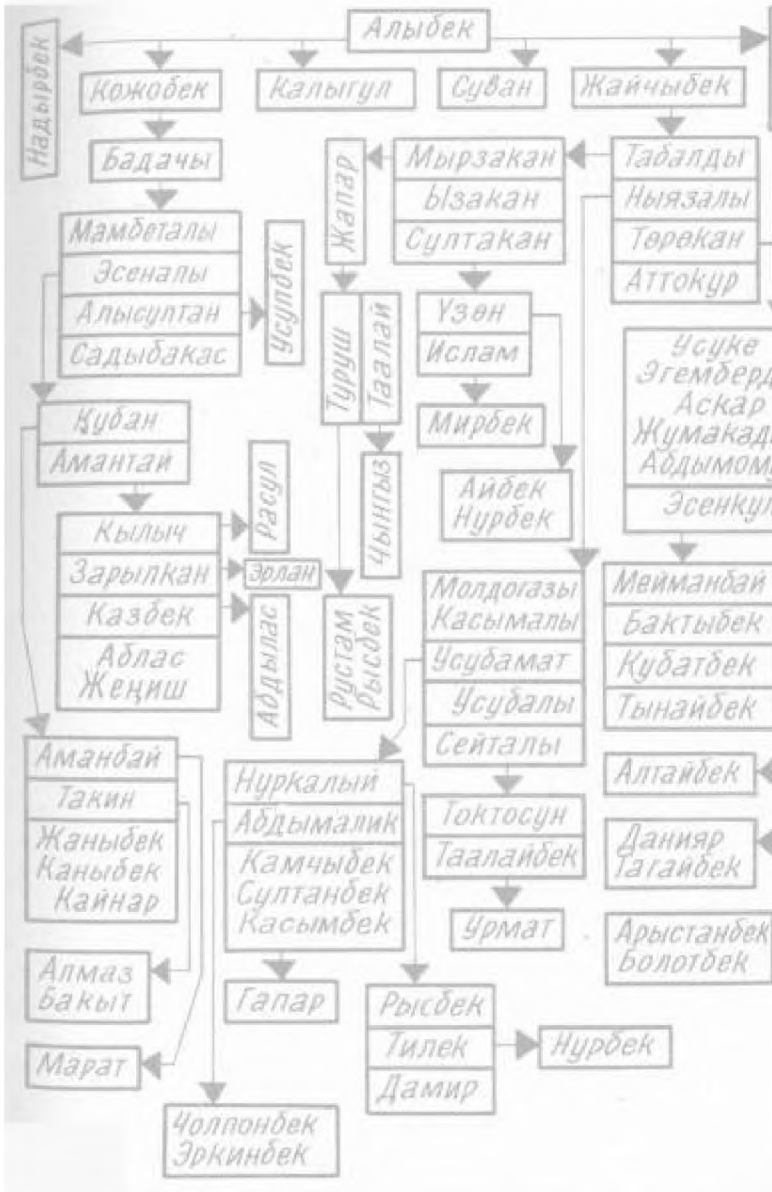
Күндөрдүн биринде Бекболот бир топ кишилер менен Шабдан баатырга конокко барат, аны менен бирге азык туугандардын мыкты акылманы Шамендин уулу Чалдамбай кошо барыптыр. Анткени, Бекболот Чалдамбайды акылман катары жакшы көрчү, бир жакка чыкса кошо ээрчитип алчу экен. Шабдан буларды конок кылып, мал союп, табактагы эт дасторконго келгенде Бекболот этке карабай эле эки жагын каранып, Чалдамбайды издеп калыптыр. Анда Шабдан: «О, Боке, эмне тамакка карабай эки жагыңызды каранасыз?» десе, Бекболот: «Менин жанымда Чалдамбай деген иним бар эле, жок» дегенде, Шабдан: «Чалдакеңди башка үйгө олтургузуп койгон, чакыртып келип Бекболоттун табагына бирге олтургузгула» деген экен.

Чалдамбай шамдагай жигит убагы, калпагын кырынан кийип алып эт туураганда Шабдан баш болуп үйдө олтургандар Чалдамбайга таң калышат. Ошондо Шабдан баатыр Бекболотко: «Бул жигит ким?» деп суроо берет. Анда Бекболот: «Бул жигит менин инилерим болот, уруусу азык, старчын кылайын десем түтүнү 50гө жетпей

жатат» деген экен. Шабдан баатыр ошол жерден эле: «Андай болсо бул жигитти азыктарга старчын кылыңыз. Кеминдеги карагул азыктардан тууган кылып алгыла» деген экен. Ошентип, Чалдамбай Бурана элиндеги азыктарга старчын болуп калыптыр. Ал сөзмөр, калыс, элдин камын көздөгөн анык кадырман дыйкан экен. Мына ошондуктан Бекболот Чалдамбайды ар дайым кадырлап, жанына ээрчитип жүргөн.

Бекболот өлгөндө Атаке—Сатыбалды эли абдан кадырлап көмүшкөн. Ага сарбагыш, солто, саяк жана коңшу казактардан да өкүлдөрү көп келип топурак салышкан. Бекболот Бурананын Оро-Дөбө деген жерине (азыркы Кызыл-Аскер айылы) каза болуп, сөөгү Калиновканын үстүндөгү арасы 8—10 км. болгон Бөрү-Кербес деген жерге коюлган, элдин көбүнөн Бекболотту сөөгүн көтөргөн кишилер көрүстөнгө жеткенде арты Оро-Дөбөдө айылында калган. Демек, Бекболот эл бийлөө кызматында болбосо да, акылдуу, эстүүлүгү менен калктын кадыр-баркына ээ болгон киши болгон.

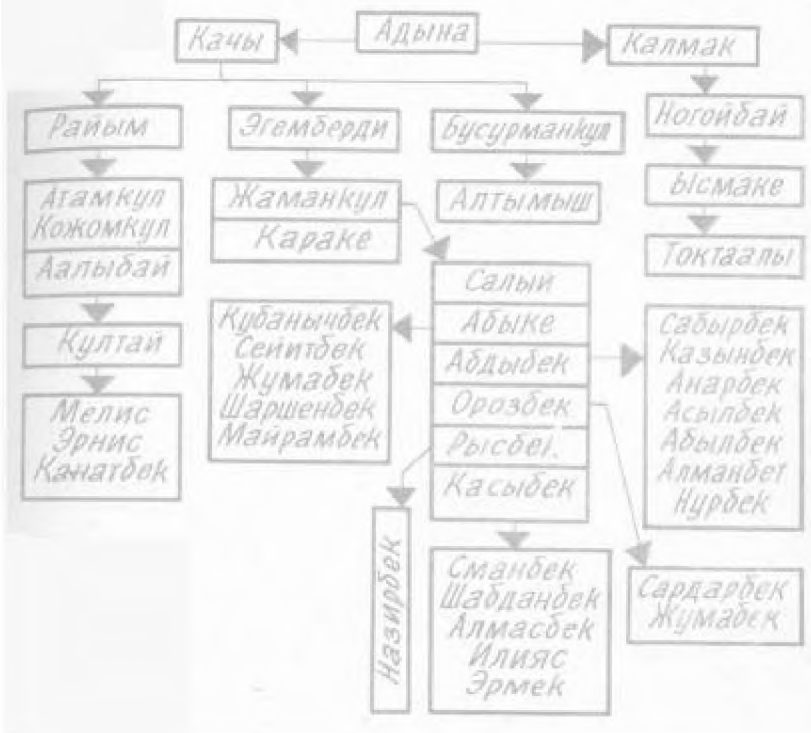
Кубаттын Алыбек уулунан тарагандар

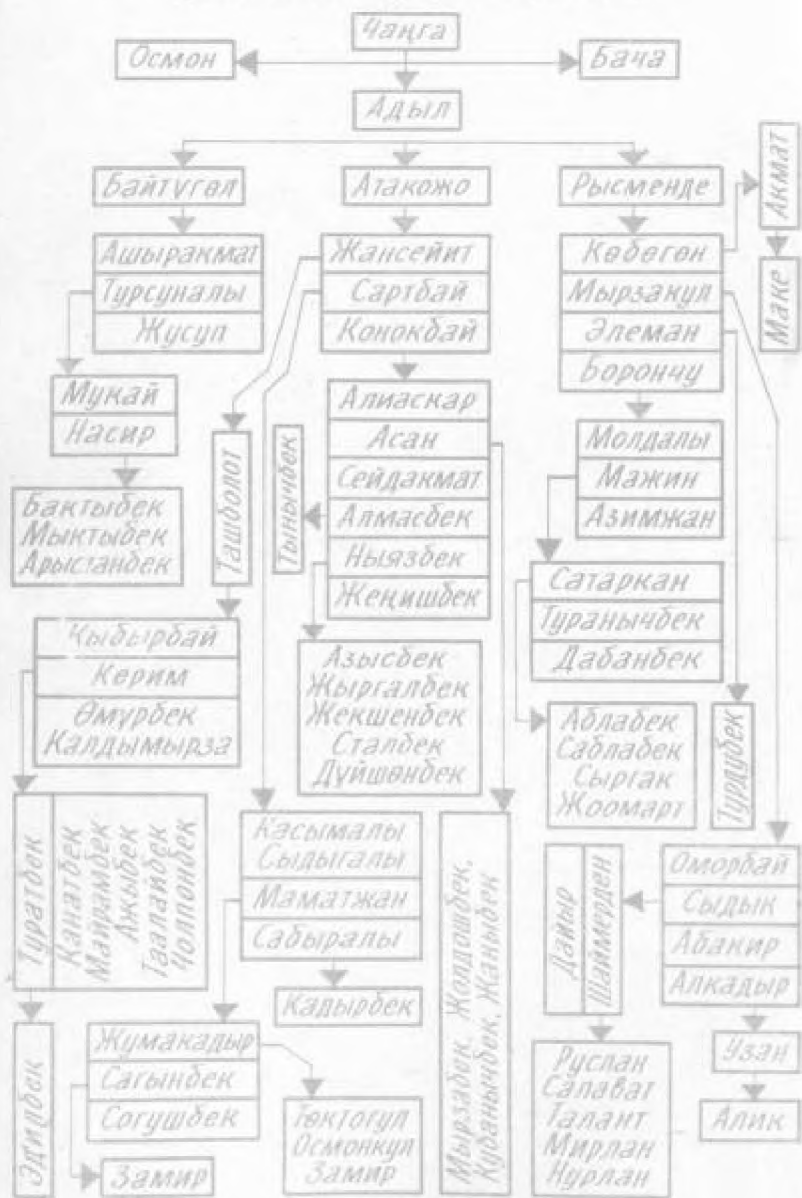
Алыбектин Төлөгөн, Субан, Надырбек, Калыгул ууларынан тарагандар

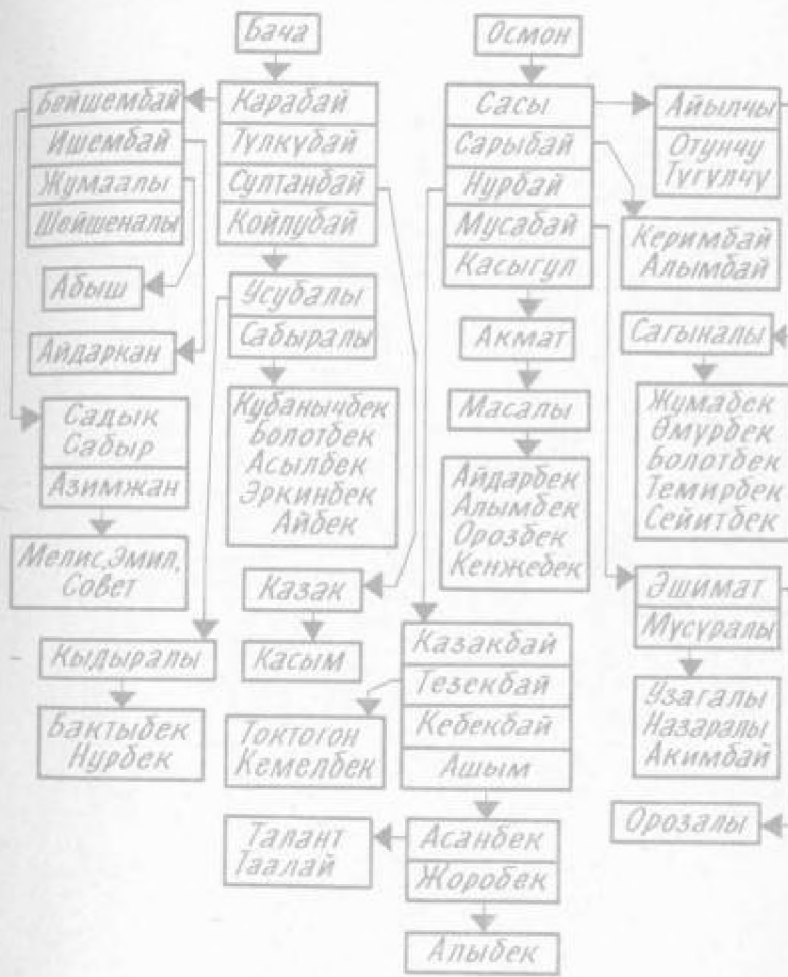
Кубаттын Адынасынан тарагандар

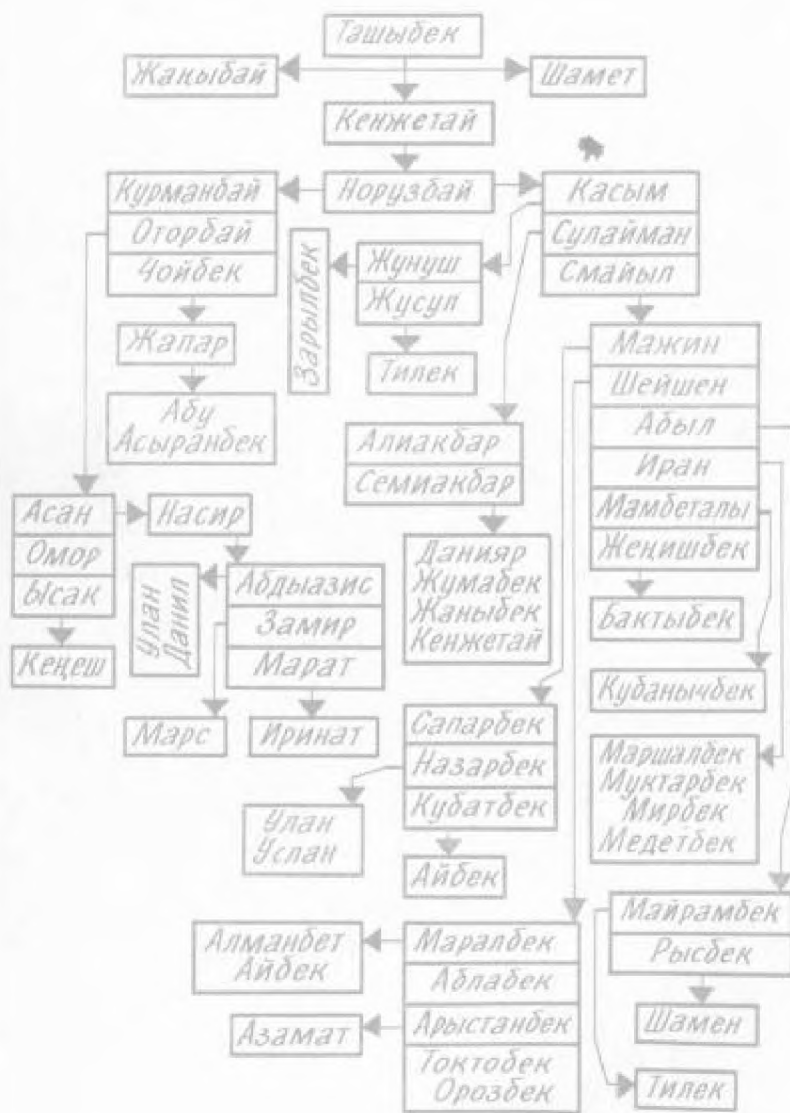
Кубаттын Чанга уулунан тарагандар

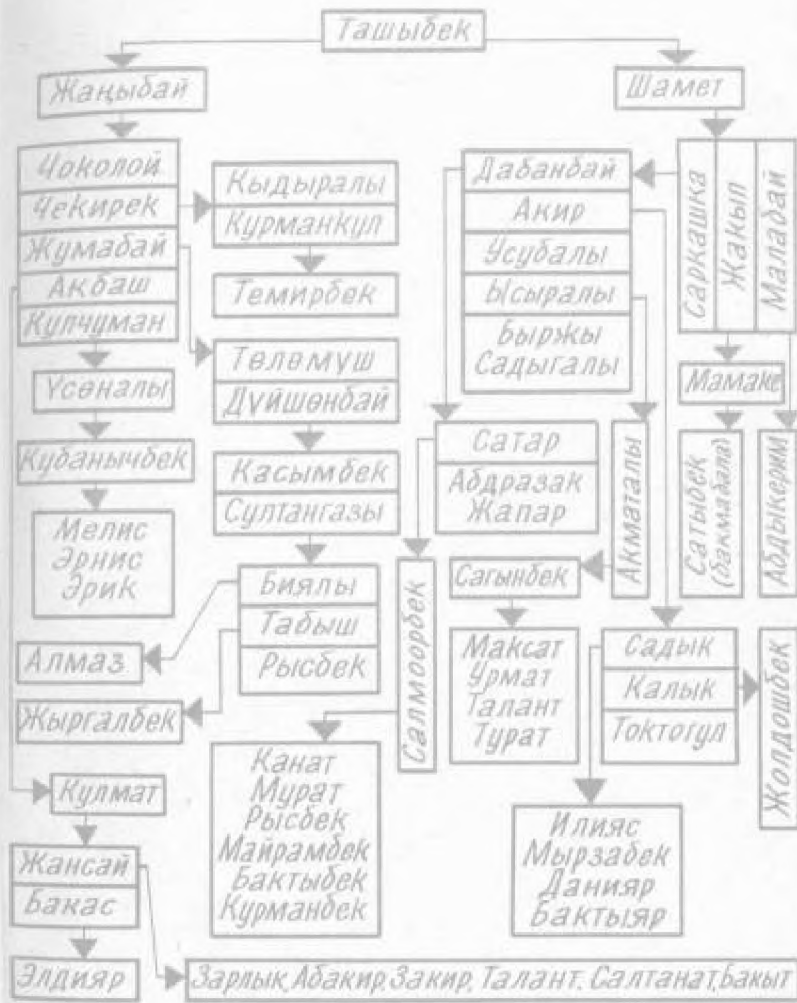
Кубаттын Чаңгасынын Бача жана
Осмон уулуна таргандар

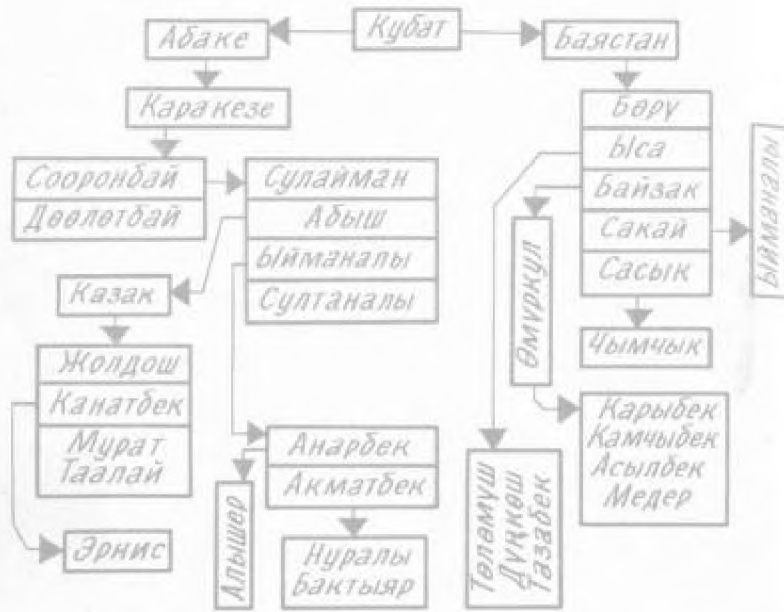
Кубаттын Ташыбек уулунаа тарагандар

Кубаттын Ташыбегинин Жаңыбай жана Шамет уулунан тарагандар

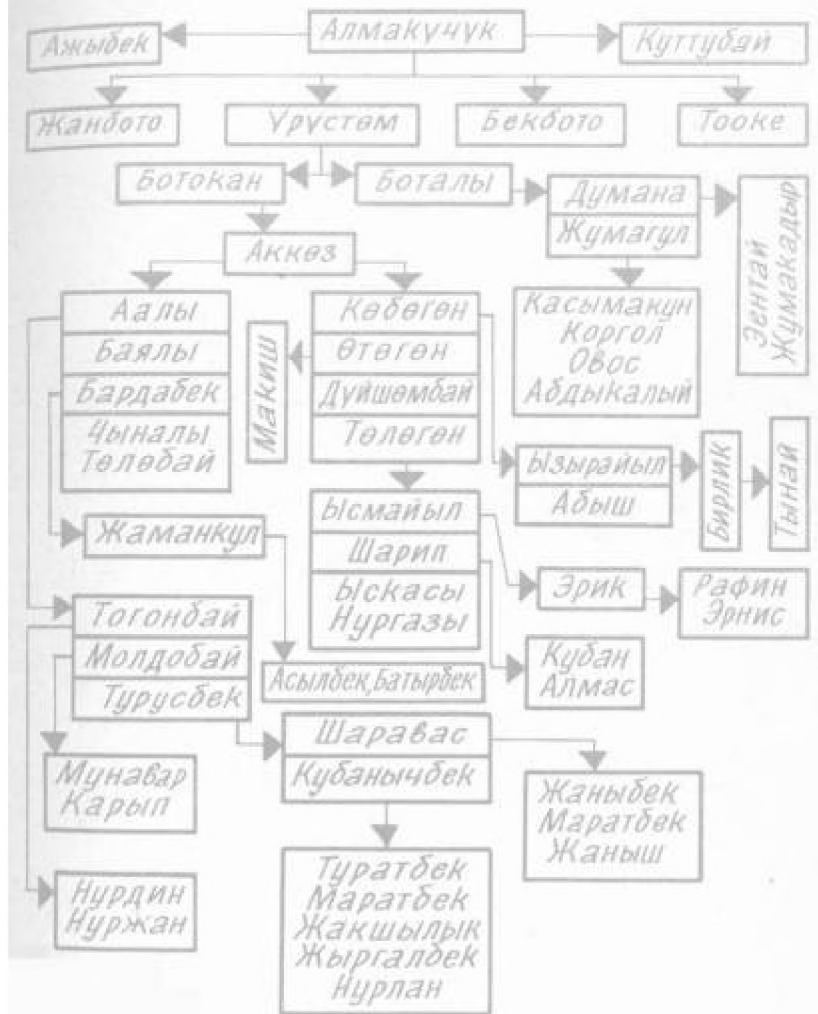

Кубаттын Абаке уулунан тарагандар

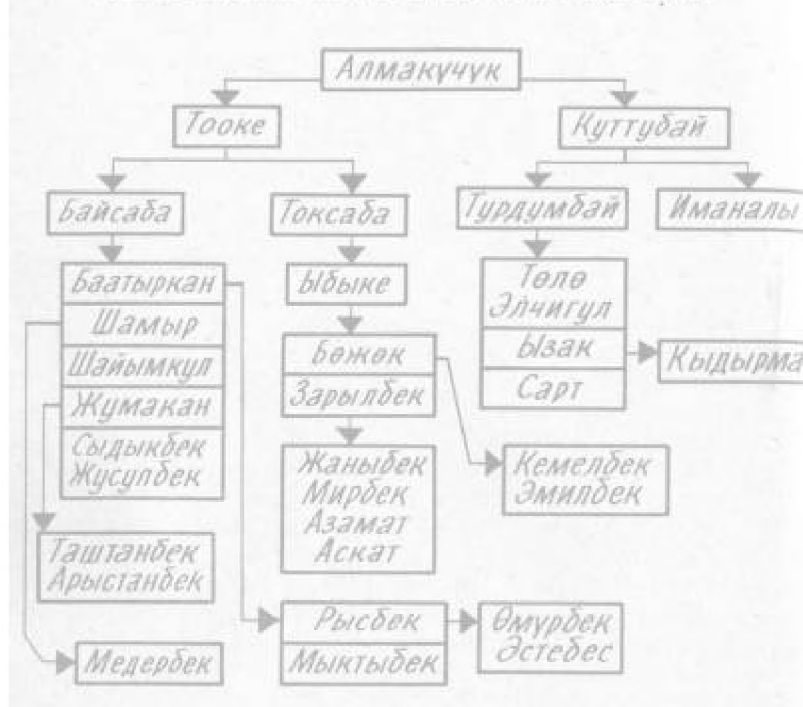

65-сүрөө

Сатыбалдынын Алмакүчүк уулунан тарагандар

Сатыбалдынын Алмакүчүк уулунан тарагандар

Сатыбалдынын Шайбегинин тукумдары

Сатыбалдынын эң кенже аялы (калмактын кызы) Шайбек деген жалгыз гана бала төрөгөн. Шайбектен да жалгыз эле Нарбото деген бала. Нарбото үйлөнүп-жайланып Кошой, Бошкой, Аркабай жана Коңурбай деген төрт уулду болот. Нарбото күжүрмөн, эмгекти сүйгөн киши экен, ак эмгеги менен бала-чакасын багып, мал курап, айрыкча жылкыны көбөйтүп алат. Балдарын үйлөтөт, ата-бабанын салты боюнча аларга өргө көтөрүп, мал-жанын бөлүп чыгарат. Балдары да балалуу-чакалуу болушат.

Нарботонун Кошой деген уулу эки аял алат. Улуусу Айымкандан Найманбай, Курманалы, кичүүсү Наваттан Ырсалы, Токтосун дегендер.

Нарботонун Бошкойу Ыманалы, Мамбет, Ысман, Дүйшөн деген төрт балалуу болот.

Нарботонун Аркабай менен Коңурбай деген уулдарынан тукум жок.

Кошойдун Курманалысынан Сыдык, Касым, Жума. Жумадан Мукай, Керим деген эки бала.

Бошкойдун уулу Мамбет менен Ысман бут кийим тиккенге өтө уста, мыкты өтүкчү болгон. Бул экөөнүн колунан тигилген өтүк, маасы-кепичти кийбей эле карап тургуң келчү. Мамбеттен эркек бала жок, Ысмандан жалгыз Касым. Касымдын балдары бар.

Кошойдун Айымкан аялы төрөгөн Найманбайдан Сулайман, Султан, Жумагазы, Сейит, Мукуш, Ыбрайым, Жапар, Садык деген сегиз бала. Анын Сулайманынан Бирлик, Бекболот, Таштан, Арстан, Темир жана Манас деген алты уул. Султандан Ырысбек, Кубатбек, Алымбек, Жаныбек, Нурбек, Ныязбек жана Шамшыбек жети бала. Садыктан жалгыз эле Болот. Жумагазыдан да жалгыз Белек деген бала. Белек кичинесинен сүрөт тартууга өтө кызыгып, көрүнүктүү эмгектенип турганда жаш мезгилинде эле дүйнөдөн кайтыш болуп кетти.

Нарботонун Кошойунун тукумунан Найманбай өтө прогрессивдүү адам болуптур. Ал жаш кезинде эле орустарга малай болуп, он беш жылдан ашык иштеп жүрүп, билим алуунун маанисин орустардан көрүп, ага терең маани берген. Ошондуктан үйлөнүп, балалуу-чакалуу болгондон баштап эле болочок балдарын, кыздарын окутууну биринчи максат кылып койгон. 1920-жылдан башында эн улуу кызы Сайраны Бишкек шаарында окутуп, аны бүткөндөн кийин Сайра Бишкекте жооптуу кызматтарда иштеп, обкомдун АССР алдындагы РККсында да мүчө болуп кызмат өтөгөн. Сулайман менен Жумагазы деген балдарын Ташкендеги САКУга жиберип окуткан.

Сулайман менен Жумагазылар өмүр бою мугалим болуп иштешип, нечен жүздөгөн жаш муундарды окутуп, уядан учурушкан. Иниси Ырсалыны да окутуп, ал киши кырк жылдан ашык мугалим болуп жүрүп, ардактуу эс алууга чыккандан кийин дүйнөдөн кайткан.

Найманбайдын эң кичүү уулу Садык жогорку билимдүү болуп, азыр тарых илиминин кандидаты, ардактуу эс алууда.

Азыр Найманбайдын ондон ашык небере-чөбүрөлөрү жогорку билимге ээ болушуп, республиканын булуң бурчтарында эл чарба тармактарында иштеп жатышат.

Илгери Бурана элинде Найманбай аттуу үч киши болуптур. Анын бири Кошойдун уулу Найманбай. Бул кишини эл ичинде «чоң таман Найманбай» деп аташчу. Экинчиси Бекбонун Найманбайы, ал азык тукумунан. Аны «жөө Найманбай» деп аташкан, үчүнчүсү Калмак тукумунан Саадабай баатырдын уулу Найманбай, муну «чоро Найманбай» деп айтышчу. Кошойдун уулу Найманбайды «чоң таман» делип калышынын себеби, бул киши сөөктүү, калбаттуу, бойлуу болуп, элдин айткандарына караганда, анын бутунун таманы төөнүн таманындай экен.

Андан тышкары илгери жоокерлер көп болуп, алдуу-күчтүүлөр алсыздардын малын болбогон шылтоолор менен күнөөлөп, тартып алып кетишчу. Кошойдун малын ушундай шылтоолор менен талап кетип, бала-бакырларын багуу кыйын болуп калган. Мына ушуга байланыштуу Кошойдун уулу Найманбай эски Токмоктогу бай орустарга барып малай болуп иштеп калган. Ал учурда орустар буудай, арпа, сулу айдашып, Найманбай аларга малай болуп, алардын эгиндеринин сугатына, оруп-жыйноосуна иштеп жүрчү.

Кайсы бир жылдардын биринде Бурана элинен Найманбайдын жердештери Токсаба, Чалданбай, Өтөгөн жана башка бир топ дыйкандар эгин айдайбыз дешип, бирок тукумдары жок болуп, «болду-болбоду Найманбай орустарда малай болуп иштеп жүрбөйбү, тааныш орус кожоюндарынан тукум таап берер» деген ой менен Найманбайды издешип, эски Токмокко келишет. Бул мезгил жаз айлары болсо керек, жамгырдын учуру да, жер баткак болуш керек. Издеп жүрүшүп, бир маалда төөнүн таманындай болгон бир жыңайлык кишинин изи жатканын көрүшөт да, болду-болбоду ушул из Найманбайдын изи окшойт дешип, изди кууп бара беришип Найманбайды бир орустун үйүнөн таап алышкан экен. Ошондон улам «чоң таман Найманбай» деп да эл арасында айтылып калган экен.

1916-жылкы үркүндө оруста малай жүргөн Найманбайды агайын-туугандары жүр десе: «Мен балдарым менен кайда барам, барбай эле орустардын арасында калайын десе» болбой алып кетишет. Үркүп олтуруп а дегенде Жумгалга, андан кийин 1917-жылы Кочкорго келип туруп калышыптыр. Күндөрдүн биринде Найманбай Токмокко келип орустар менен сүйлөшүп, өз элин кайра Буранага көчүрүп келген экен. 1917-жылдын аягы, 1918-жылдын башында орус-кыргыздын ортосундагы карама-каршылык толук жоюла элек мезгил. Бул эки улуттун ортосунан чатак чыгып кетпес үчүн Найманбай уездден аскер формасын кийип,

Турушов Федор деген орусту алып, эл кыдырышып тынчтыкты сактоо жөнүндө көп түшүндүрүү ишин жүргүзгөн.

1918-жылдын экинчи жарымында Россия падышасы жеңилип, Совет өкмөтү түзүлдү деген кабар Токмокко да жетет. Большевик, меньшевик деген партия болуптур, ким большевикке, ким меньшевикке жазылат? деген суроого Найманбай акылына жеңдирип туруп, орусча түшүнгөн киши болгондон кийин, большевик деген көпчүлүк эмеспи деп большевиктин тизмесине жазылат. Ошол эле тизмеге жазылгандар большевик партиясынын катарында деп эсептелген. 1919-жылы Найманбайды рабкомдун председатели кылып шайлаган. Ошол эле жылы Ташкенде Краевой Комитеттин съезди болуп, Найманбай делегат болуп катышат. Съездде кыргыз элинин көп талаптарын айтып жана аны чечүүгө көп далалат кылган.

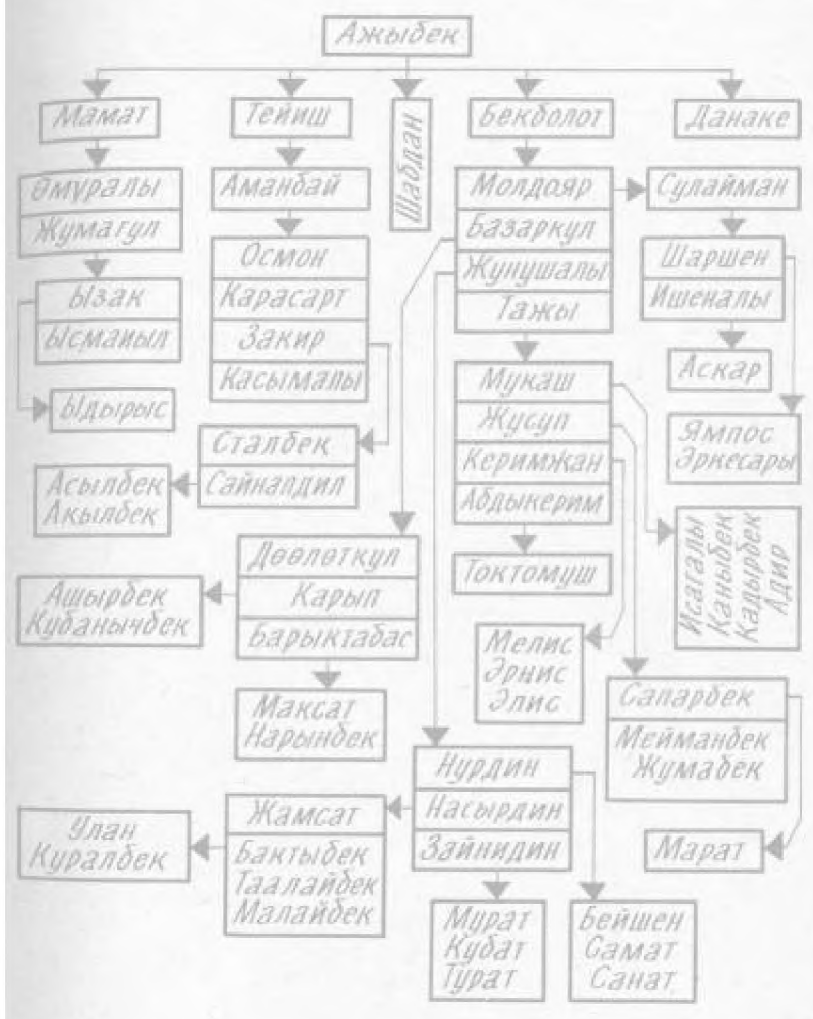
Найманбайдын мындай активдүүлүгүн эске алып, сыйлык катары ага бардеңке мылтык берген. Келгенден кийин ал мылтыкты Эши деген мергенчиге берип (анын тукуму азыр Алга айылында турушат), ал 1922-жылга чейин пайдаланып, кийин Найманбай мылтыкты өкмөткө өткөзүп берген.

Съездден келгенден кийин Найманбай эл арасында Совет өкмөтү жөнүндө түшүндүрүү ишин кеңири жүргүзөт. Советтик ыктыярдуу армияны түзүүгө көмөктөш болот. Бул армиядагы биринчи болуп Бошкой деген агасынын баласы Дүйшөндү, өз иниси Токтосунду жиберет.

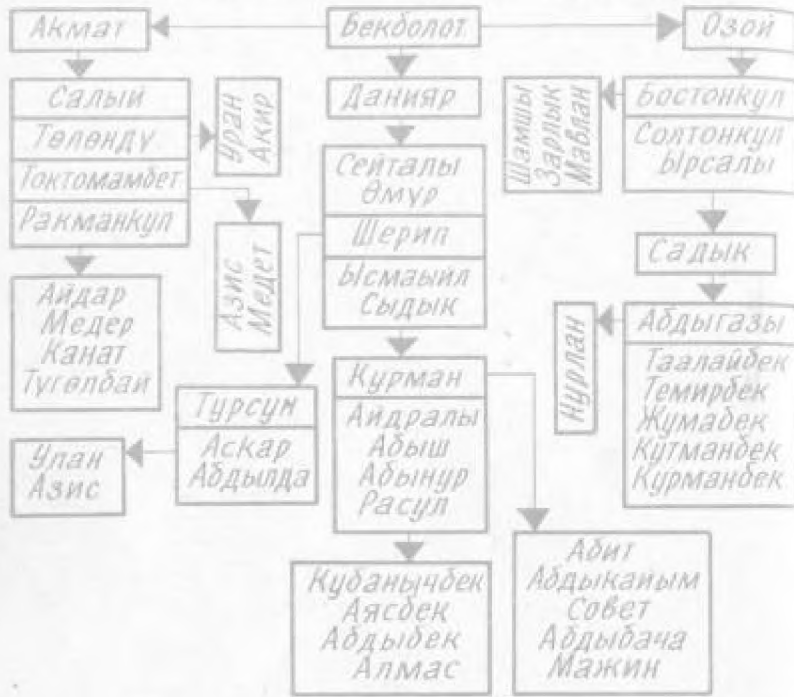
Найманбай өтө мээнеткеч, анык дыйкан киши болгон. Атасы Кошой экөө Алматыга барышып, алманын көчөтүн өгүзгө жүктөп алып келишип, Оро-Дөбө айлына тигишкен, өкмөт бир кулак сууну буларга такай бекитип берген. Найманбай атасы экөөнүн эмгеги кайтып, Бурана-Шамшы жеринде тигилген алмалар түшүмдүү болуп, бүгүнкү күнгө чейин ал жерлерде алма-өрүк арбын.

Колхоз курулушунун алдында Найманбайды көрө албаган ошол мезгилдин «чолок» активдери 2-3 жолу кулакка да тартышкан, бирок «Ак ийилет, сынбайт» дегендей Найманбай кулакка тартылган сайын кайра акталып келген.

Алмакүчүктүн Ажыбек уулуна таргандар

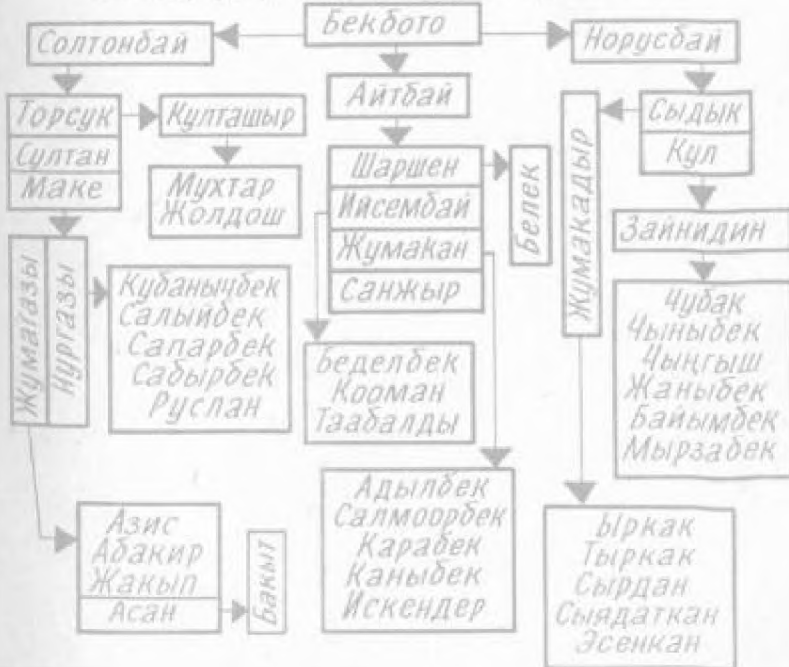
Ажыбектин Бекболот уулунан тарагандар

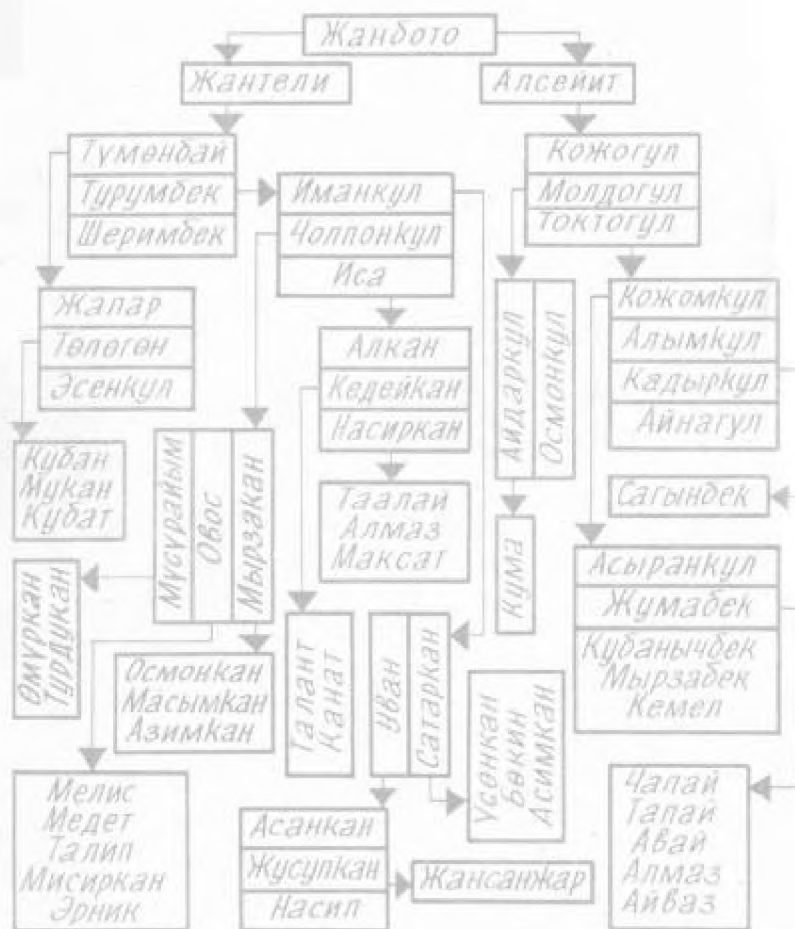
Ажыбектин Шабдан уулуна тарагандар

Аламакчүктүн Бекбото уулуна тарагандар

Алмакүчүктүн Жанбото уулунан тарагандар

Тынайдын Атакеси жөнүндө баян

Түлкүнүн уулу Тынайдын Сатыбалды, Атаке, Сокур, Бекмурат, Арзыгул жана Рыскул деген балдары болгондугун жогору жакта белгилеп кеттик эле. Балдарынын ичинен Атаке дегени тың чыгыптыр. Атаке эс тартып бойго жетип калганда анын акыл-эси ого бетер калыптанып, сөздү акылдуулук менен сүйлөп, жолдошторунун арасында кадыр-баркы өсө баштайт. Күндөр өткөн сайын агайын-туугандарынын ичинде аброю да өсөт.

Атакенин үстүңкү ээрди жырык экен. 8—10 жашында кара жама дартына чалдыгып ушундай болуп калыптыр. Мунун себебин карыя аксакалдар Тынай-Тынай болуп, кадыр-баркы өсүп, келим-кетим көбөйүп турган мезгилде үйүнө бир Кыдыр молдо келип түнөйт. Тынай ал кишини жакшылап коноктойт. Кыдыр молдонун кийген кийим кечеси таза, баш кийими адам карап тургандай шөкүлө экен. Түндө Кыдыр уктап калганда оюнкарарак шок бала Атаке анын баш кийимин жакшы көрүп, уурдап алып катып койгон экен. Эртең менен туруп Кыдыр баш кийимин таппай калат. Тынайдын үй-бүлөсү чуу түшүп издешип, табалбай уят болушат. Кыдырдан кечирим сурап, эптеп бир ак калпак кийгизип, чай берип жөнөтүшөт. Кыдыр молдону жөнөткөндөн кийин Тынай: «Атаке балам шогураак эле, ушунун колунан эле келди го» деп баласын чакырып алып катуу кысымга алса, Кыдырдын баш кийимин уурдап алганын мойнуна алыптыр. Ошол эле жерден Тынай аттанып, Кыдырдын баш кийимин алып артынан чаап барып берет экен.

«Молдоке баш кийимиңизге кызыгып уулум уурдап катып койгон экен, кечириңиз, биз сизге уят болуп калдык», деп Тынай кечирим сураганда Кыдыр молдо: «Мейли эмесе, кечирдим, балаң бактылуу болсун, бирок бир мүчөсү кем болсун» деп бата берип, бастырып кеткен.

Көп узабай эле Атаке ооруп, эрдине жара чыгып, түнкү эрдин дарт жеп койгондо кыргыздын ырым-жырымы менен араң айыктырган.

Атаке жырыктыгына карабастан эрдине ак чүпөрөк байланып алып жүрөт, азамат болгондо үйлөнөт, бала-чакалуу болот. Атакенин ушундай көрүнүшүнө карабастан эли аны абдан кадырлачу. Кийин Тынай эли Атакени бий кылып көтөрүшөт. Өлөөр-өлгүчө ошол бийликте болот, өз элинде гана эмес, анын кадыр-баркы бүткүл сарбагыш, солто элине, кала берсе коңшу казак элине да кадырмандуу болот.

Атаке элдин ар-намысы үчүн жакшылык - жамандыкта тикесинен турган, өз элинин ичинде, коңшу башка болуштардын эли менен да тынчтыкта жашаганды каалаган адам болуптур. Эгерде элдин кызыкчылыгы үчүн душман бетме-бет кармашууга туура келсе, өзү баш болуп салгылашууга чейин барчу, душманы менен тартынбай кармашчу. Мына ошондуктан эл ичинде Атаке баатыр деп айтылып калган да жери бар.

Илгери кыргыздар Кокон кандыгынын жана кытайдын эзүүсүндө болушкан экен. Алар тарабынан кыргыздар көп зордукту, зомбулукту көрүшкөн. Кыргыз элин башкарып тургандардын ичинен чыккынчылар Кокон кандыгынын жана кытайдын эзүүчүлөрүнө чоң көмөк көрсөтүп турган. Бирок бул зомбулук жана чыккынчылык Атакеге жаккан эмес. Ошондуктан, Атаке орустар менен жакшы мамиле кылып, аларга букара болобуз, өз ыктыярыбыз менен, соода-сатык кылабыз деп чечкен, ушул максатта Атаке орус падышасы Екатерина II ге кат жазып, 1758-жылы 23-августта Куча уулу Абдыракманды жана Шергазы дегенди өкүл кылып жиберген. Алар Чүйдөн чыгып, биринчи жолу Омск шаарында турган орус падышасынын өкүлүнө келишкен. Кат падыша Екатерина II ге жана жергиликтүү сибирлик бийликтерге жазылган. Анда кыргыздын бийи Атаке Россиядан чыгыш Түркстанга жана Индияга чыккан соода

кербендеринин өтүшүнө өз тарабынан жардам бере тургандыгын сунуш кылган. Ошону менен бирге Россия тарабынан мүмкүн болушунча кыргыздарга колдоо көрсөтүлүшүн билгиси келген.

Омскидеги падышанын өкүлү Абдыракман менен Шергазыга өз өкүлдөрүн кошуп, бир нече күн дегенде Санкт-Петербургга жетишкен. Ал жерде петербургдуктар кыргыз өкүлдөрүн мээримдүү тосуп алышып, Екатеринанын кабыл алуусунда да болушуп, аларга баалуу сыйлыктарды да беришкен. Орустардын кыргыздарга жакшы мамиле кыла тургандыгына ишенимин билдиришкен. Мына ошондо гана кыргыздар орустар менен достук мамиледе болуп калышкан.

Муну жыйынтыктап айтканда, Россиянын составына кыргыздардын кошулуусунун биринчи изин Атаке баатыр баштагандыгын көрсөтүп турат. Россиянын Сибирь чек арасындагы өкүлдөрү менен сүйлөшүүнү 1814-жылы Ысык-Көл тараптан Качыбек менен Жакып, 1825-жылы Олжобай менен Жапалак деген бийлер, ал эми 1844-1848-жылдары Бекмураттын уулу Боронбай башчылык кылган өкүлдөр Россиянын батыш Сибирь бийлигине кайрылышып, кыргыздар Кокон кандыгынан кол үзүп, Россияга букара кылып кабыл алуусун, Россиянын зор колдоосун сурашкан. Демек, Атакенин баштаган ишин бүт кыргыз эли, айрыкча түндүк кыргыздар толук кубаттаган жана аны уланткан.

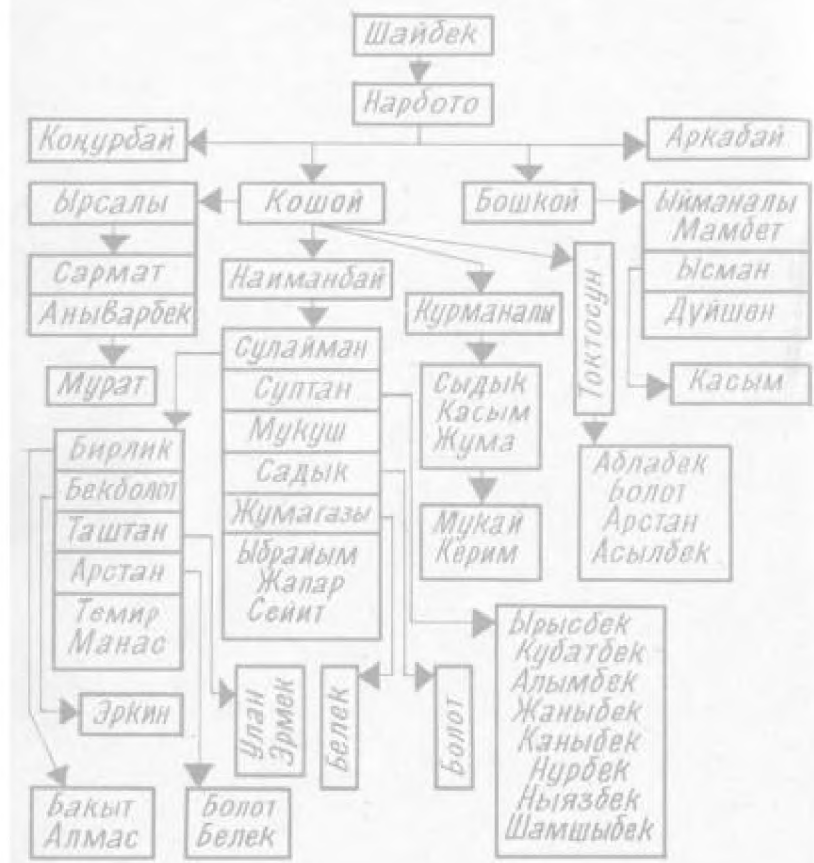
Кыргыздардын саясий-экономикалык турмушунда бул чаралар чоң ролду ойногон. Атаке өзүнүн күжүрмөндүгү менен биринчи болуп дыңды бузуп, Кокон кандыгынын жана коңшулаш Кытайдын зомбулугунан элди бошотуу үчүн Россия падышасына колду сунган. Кытайлар кыргыздарды басмырлап, Текестеги, Музарттагы жана Кегендеги элдерди өзүбүздүкү деп тартып алып жатышкан, ал эми бул жерлер атамзамандан бери эле ата-бабаларыбыздын менчиктүү жерлери болуп келген. Ошондон тартып Россиянын букаралыгындагы элдик сыяктуу эле падышанын энчилүү жери болуп калды.

Атаке Кокон кандыгынын бийлигин жактырбаган, ага элин багынтып паган. Муну сезген Кокон кандыгы Атаке менен жакшы мамиле түзүүгө аракет кылып, анын Ташкендеги өкүлү Атакени конокко чакырат. Бир чакырса, барбайт, экинчи чакырса барбайт, үчүнчү чакырганда Атаке эли менен сүйлөшүп, «чакырган жерден калба, өзүң басып барба» деген ата-бабалардан калган макал бар эмеспи деп, жолдошторун ээрчитип Ташкендеги өзбектерге конокко барат. Өзбектер Атакени саясат менен меймандостугу аркылуу жибитип алдайбыз деген максат менен сарай-чайханага барчу жолго килемдерди төшөп коюшат. Анын үстү менен эде атчан бастырып барып, конок үйүнүн алдына жеткенде аттан түшөт. Анда бирөө: «Килемдин үстү менен атчан бастырбайт» десе, Атаке: «Буга окшогон килем кыргыздардын көчкөн журтунда калат» деп айткан. Ошентип, өзбектер Атакенин келгенин Ташкендин вазирине кабар кылышат. Вазир кызматчыларына: «Конок үйгө киргизип аларды бүгүн жакшылап конок кылгыла, эртең өзүм кабыл алам» деп буйрук кылат. Эртеси Ташкендин акими Атакени кабыл алат. Эрдин чүпөрөк менен парда кылып калкалап алган баатыр кирип мурдунан сүйлөй салам берет. Өзбек хан ишенбегендей болуп алик алып; «Кыргыздын каны Атаке бий сизсизби?» деп сураганда: «менмин» деп жооп берген. Ошондо Ташкендин каны таңгалып, Атакени карап туруп, ага «..Ээ, паччагар ханым, бу бүт дүйнөдөгү он сегиз миң жан-жаныбар ааламга кудай-таалам пешене жүз бергенде сиз кайда жүргөн элеңиз?» дегенде Атаке баатыр: «Ээ, таксыр ханым, мен ошол мезгилде бакты-таалайдын базарында жүргөн экемин» деп жооп кайтарган экен.

Атакенин мындай акылмандык дипломаттыгын, сөзгө чебердигин аксакалдар көп айтучу эле.

Атаке алты аял алып, алардан он эркек бала көргөн. Биринчисинен Карабек, Таштанбек, экинчисинен Абылай, Солтоной, үчүнчүсүнөн Байкиши, Жанкиши, төртүнчүсүнөн Сартай, бешинчисинен Назарбек, Барман, алтынчысынан Жумаш же болбосо аны Бозокор деп атап коюшат.

Сатыбалдынын Шайбек уулунан тарагандар

Атакенин экинчи аялынан көргөн баласы Абылайдын үйлөнүшү

Атакенин Абылай уулу көпкө чейин үйлөнбөптүр. Анын себебин ар жердин аксакалдары ар башка айтышчу. Абылай кыз жактырбаганданбы же кыздар аны жактырбагандыктанбы, айтор белгисиз себеп менен көпкө чейин үйлөнбөгөн. Абылайдын иниси Солтоной мурун үйлөнүп, балалуу болуп калат". Агасы Абылайдын үйлөнбөй жүргөнүнө намызданып; «Эмне болсо ошо болсун, калыңын өзүм төлөп агама аял алып берем», деп демилге кылып, агасын жана анын жолдошторун ээрчитип алып айыл-айыл кыдырып, кыз сынап жөнөшөт. Бир топ айылдарды аралап келип, бир үйгө киришсе ашкана жактагы жүктүн бурчунда сыланып кийинген бир бойго жеткен калбаттуу кыздын олтурганын көрүшөт. Ал кыздын жеңеси жигиттерге чай берип, алардын келген ой-максаттарын сурайт. Аны кыз угуп олтурат. Кандай бир себеп мененби, Абылайга кыз жакпагандай болуп, чайга бата кылып жигиттер жөнөй турган болгондо, баягы жүктүн бурчундагы олтурган кыз туруп келип Абылайдын этегинен кармап: «Жигит, сиз аял алам деп кыз тандап жүргөн окшойсуз, мени аялдыкка алыңыз, мен сизге тийем», деп кеп салат. Абылай саал шаштысы кетип: «Макул, мен сизди аялдыкка алсам, сиз мага эмне кылып бересиз» дейт.

Анда кыз: «Мен тогуз эркек бала төрөп берем» деп токтоосуз жооп берет.

Ошентип, бул сөздү уккан иниси Солтоной менен жолдоштору да макул болушуп; «Дүнүйө деген бала эмеспи, ушуну алыңыз» деп Абылайга ал кызды алып беришет. Чынында эле Абылайдын бул байбичеси удаа- удаа сегиз эркек бала

төрөп жиберет. «Тогуз эркек бала төрөп берем» деген байбиченин убадасы чын болмой болду деген ойдо болуп турганда, тогузунчу бала токтоп калат. Күндөрдүн биринде Абылай байбичесине: «Ээ, байбиче убада аткарылбай жатат го» дейт. Анда байбичеси: «Шашбаңыз байым, дагы болуп калар» деп жооп кайтарат. Жашы келип калганда кудайдан болуп ал тогузунчу эркек баланы да төрөйт. Бала көргөндөн кийин Абылай чоң той берип, баласынын атын Тилеш коёт. Бул баласы төрөлгөндө Абылайдын мурунку уулдары үй-жайлуу, бала-бакыралуу болуп калган мезгил эле. «Абылайдын байбичеси келиндери менен жарыша төрөп жатат» деген сөзгө каламбы деген ой менен ал баласын эч кимге көргөзбөй, төшөккө ороп, жүккө кошо жыйып коюп жүрүп чоңойткон экен.

Ошентип, Абылайдын Бегалы, Бөкөй, Малматай, Адыл, Нака, Карач, Шуруке, Кенжетай жана Тилеш деген тогуз уулу болгон.

Атакенин экинчи аялынан көргөн экинчи уулу Солтонодойдон тарагандар

Атакенин Солтоной уулунун эки аялы болуптур. Биринчисинен Чыңгыш, Ысмайыл, Абадан, Дебике деген төрт бала. Экинчисинен Кудайменде, Жаабай, Кулатай, Кулсары, Жансары, Тайлак деген алты бала. Бул балдардын арасынан Чыңгыш бий болуп, эл ичинде кадыр-барктуу киши болгон. Андан кийин Чыңгыштын Кудаярынын Сооронбай деген уулу да көп жылдар бою болуш болуп, элге кадыр-барктуу болуп турган. Сооронбайдын олуялыгы да бар экен, күндү жаадырам десе жаадырып койчу дешип айыл аксакалдары айтуучу эле. Сооронбай Солтоной тукумунан, ал эми Шабдан болсо Карабек тукумунан, бирок Шабдан кыргыздын каны болсо да Сооронбайды сыйлоочу.

Мына ошентип, Шабдан кыргыз элине кан болуп турганда, Сооронбай (анда ал болуш болуп турган экен) Токмоктун түндүк жагындагы (Берикташ тоосунан күн батышты көздөй кеткен жери) тоонун этегиндеги түздүү жерлерди казак элине 40 байталга сатып жибериптир. Бул жөнүндө эл арасында мындай деп айтылат.

Сооронбайдын экинчи аялы (кырк үй деген жерден) казак кызы экен. Ал токол аялынан эркек төрөлөт, аны уккан казак таякелери жээнин жентектеп келишип, Сооронбайдан мал жайытка жер сурап алышкан. Сооронбай кайын-журтунун суроосун канааттандырып, аны Шабдан баатырга бекиттирип берген.

Шабдандын атасы Жантай менен Сооронбай эл кыдырып жүрүшкөндө, сырт жактан, бир кыз Сооронбайга жагып калат да, «Мынабу кыз абдан жакшы экен» деп Жантайга айтат. Анда Жантай: «Жакшы көрүп калыпсың, сага ошону аялдыкка алып берем», деп өзүнүн сөзүн ишке ашырат. Кыз эрке кыз экен, келин болгондо да эркелигин койбоптур. Мына ошол эркелигинен ал аялды Сооронбай жаман көрүп калган. Ал аял кош бойлуу болуп, ай-күнүнө жетип, күндөрдүн биринде толготуп калат. Ошол толготуп жаткан учурда Сооронбай түзгө олтурууга үйдөн обочороок басып кетет. Көп узабай эле ага бирөө келип: «Сүйүнчү, сүйүнчү, аялыңыз эркек төрөдү» деген сөзгө ал: «Эмне, дейт?», деп чочуп кетип: «Бүткөн боюм дүрт эте түшпөдүбү» деген экен. Сүйүнчүлөп барган киши Сооронбайдын бул сөзүн угуп, кайра боз үйгө келсе, ал жердеги чогулган эл; «Сүйүнчүңө эмне алдың» деп сурашса, баягы сүйүнчүлөгөн киши: «Эмне дейт» деп чочуп кетип, «Бүткөн дүрт эте түшпөдүбү» деп айтты дейт ал. Чогулуп турган эл ошол эле жерден баланын атын Дүр деп коюшкан. Баланын азан чакырып койгон аты — Абдылвакап, бирок эл-журт

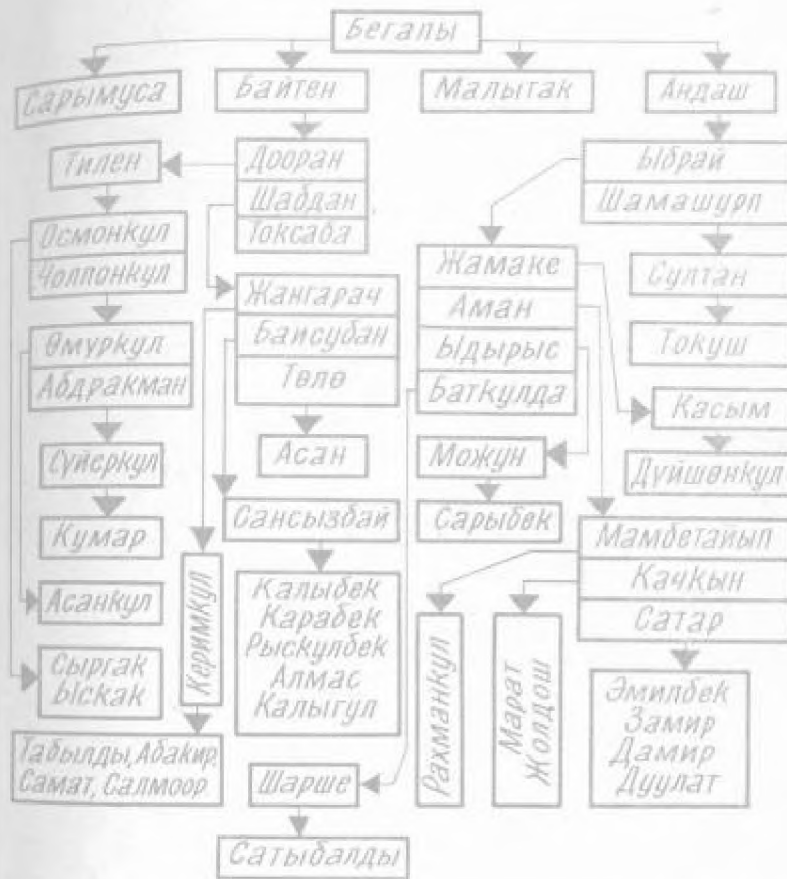
Дүр деп атап коюшкан. Дүр төрөлгөндөн кийин эки айга жетпей энеси өлүп калат. Дүрдү Бака деген агасынын аялы багып чоңойтот. Өз энеси болбогондон кийин бала көп кыйынчылыктарды көрүп өсөт. Бирок ал Сооронбайдын балдарынын эң мыктысы болуп чыгат. Дүр өзүнүн демилгеси менен Сатыбалды тукумунан чыккан Мамбеталы экөө Алматы калаасында орусча окушуп, аны бүтүп келгенден кийин уезде тилмеч болуп көп жылдар бою иштеген. Дүр абдан акыйкатчыл, калыс, боорукер, анык эл үчүн жаралган адам болгон. Бул адам эч убакта дүнүйө жыйнайын деген ойдо болбоптур. Тетирисинче, эл үчүн кам жеп, элди уюштуруп Шамшыдан, Чоң-Кеминден карагай тарттырып 1890-жылы жыгачтан жасалган төрт бөлмөлүү мектептин имаратын Токмоктун башындагы Сайлык деген жерге салдырган.

Дүр Алматыда окуп жүргөн кезинде казактын Зейтун деген сулуу кызына ашык болуп калат да, ошону аялдыкка алууга аракеттенет. Бул кызды казактын зулумдугу ашкан мыктысы Сат, паракору Банке деген кишилер Дүргө ыраа көрүшпөй, өздөрү алууга аракет кылышып, кызды кайтарышып жүрүшөт. Ал кыз казактын бир байынын кызы болгондуктан, ал мойнуна шуру-мончокторду арбын тагынып, көчкөндө атка минип алса анын шуру-мончоктору салпаңдап киндигине жетип турчу. Муну көрүп жүргөн Сат менен Банке: «Мына бу нең, такымыңды урдурбай, мойнундагы шуру-мончокты алып тастамайсың ба?» дейт имиш. Анда акылы ашкан кыз: «Бул али бойга жете элек, мен аны Саттай зулум болбо, Банкедей паракор болбо деп такылдатып жатырмын» деп жооп кайтарган.

Көп жылдар бою Дүр ал казак кызын күтүп жүрүп акырында эбин таап аялдыкка алган. Дүр өзүнүн өмүрүндө үч аял алган. Алардан Зайнилабидин, Султан-махмуд, Садыбакас жана Асанкул деген төрт бала. Булардын бардыгы 1941—1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согушта курман болушкан.

Дүрдүн бул балдарынан тукум калган жок. Ал эми анын өзүн 52 жаш чамасында Сатыбалды тукумунан Турунбекти жана Ак-Бешим айлынын жашоочусу Масымкожо менен бирдикте 1918-жылы орус желдеттери Токмоктун түндүк жагындагы Шар-Төбө деген жерге алып барышып, 1916-жылдагы кетерүлүштү уюштуруп, орустарга каршы ок аткан шылтоо менен атып жиберешкен.

Атакенин Абылайынын эң улуу баласы
Бегалыдан тарагандар

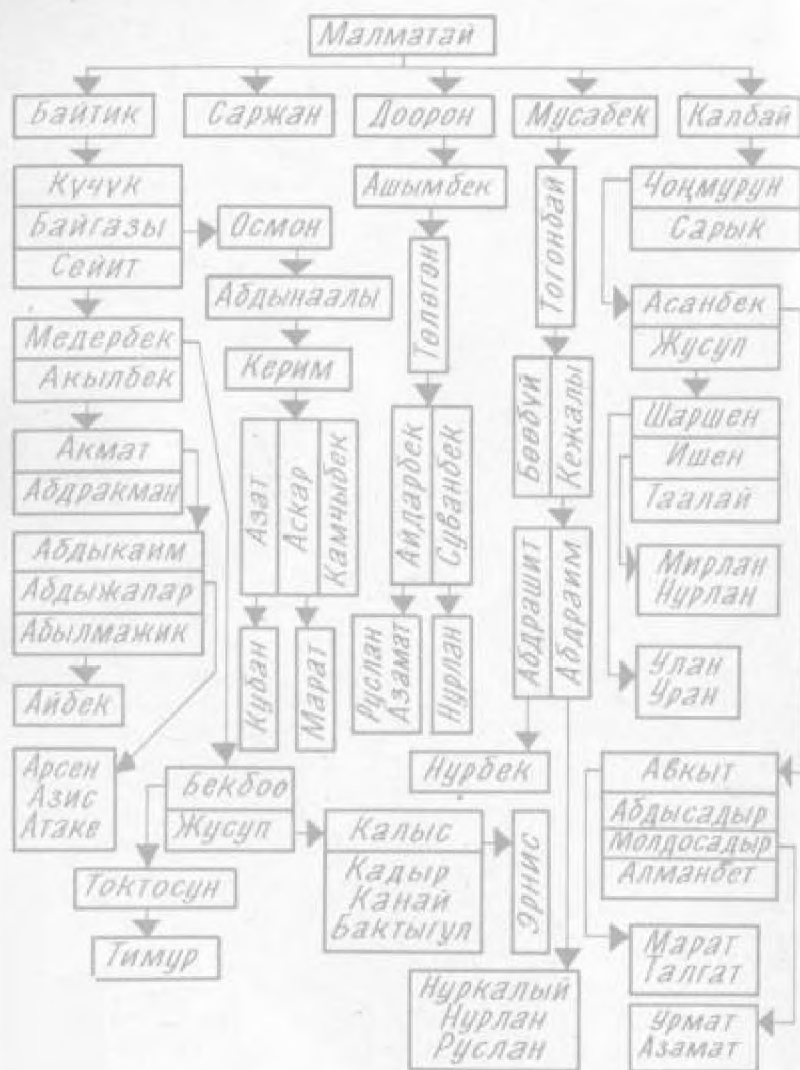
Бегалыны Малытак жана
Сарымуса уулуна тарагандар

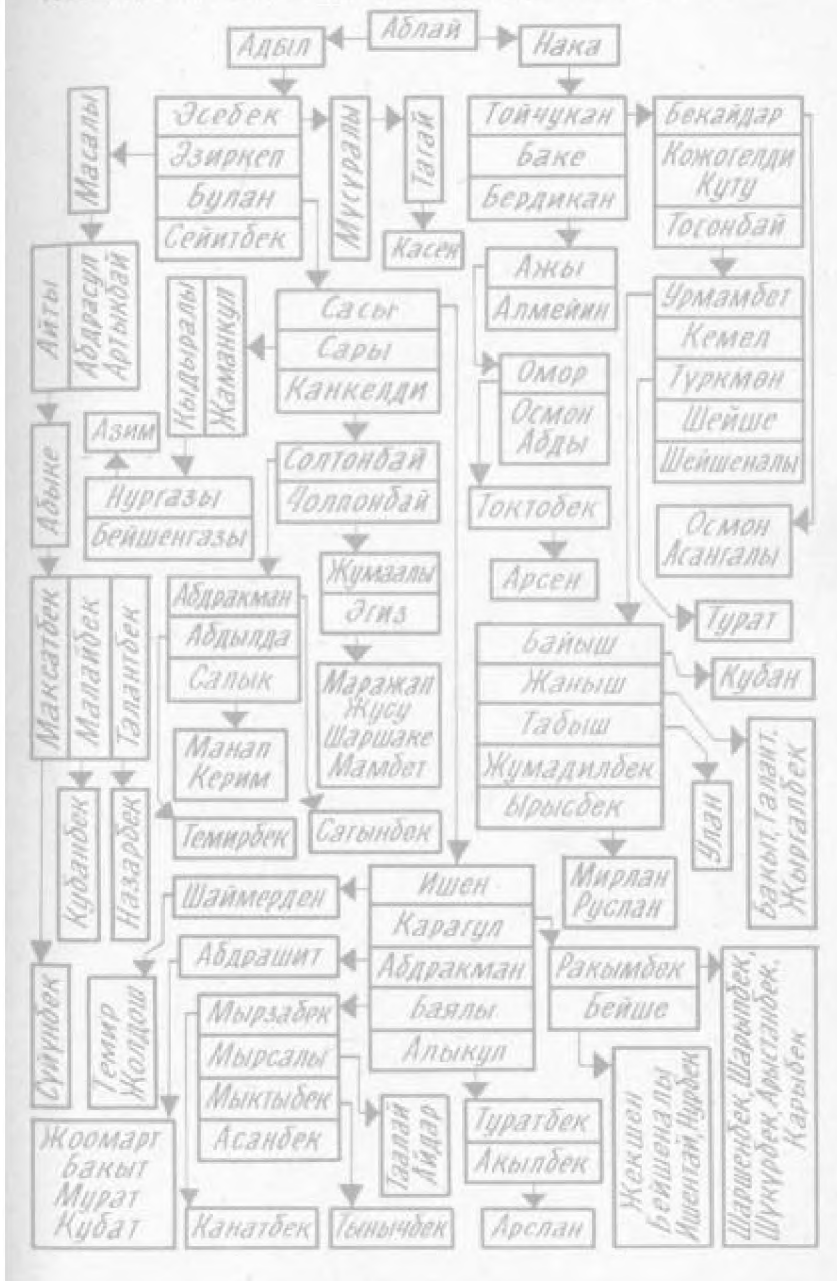
Абылайдын Бөкөй уулунан тарагандар

Атакенин Абылайынын баласы Малматайдан тарагандар

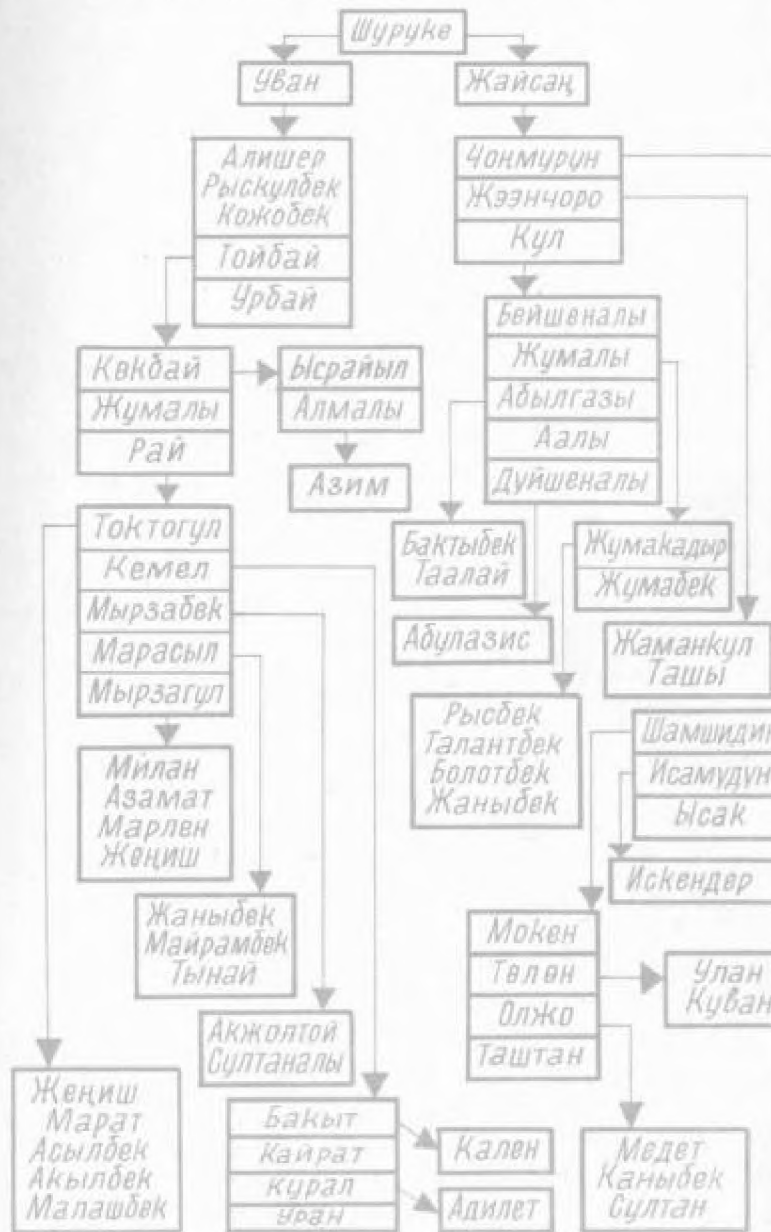
Абылайдын Адыл жана Нака уулдарынан тарагандар

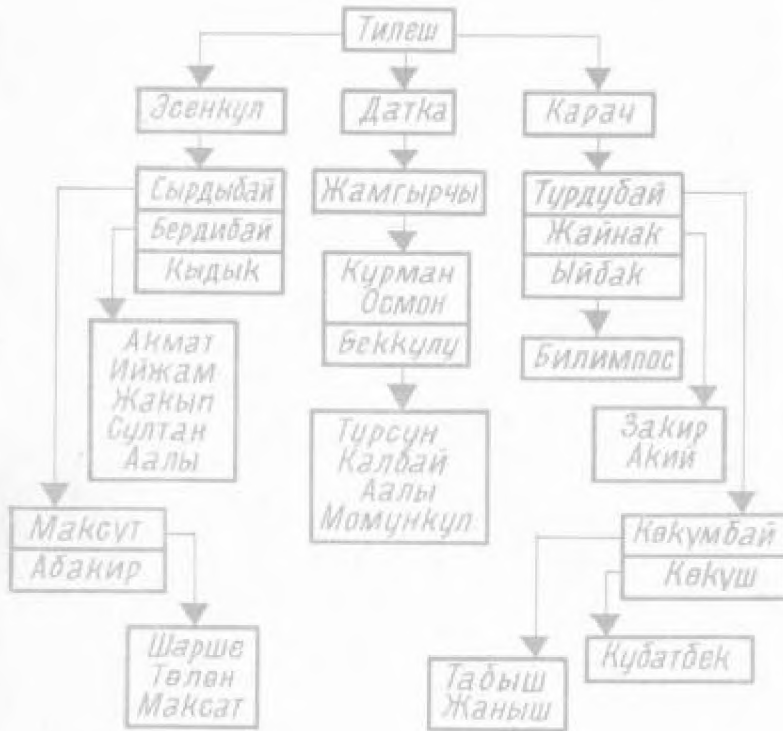
Абылайдын уулу Карачтан тарагандар

Абылайдын уулу Шурукеең тарагандар

Абылайдын кенже баласы Тилештен тарагандар

Солтонойдун Кудаймендесинин тукуму жөнүндө

Кудайменденин биринчи аялынан төрөлгөн Шамен деген баласы жоопкерчилик кылып жүргөн учурда талаадан бир бала таап алган экен. Аны Шамен элдик ырым-жырымын жасап, өзүнүн улуу баласы Түлөбердиге бала кылып берет да, атын Ташбуркан коюшат.

Кийинчерээк Шамен дагы бир жоого чыкса, анда да бир кыз бала таап алат Ал Шамендин колунда жүрүп, бойго жетип калганда бир эркек бала төрөп коёт. Аны Шамен өзүнө бала кылып алып, атын Норузбай коёт.

Атакенин үчүнчү аялынан көргөн баласы Жанкишинин уулу Эсенбай жөнүндө

Жанкишинин тукумунун ичинен Эсенбай деген мыкты чыккан. Эсенбай кичинесинен жетим калып, көрүнгөн үйгө түрткүнчү болуп эптеп оокат өткөрүп жүргөн. Мына ушул жакырчылыктын айынан башы да таз болуп калган. Түрмушта кыйналгандан кийин жаш кезинде Кара-Балта жериндеги бир оруска малай болуп иштеп, орус тилин жакшы өздөштүрүп, ал тургай жазганды да үйрөнүп алган. Анын оруста малай болуп жүргөнүн Шабдан баатыр билип, намыс кылып киши жиберип, Кара-Балтадан алдырып келип, кийим кечегин түзөп өзүнө катчы кылып алган. Ушул учурда Шабдандын Шааке байбичесинин бир баласы каза болот. Эсенбай ага өкүрбөй койгон экен. Ошондо Шааке байбиче: «Карасаң, тазды, тең аталык кылып өкүрбөй турганын» деп ичинен сызып жаман көрүп калган. Муну сезип калган Эсенбай Шабданга келген бир коноктун атын минип алып качып олтуруп Олуя-Атага барат, андан ары Ташкентте болот, акыры жүрүп олтуруп Ошко барат да, ошол жерден уездин катчысы болуп иштеп калат.

Кийин Кетмен-Төбөдөгү беш камандар менен кармашып жүрүп, акыры ошол жерге болуш болот. Эсенбай ошол мезгилде бир орустун баласын асырап, бала кылып алат, мусурманча отургузуп той да берген.

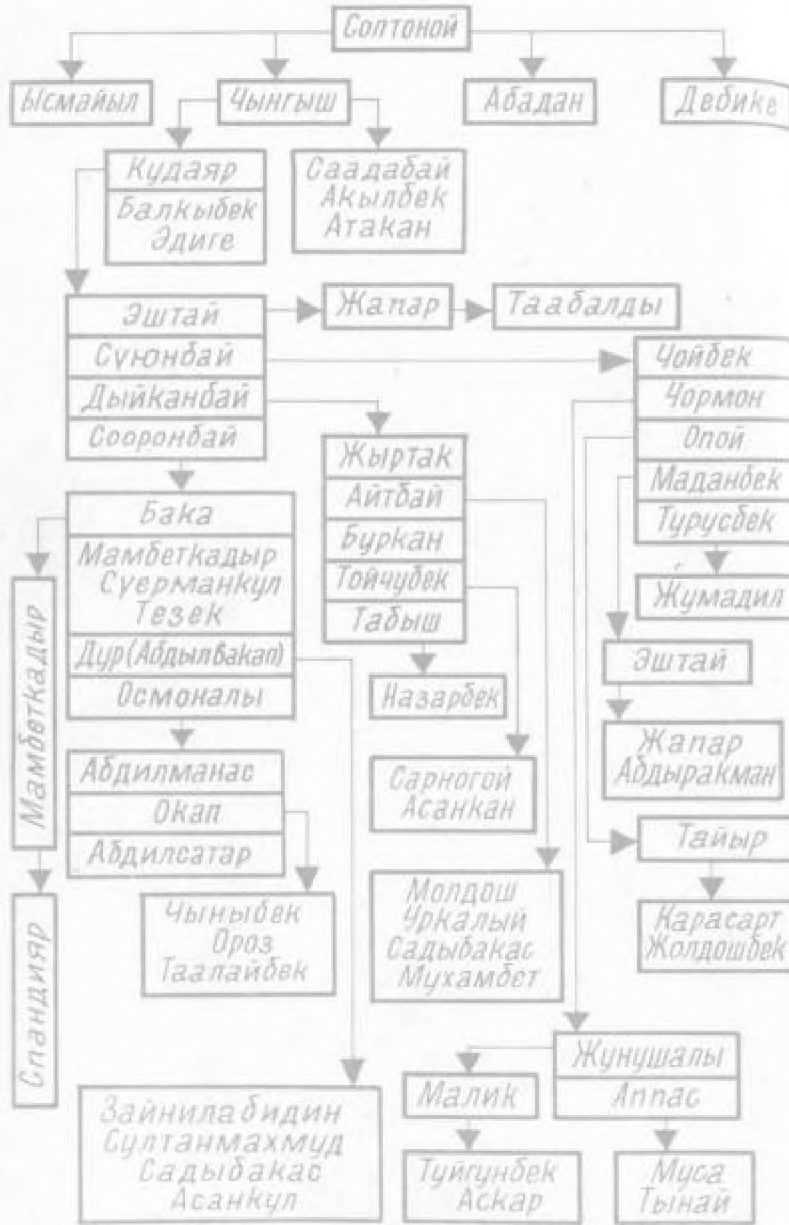
Эсенбайга кетмен-төбөлүктөрдүн бир топтору каршы турган. Ал тургай ошол жердин ырчылары да ага каршы ыр чыгарышып, анда: «Бузулган элге бучуктан болуш болду» деп таздыгын шылдыңдап ырдашкан. «Орустун баласын зордуктап мусурман кылган» деген ушак-айым сөздөр айтылып, аны жоопко тарттырмак да болушкан. Мындай кызымчылыкка чыдабай Эсенбай баягы багып алган баласын Нарын суусуна агызып өлтүрүүгө мажбур да болгон.

Акыр аягында Эсенбайды уездин тергөөчүлөрү келип жоопко тартышып, аны Нарын суусунун боюна, баягы бакма баласын агызган жерге алып келгенде Эсенбай акыр өлдүм деген ой менен тергөөчүнү кошо сууга ала жыгылууга чала кармап калып, ал өзү сууга түшүп кетип өлгөн.

Эсенбайдан Маки уул, ал Батийма деген кыз калган. Маки болсо кийинчирээк Чоң-Кеминге көчүп келип, Тар-Суу айылында жашап туруп каза тапкан, ал эми Батийма беш калмак тукумунан Саадайддын уулу Жайнакка турмушка чыгып, андан эки эркек балалуу болот.

Жайнак Кыргызстанда партиялык-советтик иштерде көп иштеп, обкомдун секретарлыгына чейин жеткен, бирок 1927-жылы эл душманы катары камалып өлүмгө тартылган. Мына жакында эле өкмөт анын ишин актаган. Ал эми Батийма 1969—70-жылдардын ичинде каза таап, азыр бир эркек баласы борборубуз Бишкек шаарыбызда үзүрлүү эмгектенип жатат.

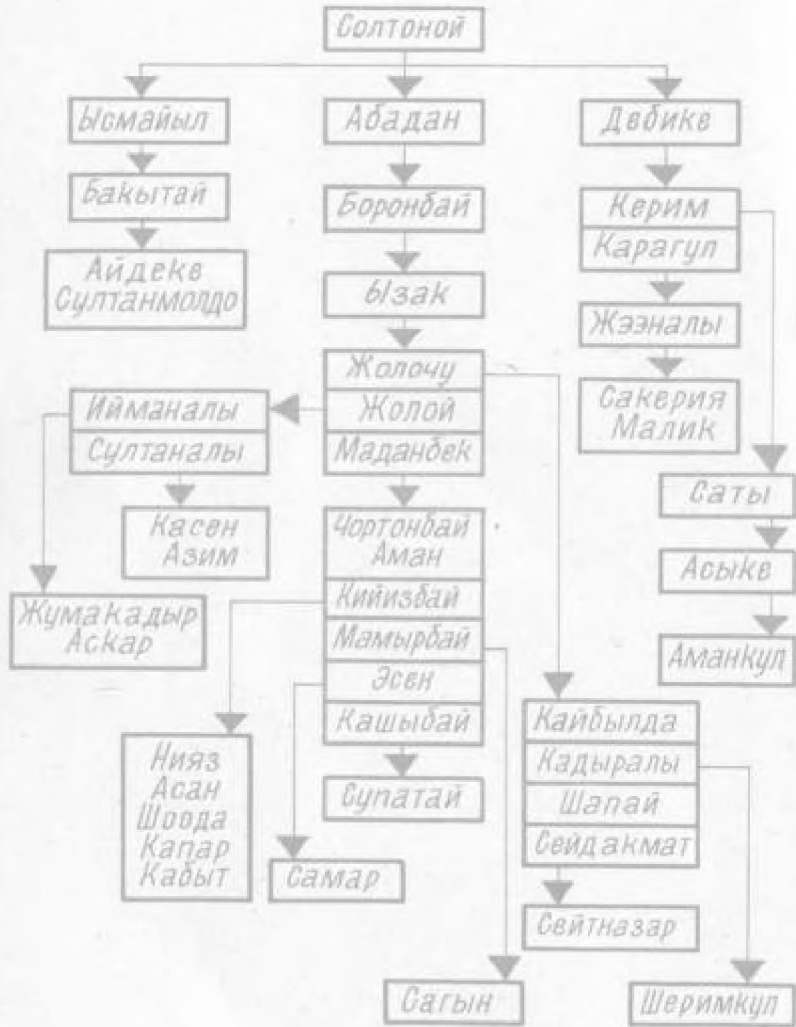
Атакенин Солтоной уулунун биринчи аялынан тарагандар

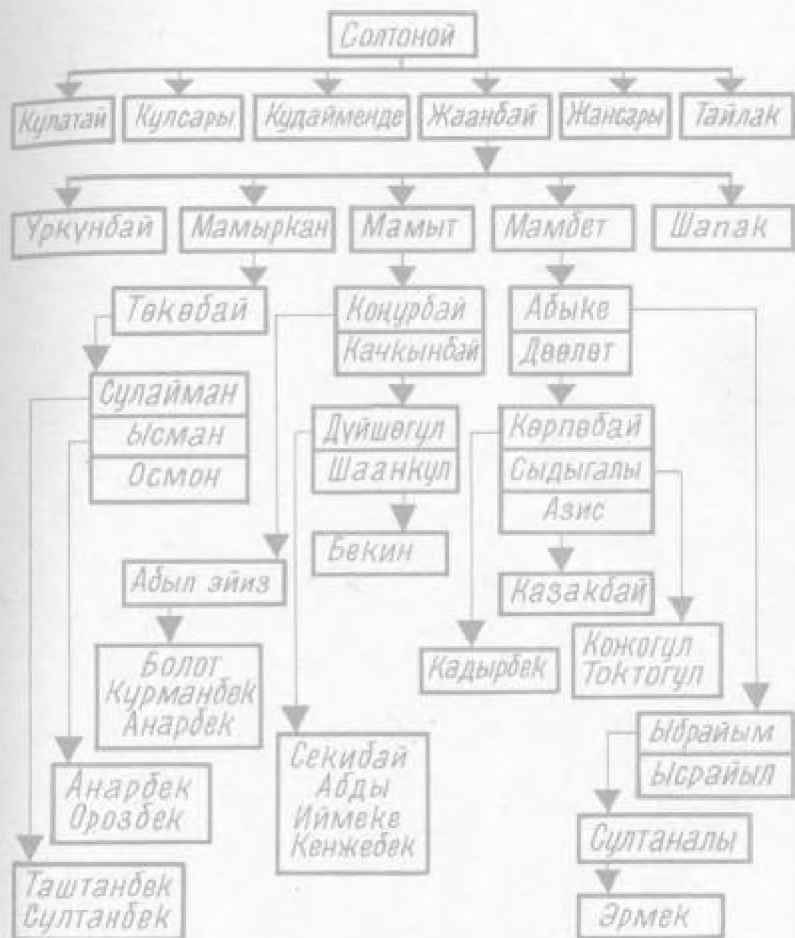
Солтонойдун Чынгыштынан

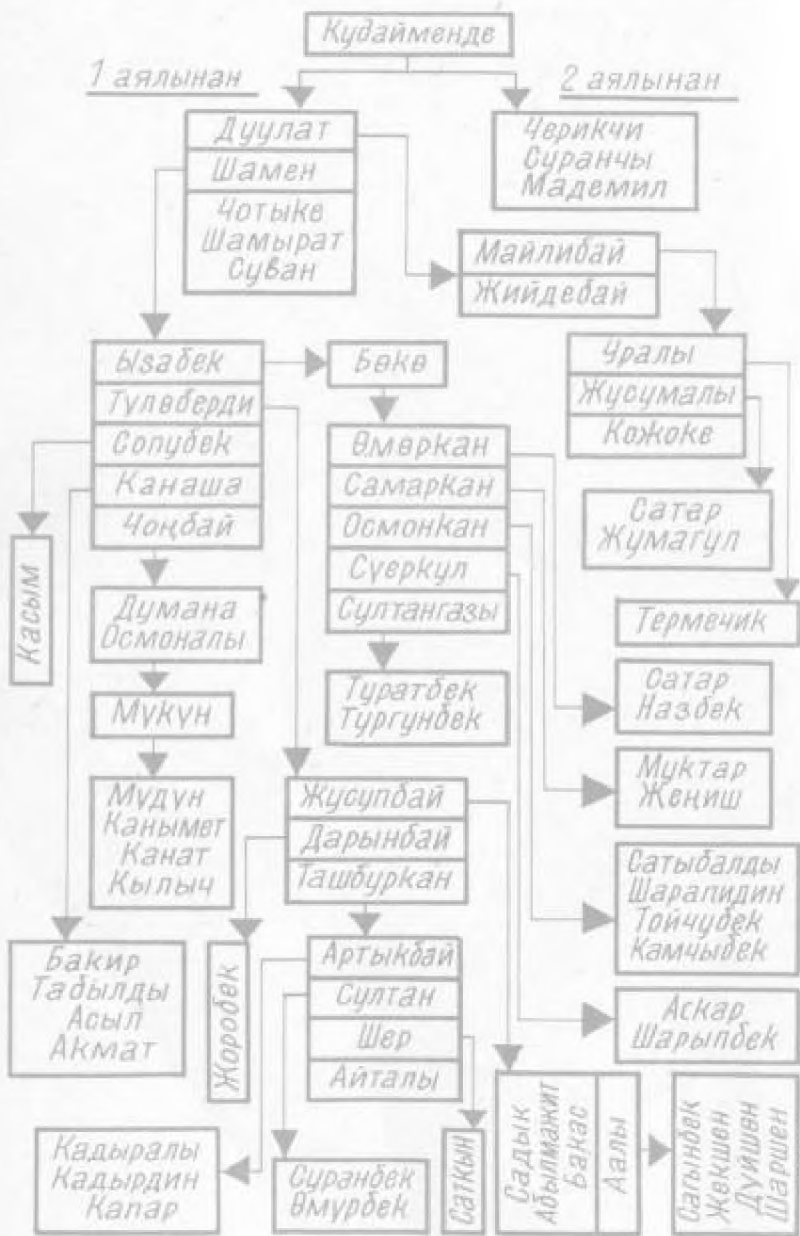
Солтонойдун Ысмайыл, Абадан, Дебике
уулдарынан тарагандар

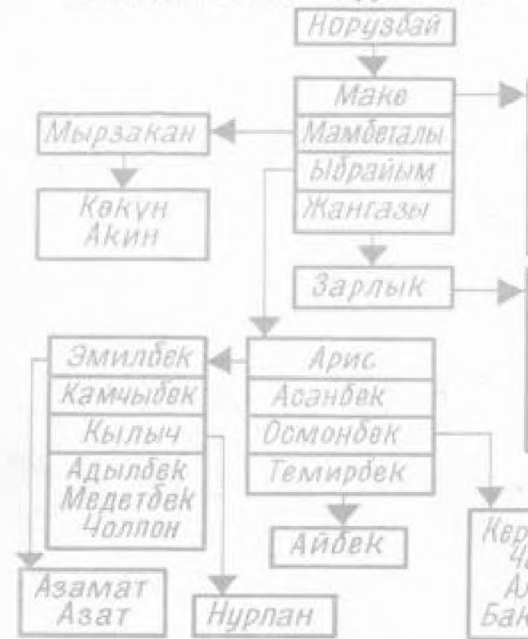
Солтонойдун токол аялынан тарагандар

Солтонойдун Кудаймендесинен тарагандар

Шамендин баласы Норузбайдан тарагандар

Кудайменденин биринчи аялынан көргөн Чотыке, Суван ууларыннан тарагандар

Кудайменденин экинчи аялынан көргөн Черикчи,
Суранчы, Мадемир уулдарынан тарагандар

Солтонойдун экинчи аялынан көргөн
Кулатай уулуна тарагандар

Солтонойдун экинчи аялынан көргөн
Жансары уулуна таргандар

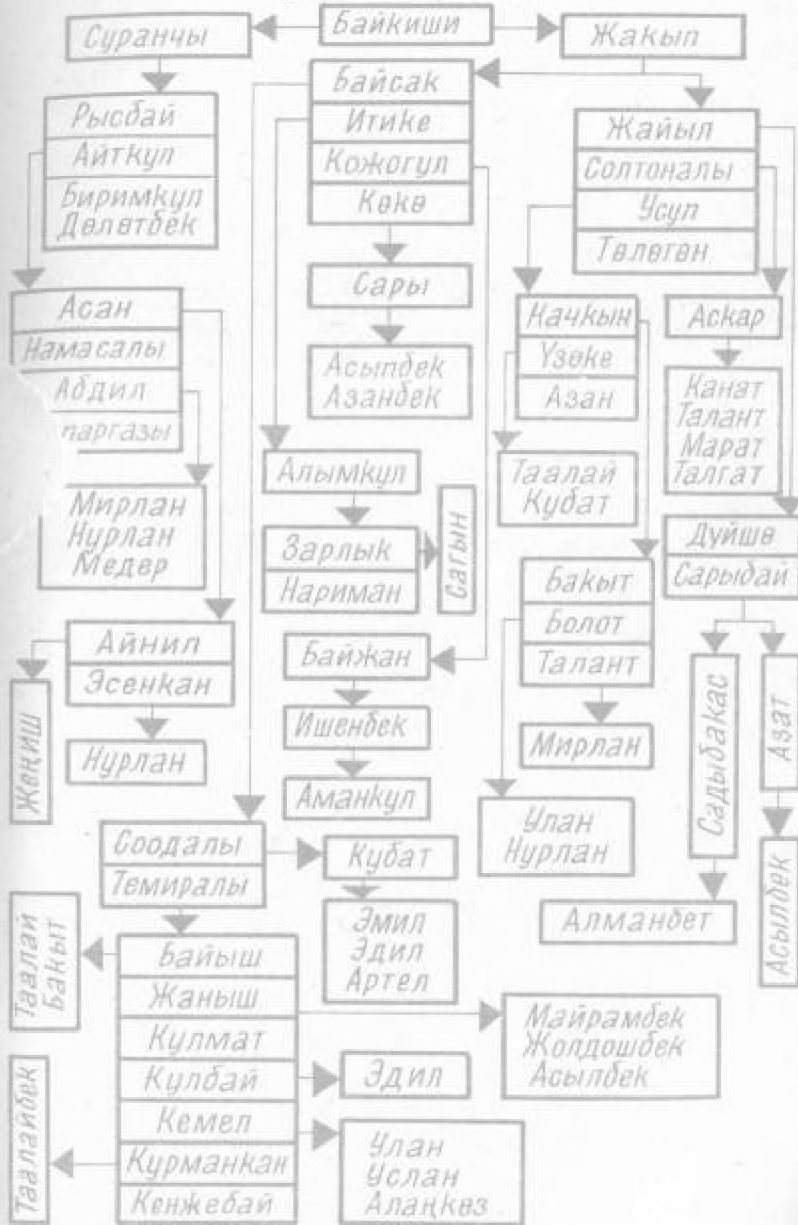
Солтонойдун экинчи аялынан көргөн
Тайлак уулуна таргандар

Солтонойдун экинчи аялынан көргөн
Күлсары уулуна таргандар

Атакенин үчүнчү аялынан көргөн Байкиши уулуна таргандар

Атакенин үчүнчү аялынан көргөн Жанкиши уулуна таргандар

Атакенин биринчи аялынан төрөлгөн Таштанбек жөнүндө

Таштанбек — Атакенин биринчи аялынан төрөлгөн экинчи уулу. Бирок аны багып чоңойткон Сатыбалдынын уулу Жообасар. Сатыбалды болсо Атакенин бир тууганы экендигин, Жообасарын байбичеси элүүгө чыкканча төрөбөгөндүгүн биз жогору жакта белгилеп кеттик эле. Жообасар жайдыр-кыштыр Шамшынын өзөнүндө ителги, бүркүт кармап жана жаш төрөлгөн балдарга бешик жасап берип тургандыгы ж. б. жөнүндө да айтылган.

Ошентип, Жообасардын бакма баласы Таштанбек Атакенин улуу баласы Карабек (ал Таштанбектин өз агасы) өлгөндөн кийин кандык бийликти алып, башкарып калган. Таштанбек элге кайрымдуулугу аз, каардуу кан болгон окшойт. Ошого байланыштуу «Таштанбектин тушунда таштай каттык» деген сөз эл арасында калган, бул сөз бекериней айтылган эмес көрүнөт.

Таштанбек өзүнүн баатырдыгы, мээримин жок кандуулугу менен эл ичинде кадыр-баркы тез өскөн, бул болсо эл бир чети канга сыйынгандан, бир чети корккондуктан болгон кадыр-барк. Таштанбек өтө акылдуу, амалдуу да болгон.

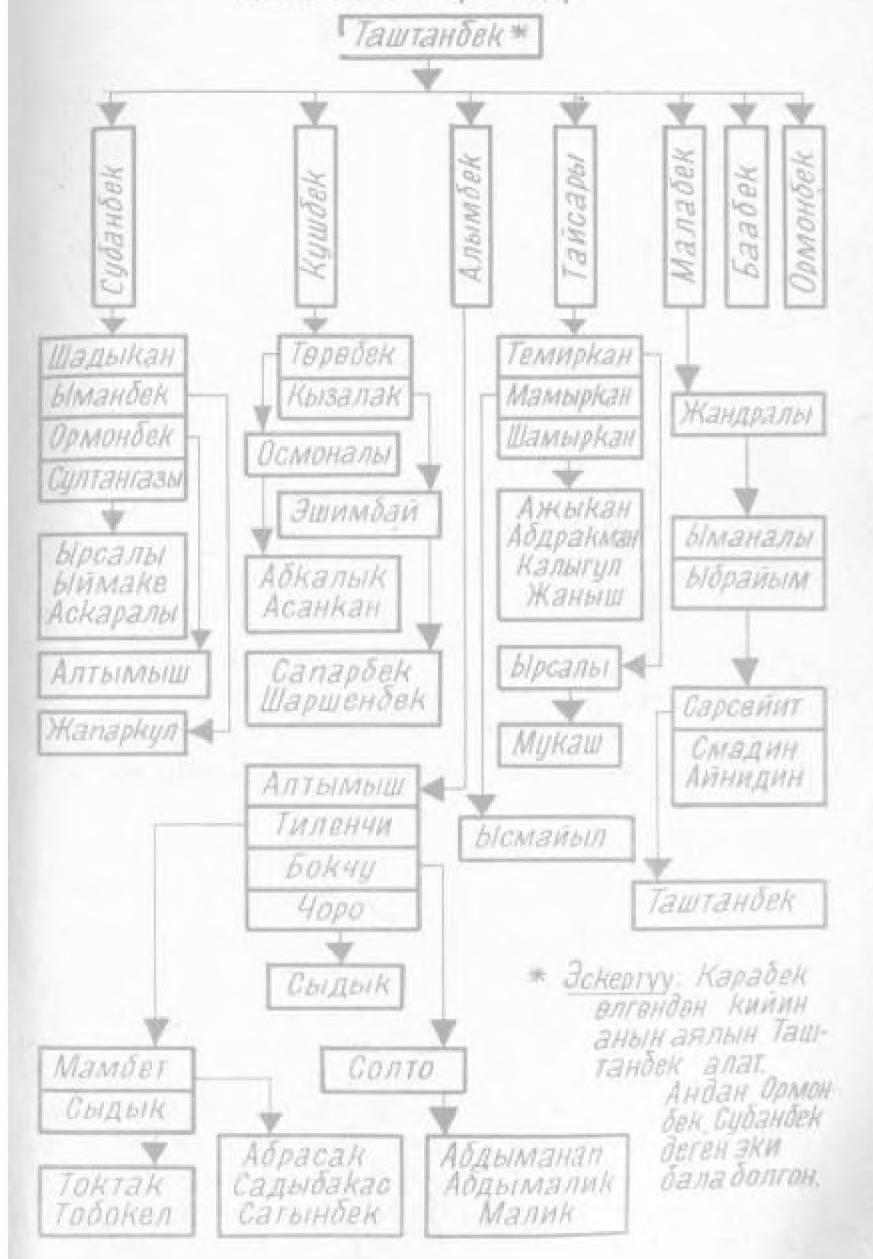
Буга Карабек агасы өлүп, бир жыл өткөндөн кийин анын ашын таратып жатып, ага келген элдин көптүгүн пайдаланып, Жантай инисин кандыкка көтөргөндүгү эл арасында көп айтылат.

Бул жөнүндө «Жантайдын кан болушу» деген бөлүккө толугу менен берилген. Кыскартып айтканда, Таштанбек өзүнүн акылдуулугу менен элди башкара билген, баатырдыгы менен элди эзе да билген. Демек, Таштанбектин эл үчүн жакшы да, жаман да жагы болгон экен.

Таштанбек 1834-жылы өлгөндүгүн айыл арасында айтып калышчу эле. Таштанбектин өлүгүн жана анын жылдык ашын Карабектин уулу Жантай берип, ошол өзү башкарган. Ошондо Жантай кан кырк жаш курагында экен. Өлүктү жакшы сый-сыпаттап жөнөтүү жана бир жылдан кийин ага эскерип жакшылап ашын берүү — бул кыргыз элинин ата-бабасынан калган адамкерчилик сапаты эмеспи. Мына ушул озуйпаны Жантай өз мойнуна алып, Таштанбектин ашын укмуштай өткөрүптүр деген сөз бар. Ашты 1835-жылы өткөргөн. Ашка көптөгөн боз үйлөр тигилип, ондогон кара мал, нечен жүздөгөн кой союлган. Ашка сарбагыш, солто уруулары, казактардан, өзбектерден көп адамдар чакырылган. Мындан тышкары арактар тартылып, күн мурунтан бозо даярдалып, жыйналган чанач-чанач, саба-саба кымыздарга эсеп жок. Күрүч менен чайды Кулжадан төөгө жүктөтүп келип, өрүк, мейизди Анжыяндан алдырган. Ат чабыш болуп, анын байгесине малга кошуп киши да сайылып кеткен. Бул Жантайдын өтө ашыкча кеткендиги деп айтылат. Кыз-келиндерге, аялдарга да башка тамаша уюштурулуп алардын байгеси бир башка болгон.

Таштанбекке мына ушундай шаан-шөкөт менен аш берилген деп айтылып жүрөт. Таштанбектен тараган укум-тукум (небере-чөбүрөлөрү) жүздөн ашат, алар негизинен Кемин районунун Ак-Бекет, Жаны-Алыш айылдарында турушат.

Жообасардын багып алган ниниси
Таштанбектен тарагандар*

**Атакенин Карабегинин
Жантай баласы жөнүндө**

Атакенин уулу Карабектин төрт баласынын эң улуусу Телтай андан кийинкиси Жантай, үчүнчүсү Молтой, эң кичүүсү Маркоз. Бул төртөөнүн ичинен Жантай тың чыгып, кыргыз элине көп жылдар кан болуп, жалаң эле кыргыз жергесине маалим болбостон, чет жактагы өлкөлөргө атагы чыккан адам эле.

Жантай алты аял алган.

Биринчиси, өзүк элинин Аккийиз тукумунун кызы Табрик деген.

Ал аялынан Мырзалы, Чыпай, Тыналы деген үч уул болгон. Көпчүлүгү Кичи-Кеминдин Бейшеке, Кара-Булак айылдарында жайгашкан.

Экинчиси, Ысык-Көлдүн Бапа уурусунун кызы Турукеден Ысабек, Ысак деген эки уул.

Үчүнчүсү, Кытай уурусунун кызы Бачайы. Андан эки кыз бала. Булардын аттары эл ичинде айтылбай, ошондуктан алардын аттары белгисиз

болуп калды.

Төртүнчүсү, жумгалдык саяктардан Катаган тукумунун кызы Баалы. Мындан Шабдан, Мамыт, Искендер деген үч уул.

Бешинчиси, Баалы байбиченин бир тууган сиңдиси Сейде. Баалы байбиче өлөөр алдында Жантайга айтып, өзүнүн бир тууган сиңдисин нике кыйдырып берген. Бул аялдан Төлө, Ыманалы деген эки бала болгон.

Алтынчысы, бизге белгилүү Акмөөр, анын нукура өз аты Мөөркан. Акмөөрдөн Муңайтпас деген уул жана Кадий деген кыз. Эң кенжеси Токтонай деген уул, ал кичинесинде эле чарчап калган. Акмөөрдөн төрөлгөн Калый деген кызы Көл башына турмушка чыккан деп айтылып жүрөт.

Бул жерден Акмөөр жөнүндө көп эле чыгармалар жаралып жүрөт, бирок биз ал жөнүндө эл арасында айтылып жүргөн кыскача баяндаманы берип кетүүнү туура таптык.

Акмөөр 1869-жылы 35 жашында өлгөн экен. Анын сөөгү Кичи-Кеминдеги Жол-Булак деген айылга коюлган. Акмөөрдүн атасы Адыл, апасы Маржагүл. Адылдын

атасы Бооркок. Эл оозунда айтылып жүргөн Болот деген жигит болсо Адылдын жээни болгон. Болот Ош аймагындагы Өзгөндүн маңдай жагындагы Төөчү деген айылда жайгашкан Карабагыш деген уруудан деп айтылып жүрөт. Болот өзү сымбаты келишкен, жүрөгүндө оту бар, тайманбаган баатыр жигит болгон экен. Жаштардын жыйындарында, оюн-шоок өткөргөндө Болотко кыз-келиндер тегеректешип көп тийишчү. Мына ошондон айылдык жигиттер ичтери күйүп, күндөрдүн биринде ага кол салышып өлтүргөнгө чейин барышат. Ошол өлүмдөн тышкары болуш үчүн Болот өз айлынан качып, Нарын аймагында жашап жүргөн таякеси Адылга келип, анын жылкысын багып, жан сактап калган.

Айтылуу Бооркоктун Адылынын Ажыбек, Өмүр, Төлөмүш деген үч уулу жана Мөөркан деген кенже, жалгыз кызы болгон.

Жантайдын Акмөөрдөн төрөлгөн Муңайтпасынан Муса, Иса, Жамалиддин деген үч уул, Мария, Нурила, Алиман деген үч кыз.

1971-жылдардагы изденүүнүн, сураштыруунун негизинде Акмөөрдөн 58 небере-чөбүрөлөр бар экендиги такталды.

Жантайдын жан жолдошу Баяке жөнүндө

Оштун Кара-Суу деген жеринде, Кара дарыянын жээгинде жашаган кыргыздын кыпчак уруусунан чыккан Нускай деген киши эр көкүрөк, чырга жакыныраак, намыскөй адам болуптур. Өз жеринде жаатташып жер-суу талаша кетишип, чоң жаңжал болот. Ошондо Нускай бир атактуу кишини өлтүрүп коёт. «Буга кун чак-келбейт» деп баласы Аргынбай экөө көчө качып, Тогуз-Торо аркылуу Таласка түшүп, андан Сокулуктун оозундагы Жыламышта жайгашкан солто уруусунун Кошой деген уулуна келип туруп калат. Бул жерден Нускайдын Аргынбай уулунан Күнтууган деген бала төрөлөт. Күнтууган үйлөнүп-жайланып ал Баяке деген балалуу болот. Аталуу, балалуу чоң атасы Нускайдын көзү өткөндөн кийин, Жанкарачтын айылында жайгашып калышат. Нускайдын небереси Күнтууган балбан, улакчы (көкбөрүчү) болгон. Күндөрдүн биринде улак тартып жүрүшүп чатак чыгып, ошондо Күнтууган үзөнгүсүн чечип алып бирөөнү аттан жыга чапкан. Бул окуядан коркушуп, өз элибизге кетебиз деп Аргынбай менен Күнтууган Анжыян тараптагы өз элин көздөй көчүп жөнөп баратканда Таластагы кушчу, саруу тукумдары: «Кетпей эле бизге эл болгула» деп аларды токтотуп калган. Аргынбай кадырлуу жакшы адам болгондуктан, ошол жерге бир аз жыл бий болуп туруп, анан өлгөн. Күнтууган баласы Баяке жигит болгондон кийин, аны күнтуу уруусунан бир кызга үйлөтөт да, куда-сөөк болуп калышат.

Кийин Жантай Шабдан уулуна таластык саруу тукумунан Бердике дегени баатырдын балдары Качыке бийдин кызы Шааке дегенди алып берет. Жантайдын бул кудасы Баякелер турган айылдан. Жантайлар куда түшкөнү барганда да Баяке конок күткөн жигиттер менен бирге кызмат кылган. Баякенин шамдагай, кишиге жугумдуу баатыр экенин кыраакы Жантай байкайт да, ошол жигитти кошо көчүрө кетүүнү ойлонуп, өзүнө жигит кылып алууга кудалардан: «Баякени мага бергиле, көчүрө кетейин» дейт. Куда-сөөк болгондон кийин алар каршылык кылбайт, Баяке өзү да макул болот. Бирок Шабданга турмушка чыгып жаткан Шааке менен кошо кетсем, Жантайга кул болуп кетти деген сөзгө калам, деп кийин өзүм көчүп барам деген жоопту берген. Айтканындай эле көп узабай Баяке Жантайдын айлына көчүп келип, ага жигит болуп калган.

Жантайдын кандыкка көтөрүлүшү

Карабек өлгөндөн кийин анын ашын Таштанбек деген бир тууганы башкарат. Ошол жылдык ашына чейин Карабектин ордуна кандык такка ким отурары белгисиз болуп турган. Карабектин уулу Жантай тың болуп чыккан. Аны Таштанбек байкап, көкүрөгүнө түйүп жүргөн. Таштанбек Карабектин ашына оңду-солду чакырып, ашты өткөрүп жаткан учурда күтүлбөгөн жерден элге бата кылдырып, ак боз бээни сойдуруп жиберип, Жантайды ак жай намазга салдырып чайкатып «Хан, хан, хан. Жантай хан, Жантай хан, Жантай хан» деп элге угуза үч жолу айтып, хан көтөрүшөт. Ак боз үйдүн түндүгүнөн чыгара түпөк (туу) көтөртүп, ошол жерден ырчыларга жар чакыртып, Жантайга даярдап койгон таажыны кийгизип, кызыл кымкап жаап, калың элдин көзүнчө бардык жөрөлгөлөрдү жасаткан. Аштан тараган эл: «Карабектин Жантайы кан көтөрүлдү» дешип уу-дуу болуп жай- жайына кайтышат. Ошондон тартып Жантай эки тизгин, бир чылбырды колуна алып, «жер өрттөп» чыга келет. Жантай ошентип Таштанбектин жасаган амалы менен хан көтөрүлүп калган.

Жантай өз балдары Төлөгө, Ыйманалыга, Шабданга Чоң-Кеминди бөлүп берип, кийин алардын жанына Баякени да кошуп берет. Өзүнүн бир тууганы Телтайга, балдары Мамыт, Искендерге Кичи-Кемин өрөөнүн берет. Өзү, Мырзаалы, Тынаалы, Ысак деген уулдары менен Кара-Булак менен Бейшекени ээлеп, бөлөк-бөлөк, оолак- оолак отурукташып калышат.

Жантай көп жылдары кан болуп бийлик кылып, өз элинде кадыр-баркы өсүп, журту сыйлап калган. Анын ата-даңкы тынай элине гана эмес, бүткүл сарбагыш тукумуна: Көлдүн, Тянь-Шандын элдерине жетип, ал тургай коңшулаш казак эли да Жантай менен эсептешип, тыкыс байланышта болушуп, бирин-бири кадырлап-сыйлашкан. Жантай өзүнүн уулу Шабданга солто тукумунан же Талас жергесинен аял алып берүүнү алдына максат кылып койгон. Эгерде бул укумдуу-тукумдуу жерден куда-сөөк күтүп алган болсо, анда жалпы эле кыргыз эли биригип, эл ичинде ынтымак-бирдик пайда болот ко деген ойго келген. Мына ушуга байланыштуу Жантай солто уругунан белгилүү болуп чыккан Жангарачтын кызын Шабданга алып берүүнү чечет, бирок Шабдан кызды жактырбай коёт. Ошондо Жантай уулуна: «Арам ит, сага мен катын эмес, эл-журт, кол алып берейин деп жатам» деп айткан. Мына ушундай кызымчылыктан кийин Шабдан Жангарачтын Бак деген кызына үйлөнөт. Жантай Жангарач менен куда-сөөк болуп калат.

Эми сөздү Жантайдын уулу Шабдандан баштайлы. Шабдан балдарынын ичинен тири карак, эстүү-баштуу болуп, тың чыккан. Шабдан-Шабдан болуп туруп, жалаң эле кыргызга эмес, орус падышасына да таанымал болуп чыгып келди.

Жантай Шабданга солто элине белгилүү болгон Жангарачтын Бак деген кызын алып бергенден кийин, өзүнүн жана уулунун кадыр-баркын дагы өйдөлөтүүгө, элди, жерди жана жоокерлерди көбөйтүүгө максат кылып саяктан, казактан, өзбектен, деги эле төгөрөктүн төрт бурчунан куда-сөөк күтүүнү ойлойт. Атасы Жантайдын ойлогон оюн канааттандырганданбы, Шабдан алты аялдын ээси болгон.

Шабдандын биринчи аялы солтонун каны Жангарачтын кызы Бак эне деп белгилеп кетпедикпи. Мындан Солтонбай деген уул төрөлгөн.

Экинчиси таластык саруу уурусунан Бердике баатырдын тукуму Качыке бийдин кызы Шааке. Шааке болсо ажыга барган киши экен, ошондуктан аны Ажы эне, же Ажы апа деп келин-кезектер тергешчү. Андан Мөкүш менен Кемел деген уулдар төрөлгөн.

Үчүнчүсү Кулжа деген кишинин кызы Султан. Мындан жалгыз эле Самүдүн.

Төртүнчүсү намангандык кожонун тукуму Насирдиндин кызы Мөөркан. Андан Аман деген бир эле бала.

Шабдандын булардан тышкары элге ачык айтылбаган дагы эки аялы болот. Анын бирөө — Ормонкандын улуу баласы Үмөталынын кызы — Үпөл. Мындан Нажимүдүн деген уулу төрөлөт. Экинчиси, кокондук Ашымкандын Кушбегинин кызы Айымхан. Мындан Абдылас. Ошентип, Шабдандын алты аялынан жети бала.

Шабдандын Бак аялынан төрөлгөн Солтонбайынан Майлыш деген бир гана бала. Шабдандын Мөкүш деген уулунун алты аялы болуптур. Анын байбиче аялы Боронбай ажынын кызы Бүбү. Мындан Абыла деген бала.

Экинчи, аялы Алмакүчүктүн Куттубайдын кызы, дагы окшош аттуу Бүбү. Мындан Ажиман деген бала төрөлгөн.

Үчүнчүсү, Чоконун кызы Сейнеп. Андан Низима деген кыз.

Төртүнчүсү, азык уруусунан Зуура, мындан — Жамалбек, Асанбек, Айпа деген үч уул.

Бешинчиси, Өмүрзактын Каптагайынын кызы Кайып, мындан Ормонбек, Назарбек, Аршидин, Жамалкан деген төрт уул.

Алтынчысы, Бадижамал. Андан Эдилбек, Байбагыш деген эки уул.

Шабдандын экинчи аялы Ажы ападан төрөлгөн Кемел деген уулу беш аял алган.

Анын биринчи аялы өзүк тукумунан Сарбос ажынын кызы Калыйпа. Мындан Ажыгабыл деген бир гана эркек. Айша, Бопуйкан, Бүбүкан, Жамалкан деген төрт кыз болгон. Экинчиси, саяк тукумунан Боксарынын кызы. Мындан бала болгон жок, анткени ал бир жылдан кийин каза тапкан.

Үчүнчүсү, Нарын аймагынан Мамбеталынын кызы Токон. Мындан Мамбетказы деген уул.

Төртүнчүсү, Сооронбайдын Дүрүнүн кызы Сабира. Бул төрөтү оор болуп каза тапкан.

Бешинчиси, Нарындын Жергетал айлындагы Ажы уулу Ботокандын Моңошунун кызы Батыйма. Мындан Саадат деген бир гана кыз.

Шабдандын үчүнчү аялы Султан энеден төрөлгөн Самүдүн деген уулу жети аял алган.

Анын биринчи аялы казак элинин орто жүз тукумунан Алила деген. Ал 1911-жылы жер титирөөдөн өлгөн. Мындан Бекбото деген эркек, Ракыя деген кыз.

Экинчиси — Солтонойдун алты уулунун бирөөсүнүн кызы Зубайда. Мындан Мажит, Абдыламмит деген эки уул.

Үчүнчүсү — өзүк уруусунан Сарбос ажынын кызы Салийман. Мындан Акматбек деген бир уул. Калыйча, Самса, Рапия деген үч кыз.

Төртүнчүсү — Көл аймагындагы Улахол айлындагы жалдуу Кабанын тукуму кудайменде уруусунан Мамыткандын кызы Асылкан.

Бешинчиси — Бугунун тукумунан дөөлөс уруусунан Чекир ажынын кызы Бурулкан. Бул аялын Кытайдын Үч-Турпанынын Кулан-Сарык деген жеринде жүргөндө алган. Мындан Абдылдабек, Жусупбек деген эки уул.

Алтынчысы — Тогуз-Тородогу Чолук дегендин кызы Гулай. Мындан Анварбек деген бир уул болгон.

Жетинчиси — Ысык-Көл аймагындагы Чоң-Өрүктү айлындагы чиркей- уруусунан Токтокан деген. Бул аялын Самүдүн айдалып жүргөндө үйлөнгөн. Алар жетим орус баланы багып алып, анын атын Рамазан деп коюшкан.

Шабдандын төртүнчү аялы өзбек кызы Мөөрканадан төрөлгөн Аман деген уулу үч аял алган.

Биринчиси — Нарын аймагында жашаган Бабанын уулу Карачтын кызы Канышбүбү. Бул төрөттөн каза болуп, тукум болгон эмес.

Экинчиси — Күлжамыйла. Мунун атасы Алматы калаасында жашаган Рахымбай деген казак, энеси татар кызы болгон.

Үчүнчүсү — өзүк тукумунун Бообектин кызы Алтын- бүбү. Мындан Ажекбар, Канай, Касымбек, Ныязбек, Малик деген беш уул, Сакынжамал, Шалийпа, Айна деген үч кыз.

Жалпысынан алганда Шабдандын жети баласы жыйырма жети уул көрүптүр.

Шабдандын баатырдыгы жөнүндө

Шабдан 1839-жылдын жайында Боомдун капчыгайынын күн батыш жагындагы Көк-Жар деген жерде туулуп, 17 жашка келгенде журт ишине аралашат. Ошондон тартып өмүр бою эл үчүн кызмат кылып келген. Ал өз ажалы. менен 1912-жылы 6-апрелде 74 жашка кеткен чамасында Чоң-Кеминде өлүп, 9-апрелде сөөгү жерге коюлат.

Шабдандын өмүр баяны кыргыз элинин өмүр баянына тыкыс байланыштуу десек жаңылышпайбыз. Мурун кыргыз элинин борборлошкон өзүнүн өкмөтү болбогон. Саясий-экономикалык жактан алганда түштүк кыргыздар менен түндүк кыргыздардын айырмачылыгы болгон. Эгер түштүк кыргыздар Кокон кандыгы

менен тыкыс байланышта болсо, түндүк кыргыз, башкача айтканда, сарбагыш эли Кокон кандыгына жалпы баш ийгени менен негизинде ага каршы турган эле.

XIX кылымдын орто ченинде Атаке баатырдын небереси Жантай өз элинин көз каранды эместигин көздөп, Кокон кандыгына да, орус баскынчыларына да каршы турган. 1862-жылы орус падышасынын армиясы Жети-Сууга кирип келгенде, Жантай шаштысы кетип Кокон кандыгынан жардам сурап, 23 жаштагы уулу Шабданды аларга жиберген. Бирок, ички-тышкы душмандарынан айласы кетип турган Кокон кандыгы эч жардам бере албаган. Ушундай коркунуч мезгилде орус падышасына каршы чыгам деп бүт сарбагыш элин кыргандан көрө орустарга өз ыктыяры менен кошулууга келишим түзүлгөн. Бул жөнүндө Кокон кандыгы угуп Шабданды «атаң чыккынчылык кылды» деп Бишкектеги Кокондун түрмөсүнө камаган. Шабдан андан аман-эсен бошонуп чыккан.

Кыргыздын орустарга өз ыктыяры менен кошулгандыгына карабастан, Ормондун уулу Осмон Кочкордо, Нарында жашаган кыргыздарды орустарга каршы уюштуруп, Закряжский деген аскер башчысын жолдоштору менен бирге кармап камап коюшкан. Курал-жабдыгы арбын болгон орус аскерлерине, бул жасалган мамиле келечекте кыргыз элине катуу кыргын болорун Шабдан алдын-ала түшүнүп, Ормондун уулу Осмондун чырын токтотуп, орустун армиясынын башчысы Закряжскийди жолдоштору менен бошоттурган. Шабдандын бул жасаган ишине таарынып, Осмон Кашкарга көчүп кетип калган.

Шабдан 1773—1876-жылдары Анжыяндагы жана Алайдагы кыргыздар орус падышасынын Соболев менен Куропаткин башчылык кылган аскерлерине Курманжан датка баш болгон кыргыздар каршы көтөрүлгөндө, орус падышасы аны басуу үчүн өкүл кылып Шабданды жиберген. Ал Курманжан даткага жолугуп, Анжыян-Алай көтөрүлүшүн токтотуп кайткан. Шабданды бул жасаган иштери үчүн орус падышасы нечен баалуу сыйлыктар менен сыйлаган.

Шабдан кыргыз элинин билимсиздигин жоюу үчүн, балдарды окутууну ойлоп Чоң-Кеминге 10 миң сомдук сонун мектеп-медресе салдырган. Ага Шариф Нажималидин деген мугалимди алып келип балдарды арабча, орусча окута баштаган. Ал өзүнүн уулдары Самүдиндү Самаркандка, Кемелин Алматыга (мурдагы Верный) гимназияда окуткан.

Шабдан өлөр-өлгөнгө чейин эч жамандыкты көрбөгөн, анын мартабасы өскөндөн өсө берген. Бир күндө миңден ашуун адам келсе, андан ошончо дүнүйө байлык түшүп турган, тескерисинче, алар Шабдандан дүнүйө-байлык да алып турушкан. Башкача айтканда, ага бири берүүгө шашса, бири алууга шашкан.

Шабдандын дагы бир өзгөчөлүгү — ал өтө жөнөкөй, кичи пейил, бой көтөрбөгөн адам болгон. Алдынан кандай гана киши чыкпасын токтоп, учурашып ал-абалын сурап, алардын суроо-талаптарын канаттандырууга аракет кылган.

Шабдан өзү кан болсо дд салтанат-сөөлөт менен жүрүүнү сүйчү эмес, жактырчу да эмес. Алдында мингени мейли, аргымак болобу, мейли, кашаң ат болобу же байтал болобу, чанбай минип кете берчү.

Шабдан баатырдын жакшы сапаттары жөнүндө эл ичинде өтө көп сөздөр, жомоктор, ырлар, макалдар айтылып жүрөт.

Кыргыз элинде мал, эт, жүн, май тери көп экенин өзбектердин соодагерлери билип, кыргыздар менен тыкыс байланыш түзүүнү көздөшкөн. Бул максатта кыргыз элинин Шабдан баатырын колго алуу үчүн Ташкендин бийи аны конокко чакырат. Шабдан өзбектердин бир нече чакырыгына барбай, акыркы чакырыгында эли менен кеңешип, алардын макулдугун алып, барып келүүнү чечет. Жол азык камдагып жолдоштун чогултуп жол тартып жөнөшөт. Кошо кеткен жолдошторунун арасында анын эки аталаш иниси Мураталынын уулу Мамбеталы бар эле. Мамбеталы Шамшы элинде кадырлуу адамдардын бири.

Шабдан жолдон жолуккан жетим-жесир, бакшы-думаналар көрүнө калса: «Ээ, балдар, бергилечи алдагы жол азыгыңардан мынабу мусапырга» деп бердире берген. Ошентип, алар атчан бир нече күн жол жүргөндөн кийин азыктары түгөнө баштайт. Куржундарда эчтеке калбай баратканын көрүп, Мамбеталы артта келе жатып: «Бул бакшыны ээрчийбиз деп ээн талаада ачка калабыз го, азыктын баарын жетим-жесирге, бакшы-думанага таратып бүттү» дептир.

Нечен күн жол жүрүп, кыргыз, казак жана башка улуттарга конок болуп, жакшы сый менен ач болбой, жөө калбай Ташкенге жеткенде өзбектер сурунай-керинейин тартып, бий-тамаша менен Шабданды жолдоштору менен кадырлап тосуп алган экен. Аларды өзбек эли бир нече күн жакшы сыйларын көргөзүп коноктошот. Кетер күнү коноктордун жол азыгын камдашып, күмүш менен жабдылган ээр токуму менен бир жакшы кара атты Шабданга тартуу кылышат. Шабдан: «Биз муну албайбыз, сыйыңарга чоң ыракмат», десе да: «Муну албасаңыздар биз таарынабыз» деп болбой коюшат. Ошондо Шабдан баатыр Мамбеталыны карап: «Маке, болбостур эми, бул өзбек агайындардын тартуу кылган атын жетелеп ал», дептир.

Мамбеталы ошол замат атты жетелеп алат. Өзбектер кандай тосуп алса, ошондой эле сурнай-керинейлерин чалып, шаардан кыргыз конокторду жөнөтүшөт. Ошентип, өзбектердин бир нече күнү конок сыйына Мамбеталы таң калып, Шабдандын кадыр-баркын ошондо түшүнүп, артта келатып жолдошторуна: «Колдо бар алтындын баркы жок», деген чын экен го, мен мурун тең ата болуп жүрүп Шабдан абамды барктабай жүрчү экенмин, көрсө ал кадырлуу, барктуу адам турбайбы», деп өз кемчилигин моюнга алып, ошондон кийин Шабданды кадырлап-сыйлап калган экен.

Ташкенден кайтып келе жатканда Луговой-Меркинин тегерегиндеги казактарга конуп калышат. Шабдан баатырдын кабарын уккан казактын кадырмандары жакшылап коноктошот. Эртеси конокторду чайланып, аттарын токутуп жөнөтө турган убакта шаркылдаган таягы менен ак уруп кетпей боз үйдү кайра-кайра айланып бир думана пайда болот. Ошондо, төрдө чай ичип олтурган Шабдан баатыр, тияк-биягын каранып туруп, Мамбеталыга: «Ээ... Маке, кечеги өзбек агайындардын берген аты кайда?» дегенде, Мамбеталы: «Эшикте, мамыда байланып турат» дейт. «Ээ балам ошол атты эшиктеги ак уруп жаткан думанага миңгизчи», дейт Шабдан. Мамбеталы бир аз үнчүкпай жер тиктеп олтуруп калат. Шабдан кайрадан: «Миңгизчи, балам», деп кайталаган- да Мамбеталы эшикке чыгып, мамыда байланып турган кара атты чечип, думанага туура тарта бергенде, думана атка шап минип, аттын башын кыбыланы каратып туруп: «Бейшембинин күнүндө, жума күнүнүн түнүндө атанын белинен, эненин курсагынан түшкөн Шабдансың. Кыдыр алик салам жетектеп жүргөн Шабдансың. Эки дүйнөнүн кызыгын берген Шабдансың, оомийин!» деп Шабданга арнап алакан жайып бата тилеп, думана атты минген бойдон жүрүп кеткен экен. Муну угуп турган ошол жердеги казактын эстүү-баштуу аксакалдары Шабдандын бул кылган ишине таң калышып, өздөрү уялып, Шабданды жолдоштору менен ал күнү да жибербей кайра кондурушуп, тай союп конок кылышкан. Эртеси бир жакшы атты ээр-токум жабдыгы менен миңгизишип, бардыгына бир сыйра чапан жабышып жөнөтүшкөн.

Шабдандын эки ата өткөн аталаш агалары Кубат уруусунан чечен Калыгул жөнүндө жогоруда айтып кеттик. Мына ушуга байланыштуу Шабдан кан Тынай эли гана эмес, солто-сарбагыштын, ал түгүл жалпы эле кыргыз, казактын ортосундагы чыр-чатактарды чечен Калыгулсуз чечилчү эмес.

Калыгул токсондон ашып, эл кыдыра албай калган кезинде Бишкекте чоң сиез (жыйын) болот. Алматыдан губернаторлор келет, ошондо Шабданды кайра шайлоо жөнүндө сөз болмок экен. Калыгул күү-күчтөн тая электе мындай жыйындарга катышып турчу. Бирок бул жыйынга: «Калакем карып атка мине албай калды, ал кишинин убара кылбай, болгон сөздү

кайра келгенде айтып беребиз», деп Шабдан ага жолукпай эле Токмок аркылуу Бишкекке жүрүп кеткен.

Бурана-Шамшы эли ат токуп, дүркүрөп калганын угуп Калакем: «Бул эмине эле дүркүрөп ат токунуп жатасыңар?» дегенде: «Бишкекте сиез (жыйын) болот экен, ошого чакырып, жөнөгөнү камынып жатабыз» дешет. Ошондо Калыгул: «Ээ, балдар, андай болсо мен да барайын, ат токугула, менин өсөрүм калган жок, өлөрүм калды. Мындан кийин мындай жыйынга катышамбы, жокпу, мен да силер менен кошо барып катышып келейин», деп эл артынан Бишкекке келет. Калыгулдун келишин Шабдан угуп, анын жанына келип: «Оо жарыктык, карыганда келбей эле койбойсуз да, жыйынтыкты биз айтып барат элек ко» дегенде Калыгул өз оюн Шабданга айткан экен.

Сиезд (жыйын) бүтүп, Шабдан кайра кан болуп шайланат. Калыгул ошол жерге барган элдерге: «Жүргүлө эми балдар, мен кайра бул жерге келемби, келбеймби, бир кудайдын өзү билет, ошондуктан бул жердеги Байтик куданыкына барып көрүп, ылайык болсо конуп кетели», деп Басбөлтөк айлына келишсе, кудасы Байтик да жаңы эле келген экен, коноктордун атын алдырып конок каадасын баштайт.

Алар сиездин өткөнүн сөз кылып олтуруп, Байтик Калыгулга «Калыке, сиезд кандай өттү, көңүлүңүзгө жактыбы?» деп суроо берген экен. Анда Калыгул: «Иии, Байтик куда, сиезд жакшы өттү, анткени, эки тизгин бир чылбыр өзүңдүн эле колүңдө калбадыбы».

Шабдандын биринчи аялы Жангарачтын кызы. Шабдан солтого күйөө бала болот да. «Менин иним болсо, сенин күйөө балаң эмеспи». Бул жооптон кийин Байтик: «Аныңыз туура-туура» деген.

Чай ичип олтуруп, дагы бир аздан кийин Байтик Калыгулга кайрылып: «Калыке, Шабдан иниң мага күйөө бала болсо да, бул кызыл көз иниңди мен жаман көрөм, анткени, падыша да ушундай жүрөбү, кишинин жакшы-жаманын ылгабай, улуу-кичүү дебей бардыгы буга теңтуш, ошондуктан мен жаман көрөм», — деген.

Калыгул бир аз токтоп, чай ууртап, андан кийин Бай- тикке карап: «Ии... куда, мунуң туура, туура... Анда менин бул жаман иним дарыянын көпүрөсү турбайбы, дарыянын көпүрөсүнүн үстүнөн жакшы да өтөт, жаман да өтөт, ошолордун бардыгын былк этпей көтөрөт. Менин жаман иним так ушул дарыянын көпүрөсү да анда», деп жооп кайтарганда, Байтик бирде кызарып, бирде татарып ылдый карап олтуруп калган.

Биз жогору жакта Карабектин уулу Жантай жөнүндө жана анын тукумунун таралышы жөнүндө баяндап бердик. Эми Карабектин Маркозу, Телтай жана Молтой деген балдары жөнүндө токтолуп кетели. Карабектин бул үч уулу мүнөзү жагынан момун, жоошураак, өз оокаттары менен алек болушкан адамдар экен Жантай канга келген сый конокторду күтүшүп, аны мал чарбасына карап, кол кабыш кылышчу.

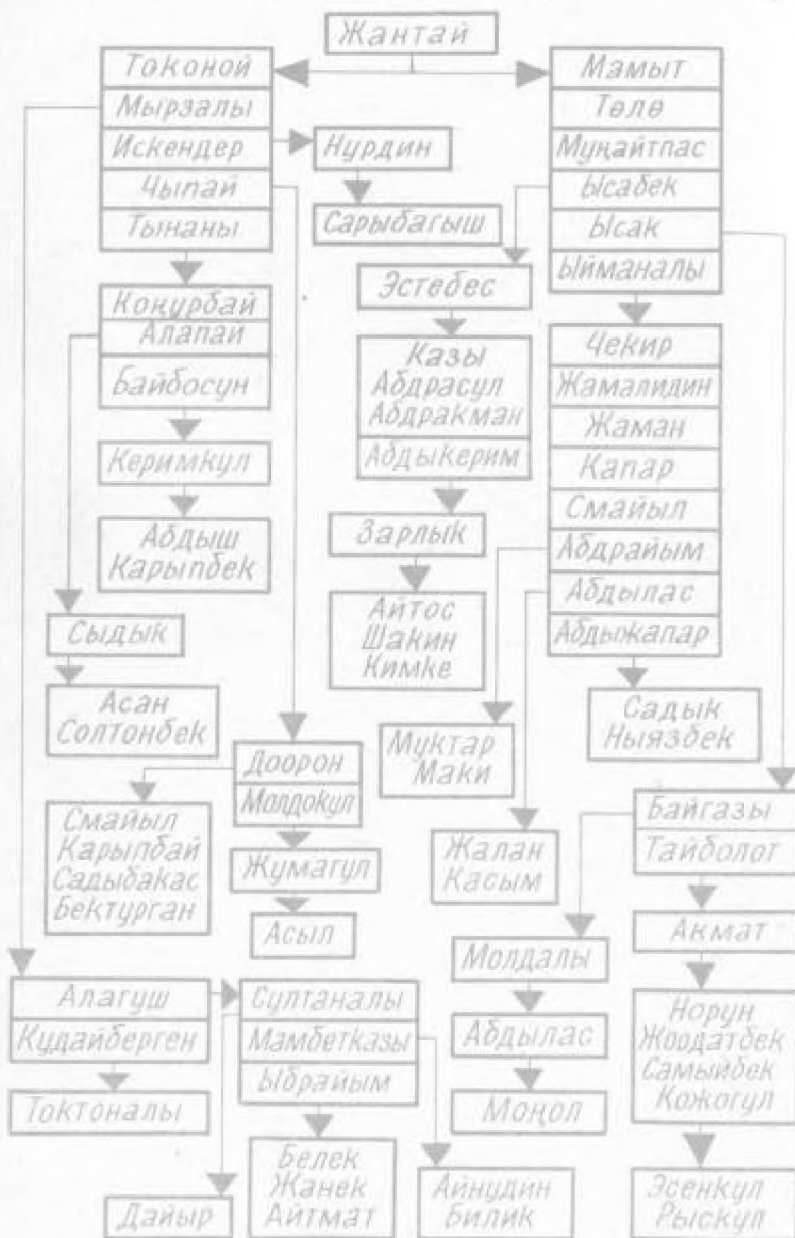
Бул жерден айтып кете турган бир нерсе — Телтайдын тукумунан Шаралдайдын уулу Далбай адилеттүү, сөзмөр, сөз кезеги келгенде керектүү сөздү таман алдынан тапкан киши экен. Эл ичинде, жыйындарда узун жомоктуу сөздөрдү айтып, олтургандарды эриктирбеген адам болуптур. Айыл ичинде же башка эл менен болгон чыр-чатакка агайын туугандары Далбайсыз баруучу эмес. Далбай барган жердеги чыр маселелер сый менен, тынчтык жолу менен чечилчү. Ошондуктан, Далбайды эли кадырлаган, барктаган.

Мырзабек абдан кошокчу аял экен, мына ошол өнөрүнө кызыгып Атаке аны аялдыкка алыптыр. Бул аялдан төрөлгөн балдарды Атакенин улуу аялынын балдары өз жандарына жакындатпай кордоп жектешкен. Мындай кордукка чыдабай Атакенин токол аялы балдарын өзү тарбиялаган.

Кайсы бир тойдо ат чабыш болуп, ошондо Атакенин улуу аялынын балдары Мырзабек аялдын балдарынын аттарын коштурбай коёт. Ошондо Мырзабектин балдары күлүк аттарын тандап, жашыруун алып барып кошуп чабышкан. Ал эми Мырзабек апа балдарына: «Эгер атынар алдыга чыгып келсе, Атаке деп ураан чакырбастан, Мырзабек! деп ураан чакырып келгиле» дейт. Чындыгында эле

Мырзабектин балдарынын аты чыгып, «Мырзабек, Мырзабек!» деп энесинин атын атап чаап келген. Мына ушундан улам Атакени бул үч баласы энесинин атында жүрүшөт деп эл арасында айтылат.

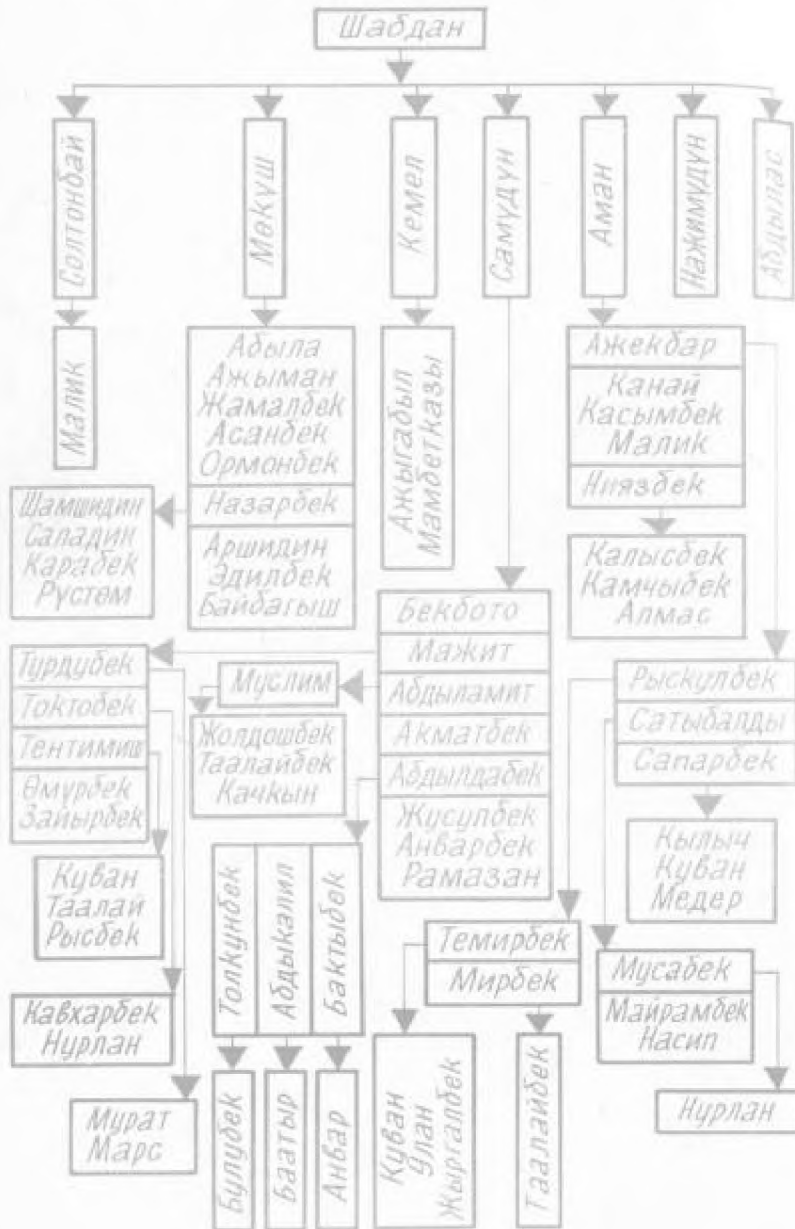
Жантайдын Шабданан башка балдарынан тарагандар

Жантайдын Мамыт, Муңайтпас, Тө
балдарынан тарагандаг

Жантайдын Шабданынын тукумдарынын таралышы

Атакенин Сартай аттуу баласы жөнүндө

Атакенин эн кенже аялынан Сартай аттуу бир уул төрөлгөн. Күндөрдүн биринде Атаке эл арасына чыгууга аттанып баратып, Сартайды эркелетүүгө, анын энесине: «Эй, байбиче, алдагы сасыкты бери алып келчи, бир жыттап алайын» дейт. Анда ал аялдын акылы паз болсо керек, Атаке баланы «Сасык» де эркелетип айтканын тетири түшүнүп, ага жооп кылып: «Андан сасыктар деле жүрбөйбү» деген. Бул жооп Атакени иренжитип, ал ошол эле жерден: «Мен келгенче бул аялды төркүн-төшүнө жеткирип бергиле, бул аял кыргызга тийбесин, казакка тийсе мейли» деп айткан.

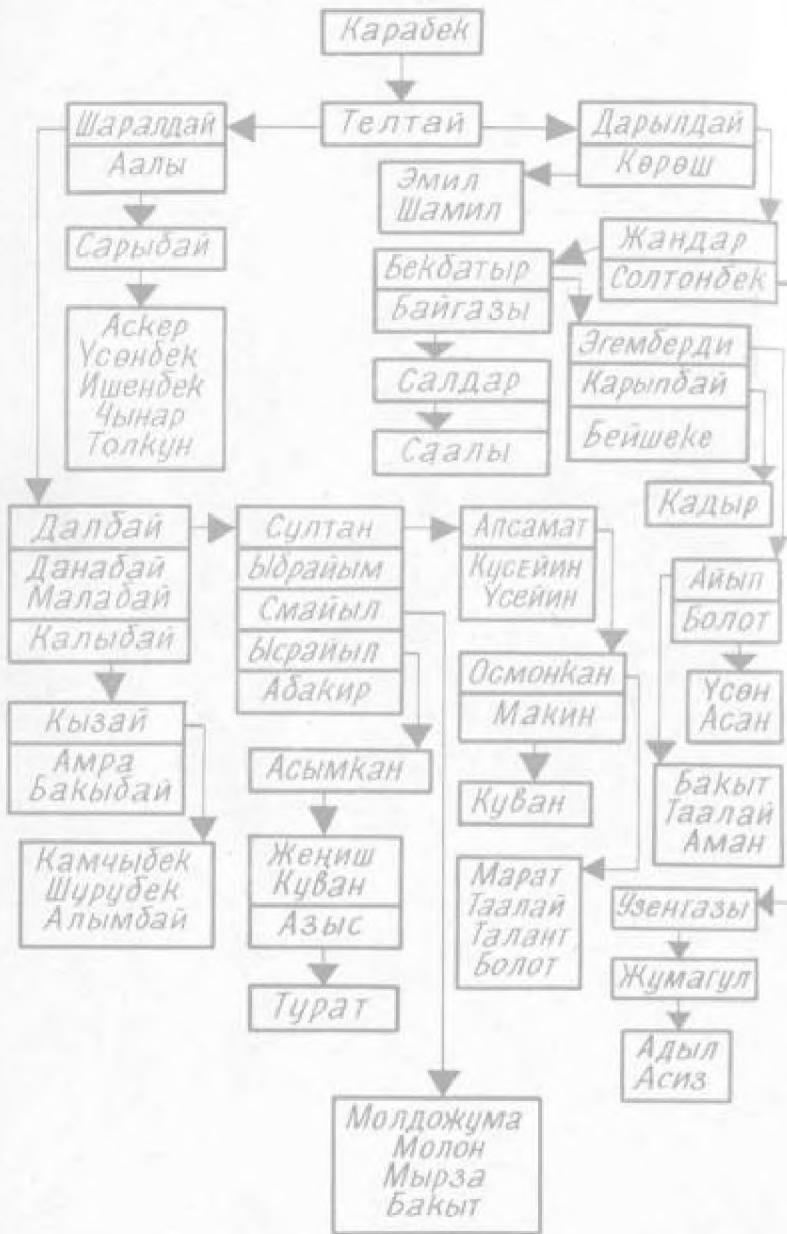
Сартай Атакенин колунда калып, бойго жетип үйлөнүп-жайланып балалуу-чакалуу болот. Энеси Атакеден кийин казактын Копо деген жериндеги Боккайнат деген уруунун тукумуна турмушка чыгып, андан Эдиге, Сейит деген эки эркек бала төрөйт. Кийин бул күйөөсүнөн да ажырашып, Сартайды көрүүгө эки баласын ээрчитип кайра кыргыз жергесине келет. Ошол бойдон ушул жерде калат. Казактан ээрчип келген Эдиге деген баласы абдан тентек, ууру чыккан.

Айылда Карабектин уулу Жантайдын күмүш чапкан, зергери Эркинбай деген мыкты уста кишиси болгон. Ал Акмөөргө жана айылдагы башка келин-кыздарга кооз буюмдарды жасоочу. Жантай бул устаны өтө кадырлачу, ал эми Акмөөр аны «Манап уста» деп тергөөчү.

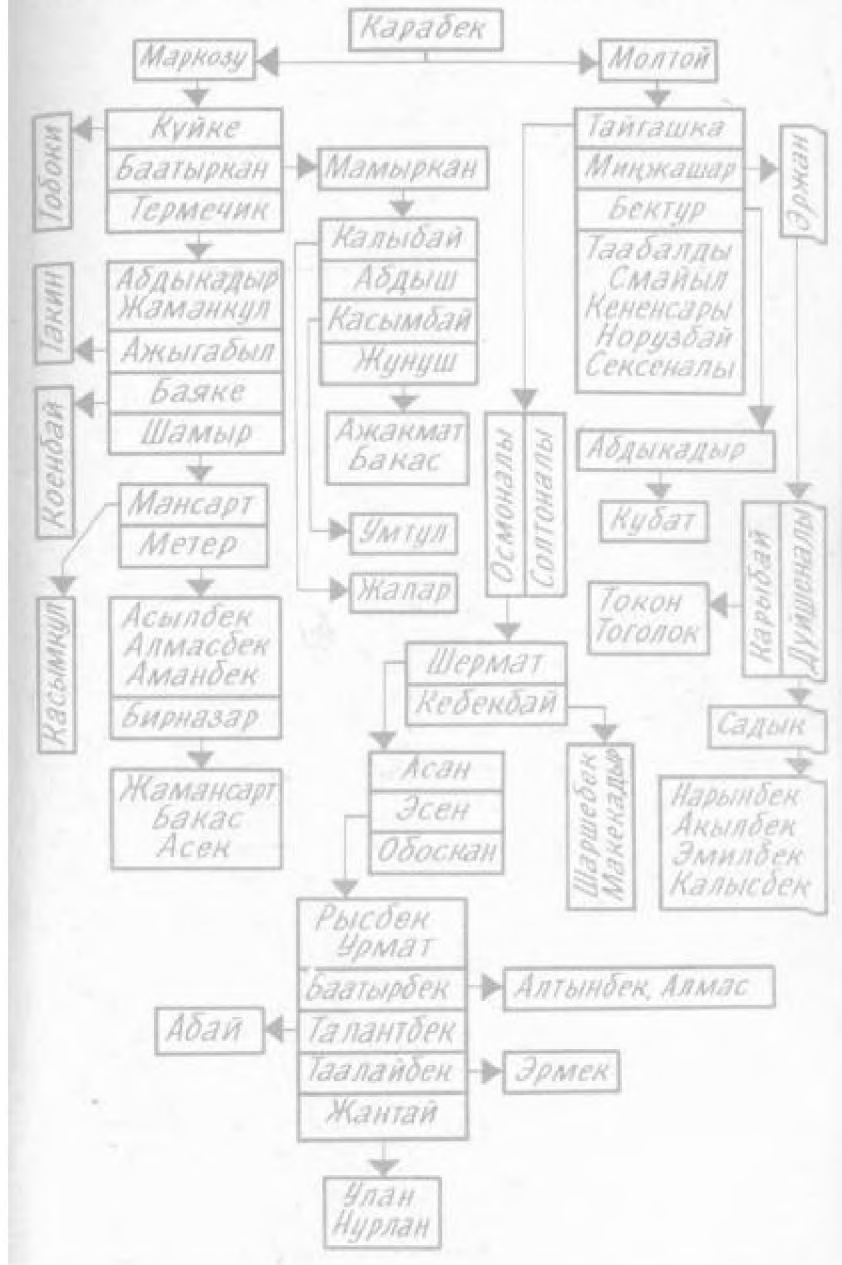
Мына ошол Эркинбай зергер Жантайга Эдигинен тентектиги, уурулугу жөнүндө айтып жүрүп, акырында Сибирге айдатып жиберген, ал ошол бойдон дайыны жок.

Анын иниси Сейит үйлөнүп-жайланып балалуу-чакалуу болуп кыргыз жеринде жашап калат. Андан Ашыр деген бала. Ашырдан Асы деген бала. Асы бир эле кыздуу болот.

Карабектин Телтай уулуна таргандар

Карабектин Маркозу жана Молтой уулунан тарагандар

Атакенин токол аялы Мырза Назарбек, Барман, Адике уулд

Атакенин Сарт аялы жөнүндө

Заманында кокондук, намангендик соодагерлер кыргыз элинин арасына үзбөй соода-сатык кылып турушчу. Ошол учурда Атаке намангендик бир кожонун тукумунан аял алат. Эл арасында: «Атаке соодагер сарттан сулуу катын алып алыптыр» деп айтылып калган. Бул аялдан бир бала төрөлөт, аты Бозокор коюлат. Бул жөнүндө эл арасында мындай деп айтылып жүрөт. Атаке өзбек аялды алып, кийин коё берет, аялдын боюнда кетет. Ошондо Атаке айткан: «Боюңда бала бар, эгер эркек төрөсөң, мобу кестикти бер, ошол аркылуу мени таап алат, кыз төрөсөң өзүң менен болсун» деген. Ошентип, ал аял шак кайнатып, бозо сүзүп эптеп оокат кылып жүргөн учурда бала төрөйт. Мына ошого байланыштырып баланын атын Бозокор койгон дешет. Ошол Бозокордон Жумаш деген бала болгон. Атакенин бул уулунан тарагандар Жумаш уулу болуп аталып жүрөт.

Тынайдын уулу Сокур жөнүндө

Тынайдын экинчи аялынан төрөлгөн үчүнчү уулу Сокур. Тынайдын бул баласы да кереметтүү төрөлгөн. Бала жерге түшкөнү кырк күн бою көзүн ачпайт. Ошондуктан баланын аты Сокур коюлган.

Сокур да атасы Тынай, агалары Сатыбалды, Атаке сыңары тиригарак, эстүү болуп чоңоёт. Эстүүлүгү, акылдуулугу менен элге алынат. Сокур Казакбай, Касымбек, Эрназар, Багышбек, Жаныш, Элчибек деген алты балалуу болот. Алар Кеминден Бишкекке чейин отурукташып, бүгүнкү күнгө чейин ушул аймактарда жашап турушат.

Сокур өз балдарын ынтымактуулукка, боорукерликке, башка элдер менен алака түзүүгө тарбиялаган. Чоң- Кеминдин Калмак-Ашуу айылында Арзыгул, Ырыскул Бекмураттын небере-чөбүрөлөрү жашашат, ал эми бул айылдын тургундарынын бардыгын Сокур тукуму деп атап коюшат.

Мындан тышкары Калмак-Ашууда саяк, азык, өзүк, абыла, мундуз тукумдары да бар. Алар да Сокур тукумуна ынтымакташып, боорлошуп куда-сөөк да болуп кетишкен. Айылда жашаган жүздөн ашуун ар уруудан кошулган түтүндүн эли бир бүлөдөй ынтымактуу болушуп, жамандык-жакшылыкта бири-биринин кызматы үчүн тикеден-тик турушат.

Сокурдун Касымбек деген уулунан Чагатай, Болот деген эки уулу болот. Булардын тукумдары Бишкектин үстүндөгү Башкара-Суу айылында отурукташып калышкан. Мына ошол Сокурдун Касымбегинин Болотунан Чодрон, ал эми андан кыргыз элине белгилүү Кыргыз ССРинин эл артисти Кыдырбек Чодронов.

Сокурдун улуу баласы Казакбайдын уулу Үчүкенин, Түлкүнүн небере-чөбүрөлөрү негизинен Калмак-Ашууда, Боролдойдо жашашат.

Сокурдун үчүнчү баласы Эрназар. Андан Нарбото, Суранчы, Нуралы деген үч уул көргөн. Ал эми анын Нарботосунан Баба, Керим, Суранчы деген үч уул. Суранчыдан болсо Түлөберди, Нуралы деген экөө, Нуралыдан Моңолдор ажы.

Эми сөздү Сокурдун үчүнчү уулунун Эрназарынын Нарботосун карай буралы. Бул адам заманында жоокер, өткүр болгон. Анын эрдиги жөнүндө эл арасына мындай деп айтылат. Бир сапар жоо менен чабышууда Нарботонун буту шыйрагынан сынат. Сынган бутун аттын капталына таңып алып, чабышууну улантап жоону жеңип чыгат. Нарботонун кичүү баласы Баба 1872-жылы туулган, 1930-жылга чейин Бишкекте жашаган. Улуу баласы Жунушалы келтеден о дүйнөгө кетип, кичүү уулу Сейдакмат жалгыз калат. Ошондо Болоттун уулу Чодрондун Кыдырбегин жерге

түшөрү менен багып алат. Себеби, Кыдырбек төрөлгөндө энесинин көзү көрбөй калган экен. Кийин, бир жылга жетпей энесинин көзү айыкканда Кыдырбекти энесине кайра берет. Көрсө, өзүнүн аталаш иниси Түлөбердинин Назаркул деген баласын багып алганы жүрүптүр. 1925-жылы Назаркул бир жашка чыкканда багып алат. Бабанын зайыбы Жаңылча баланы эмизгенде балкып сүт чыгып кетет. Назаркул Жаңылчанын эмчегин жети жашка чейин эмет.

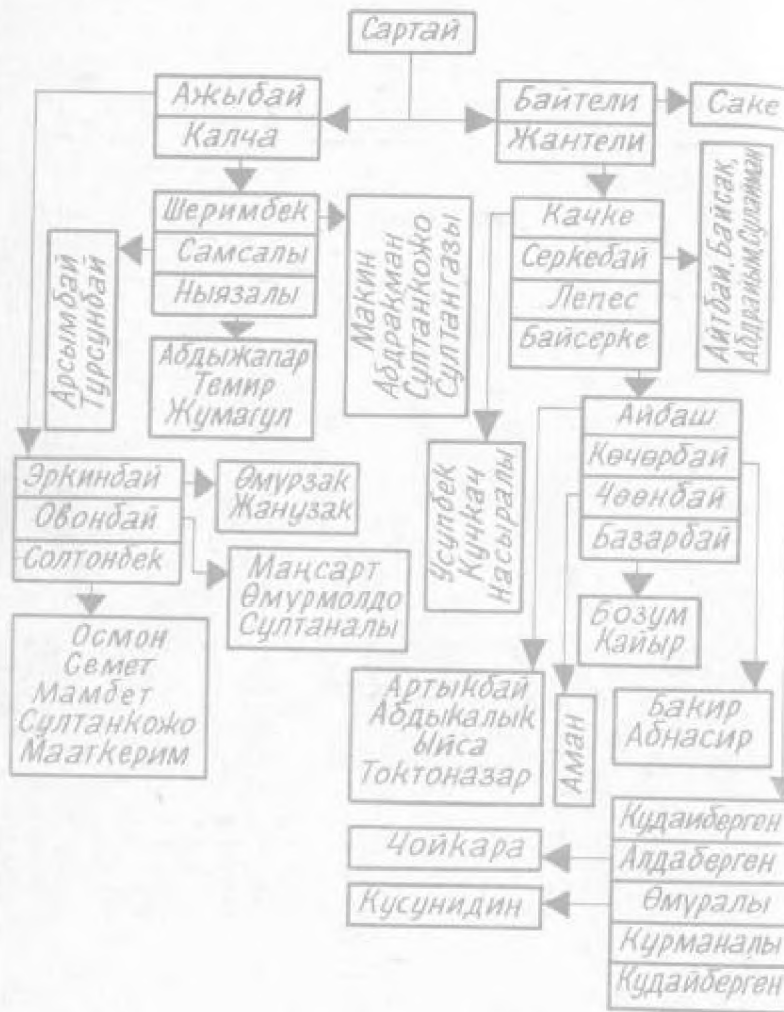
Баба Бишкекте жашагандыктан орус тилин билген.

Ошондуктан Башкара-Суудагы Сокур уулунун келиндери Бабаны «тилмеч аке» деп тергешкен. Баба орус тилин мыкты билгендиктен Бишкекте фельдшердин тилмечи болуп иштеген, орустар менен кеңири байланышта болгон. Сокурдун элге, тууган-туушканына карамдуулугу бала-бакырасына, небере-чөбүрөлөрүнө чейин салт катары тараган. Баба Бишкекте жашап турганда Сокурдун алты баласынан тараган уулдар ага каралап барышып, шаардан билим алышкан, алар Бабанын өз балдары катары жүрүшкөн. Мисалы, Сокурдун Жаныш уулунун небереси Ашым, Эрназар уулунан Абди, Сабыр, Шакир, Ахсамат, Кара, Шара; Касымбек уулунан Чагатай, Болот; Багышбек уулунан Кылыч; Казакбай уулунан Бейше, Шабарий Бабанын колунда тарбияланышкан. Бабанын ортончу баласы Сейдакматтан Жолдош, Жоодат деген уулдары болгон. Бабанын балдарынын эң кенжесинин аты Зарлык.

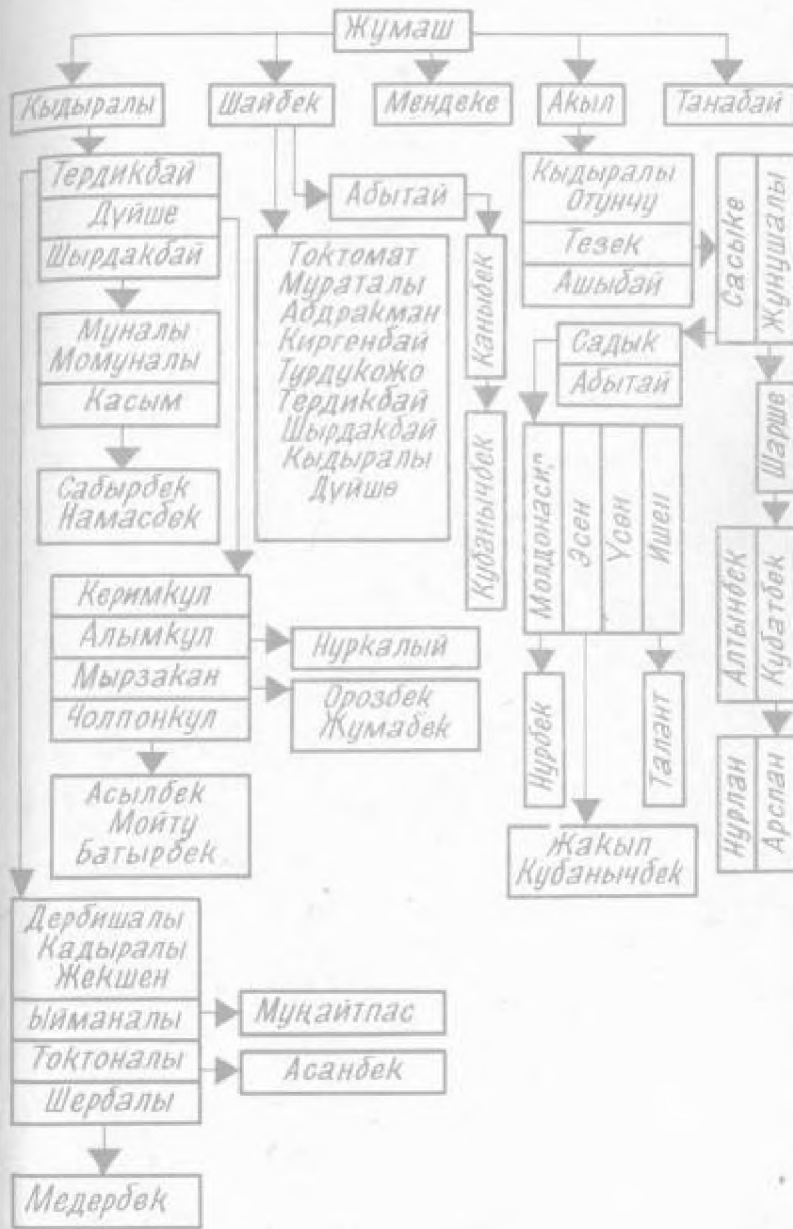
Сокурдун кичүү иниси Рыскулдан Жумабай; Жумабайдан Сопу, Молдокан, Сапай деген үч уул. Сопудан Асанкул деген бала болгон. Ал республикабызда партиялык, советтик жетекчи кызматтарда иштеген, азыр республикалык маанидеги пенсияда. Сокурдун Эрназарынын Апсаматынан Баткул, Баатырбек, Султанбек, Эмилбек деген төрт уул. Анын Баткулунан Султанбек деген баласы айыл чарба илиминин кандидаты болуп кызмат өтөп жүрөт.

Биз жогоруда Сокурдун алты баласынан тарагандардын бардыгын Сокур уулу деп белгилеп кеттик. Арзыгул, Рыскул, Бекмурат тукумдары да өздөрүн Сокур тукумун аташып жүрүшөт. Ушул тапта бул уруулар бир атанын балдарындай боордошуп жашашат, кала берсе бөлөк уруудагыларды да, бөтөн элдин балдарын да өздөрүнө сиңирип алышат. Калмак-Ашууда Пономарев, Щетинин деген орустар да тамаша сөзгө чаптырып, Сокур уулу болуп жүрүшөт. Пономаревдун Николай деген уулу Бишкекте жашайт, Щетининдин уулу Владимир кыргызча Болотбек деп коюшат. Жумгалга жайгашып, ал саяк элинин кызына үйлөнгөн. Ушу тапта орус элинин бул эки баласы кез-кезде Калмак-Ашууга келишип, эл-журтка учурашып, сый көрүп кетишет.

Атакенин Сартай уулуна таргандар

Атакенин Жумашынын тукумдарынын таралышы

Тынайдын кичүү аялынан көргөн Бекмурат, Арзыгул, Сокур жана Рыскул деген балдарынын тукумдарынын таралышы

105-сүрө
Тынайдын Сокурунун балдарынын таралышы

106-сүрө
Тынайдын Бекмурат, Арзыгул жана Рыскул уулдарынын тукумдарынын таралышы

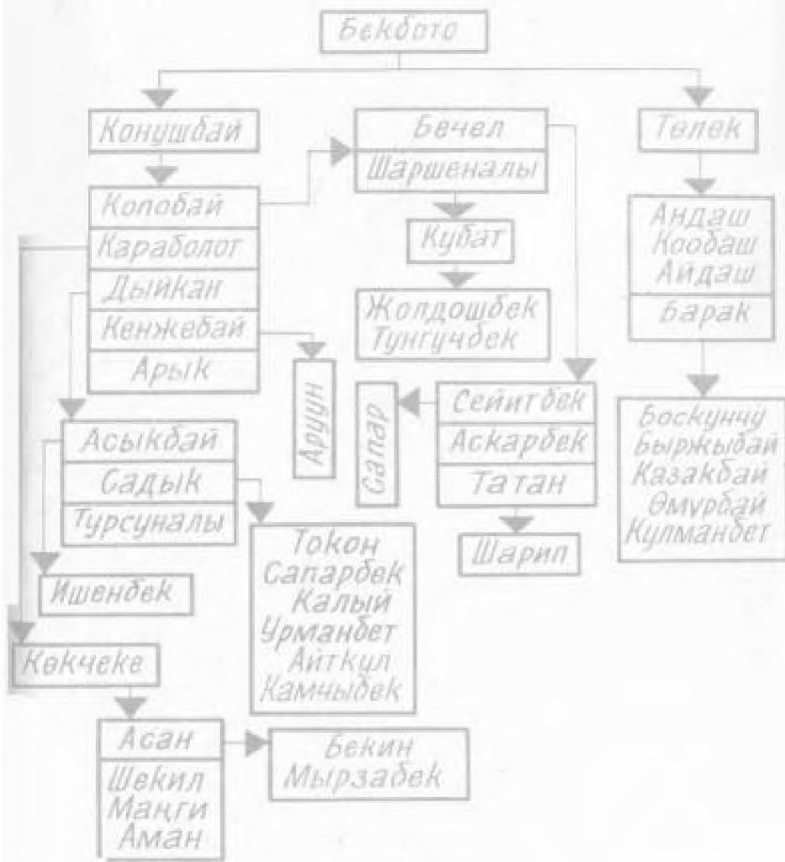
Эшим уруусунун таралышы

Эшим, Дөөлөстүн (Дөөлөсбакты) Манап уулунан чыгат. Манаптын Сүтөй жана Сүтүкө деген эки уулу болгон. Ал эми Сүтөйдүн Сарсейит, Тукур деген балдары болот. Тукурдан Эшим жана Олчотай аттуу эки уулу Олчотайдан тукум жок, ал эми Эшимден тукум бар, бирок өтө аз, чачкынды болуп жашашат. Алар Атбашыда Нарында, Чүй районунда (Кызыл-Аскер, Онбир-Жылга, Кегети айылдарында, Токмок шаарында) турушат.

Азыр Эшим уруусун чече билген санжырачы аксакалдары жокко тете. Ошондой болсо да Эшимдин небере-чөбүрөлөрү 82 жашка чамалап калган Сооронбай уулу Осмоналы, ага аталаш болгон Дүйшөнүн уулу Сатар, Копобайдын кызы Анар байбиче укум-тукумунун чоң аталарынын таралышын бир аз айтып беришти. Осмоналынын атасы Сооронбай: «Биз Эшим деген уруудан болобуз, агайын-туугандар Атбашынын Акжар деген жеринде турат, биз турмушка байланыштуу Сары өзөн Чүйдүн Токмок шаарына келип, оруска малай болуп иштеп калганбыз», деп айтчу. Осмоналы да эс тартып калган мезгил экен, агасы Мамбеталы экөө атасына жардамдашып оруска малай болуп иштегендиги жөнүндө айтып олтуруп, ал чоң атасы Жаманкул, анын балдары Шорук, Сооронбай экөө бир тууган экендигин билдирди. Сооронбайдан Ишеналы, Мамбеталы жана Осмоналы, Ишеналыдан Темирбек; Мамбеталыдан Будин, Болот; Осмоналыдан Болот, Марат.

Эшимдин Бекбото деген жалгыз уулу болгон. Бекботодон Шааке, Ташыркай, Конушбай, Шааболот, Жакып, Жаманкул, Төлөк жана Сейит деген сегиз бала. Бекботонун Ташыркайынан Бокбасар, Конушбайынан Копобай Караболот, Дыйкан, Кенжебай, Арык, Жакыбынан Жээнбай, Тойгонбай, Сүйүнбай, Жусубалы, Осмон; Шааболотунан Андаш, Кообаш, Айдаш жана Барак деген балдары болгон. Булардан тараган тукумдар Чүйдүн Кызыл-Аскер, Кегети айылдарында, Токмок шаарында жана Нарын жакта жашашат. Эшим тукумунан Сооронбайдын уулу Осмоналы партияга, элге эмгек сиңирген жагынан мактоого татырлык карыя. Осмоналы кичинесинен турмуштун запкысын жеп, орустарда малай болуп жүрүп чоңойгон. Мунун бактысына Совет өкмөтү орношуп калып, малайлыктан кутулуп, өз демилгеси менен окуп жүрүп сабатын жоюп, эмгек жолун 1920—1925-жылдары мектепке мугалим, сельсоветке секретарь болуп иштөөдөн баштаган. Кийин коммунисттик партиянын катарына өтүп райкомдун инструкторунан баштап, райисполкомдун төрагасы, райондук комитеттин биринчи катчысы болуп көп жылдар үзүрлүү эмгектенип Ленин орденине татыктуу болгон. Ал азыр республикалык маанидеги пенсияга чыгып, сексенден ашкан карыя.

Манаптын чөбөрөсү Бекбото тукумунун таралышы

Манаптын Сүтүкө уулунан тарагандар

Дөөлөстүн (Дөөлөсбакты) Манап уулунан Сүтөй жана Сүтүкө деген эки баласы болгон. Санжырачылар айрымдары Сүтөйдүн бир тууганы Сүтүкө эмес, Жарбаң деп айтышып, жазышып да жүрүшөт.

Жарбаңды негизинен чоң эне, чоң атасы Сүтүкө менен байбичеси экөө багып чоңойтуп, аны үйлөтүп-жайланткан. Кийин жарбаңдын укум-тукуму өсүп, өзүнчө чоң урууга айланат. Илгери жарбаңдардын тукуму негизинен Атбашы, Нарын, Кочкор жакта турушкан экен. Кийин айрым уруктары Чүй бооруна келип туруп калышат.

Анын себеби, алар Атбашы аймагында өсүп-өнүп өзүнчө болуп турганда, ал элди Чоко деген бий башкарып турган. Чоко бийдин элге калыстык менен көз карабагандыгынан жарбаң тукуму бир топ запкы да көрүшөт. Ал тукумдан Эралынын уулу Буудайчы деген мыктысы чыгып, өз тукумунун ар-намысын коргоп, Чоко менен бийлик талашып, ага моюн сунбай, жарбаң элин бөлүп өзүнчө болуш уюштурган. Болуштукка жарбаң эли Буудайчыны шайлашкан.

Чокобий жарбаңдардын бул ишине катуу ыза болуп калат да, өзү жана анын жан-жөкөрлөрү Буудайчыны көрө албай кектенип калат. Кандай айла-амал менен Буудайчыны өзүнө көз каранды кылар амалын ойлоп жүрөт.

Көп узабай Анжыяндын соодагерлери Чокобийдин айылына келип, көп сандаган буюмдарды соодалап сатып калышат. Бул мезгилде Чокобий ойлонот да, Буудайчыны ууру кылмакчы амалын таап, бир түнү өз жигиттерине соодагерлердин куржундарындагы баалуу буюмдарын уурдатып, көпчүлүгүн өздөрү алып, жарым-жартылайын куржуну менен Буудайчынын туугандарынын төөсүнүн чомдоруна тыгып, кай бирлерин Буудайчынын баласы Макенин өргөсүнө каттырып коюшат.

Эртеси эртең менен соодагерлер турушса эле таңылган буюмдары таңгагы менен, куржундагысы куржуну менен жок. Бул окуяны соодагерлер Чокобийге айтышат. Чокобий билмексен болуп, ошол замат эле элин, жигиттерин чакырып, Буудайчыдан шек кылып, анын айылын тинтите баштайт. Бир топ соода буюмдары Буудайчынын туугандарынын төөсүнүн чомдорунан, анын баласы Макенин өргөсүнөн абылат. Ошентип, Чокобийдин зулумдук- куулугу менен Буудайчы болуш анын эли жалган жеринен ууру атыгып соодагерлерге көп күн төлөшөт, малдарынан, баалуу буюмдарынан ажырашат.

Мына ушундан кийин Чокобийдин эле Буудайчыга, жалпы эле Атбашыдагы жарбаң элине күн көргөзбөйт. Жарбаңдар катуу кыйналышат, көпчүлүгү туш-туш жакка кете башташат. Бир тобу Нарындын Жергетал деген жерине, Кочкордун Кара-Суусуна, Чүйдүн Кичи-Кемин жагына келишкен. Айрымдары Атбашынын Ак-Жарында калышкан. Буудайчы болсо Чүйдөгү Кичи-Кеминдин Бейшеке деген жериндеги куда-сөөктөрүнө келип токтогон. Кийин-кийин бул жарбаңдар Ак-Бекетке (Жаны-Алышка) жана Кызыл-Суунун өрөөнүнүн оозуна (Маданиятка) келип отурукташып калган.

Мына ошентип, Жарбаңдын чоң атасы Сүтүке, Сүтүкенин уулу Кудур, Кудурдун баласы Жарбаң, Жарбаңдын Эралы, Топор, Кубат, Мияр, Койчу, Календер, Акылбек, Усункожо деген балдары болгон. Эралынын тукумдары негизинен Кеминдин Ак-Бекет (Жаңы-Алыш) айылында турушат. Эралыдан Буудайчы, Боку, Кыдырбай, Буудайчынын эки аялы, болуп, андан Байчоро, Маке, Кулан, Кеке, Тыйта, Чормук, Чырмак, Ормык, Дүйшөнөлы жана Дүйшөмбү деген он баласы болгон. Буудайчынын Куланынан Саке, Жамгырчы. Сакеден Рысбек, Рыскул, Ишеналы, Рысбектен — Дүйшөнбек; Эралынын Боку деген уулунан жалгыз эле Кызалак деген бала.

Жарбаңдын Топор, Мияр, Кубат деген балдарынын тукумдары Чүй районунун Маданият айылында турушат. Топордун жалгыз эле Жакшылык деген уулу болгон. Булар өтө эле аз түтүн болуп, айыл ичинде Жакшылык тукуму деп коюшат. Аманжан деген санжырачы Жарбаңдын Мияр деген балсынан Белек деп айтат, ал эми Атыбай деген санжырачы Белекти Жарбаңдын Кубат деген баласынын баласы дейт. Ал эми Белектен Мандыке деген бала. Анын Аксакал, Кенжеш жана Өмүрбек деген үч уулу болгон. Анын Аксакалы төрт аял алып, анын биринчи аялынан Бокой, Айюке, Урак, Түлтемир, Нурмамбет, Эшманбет; экинчисинен Үкү; үчүнчүсүнөн Канай, Сатыбалды; төртүнчүсүнөн Жакшылык. Ошентип, Аксакалдын тукумдары 60—70 түтүндөй, негизинен Маданият айылында, айрымдары Он-Бир-Жылгада, Прогресссте жашашат.

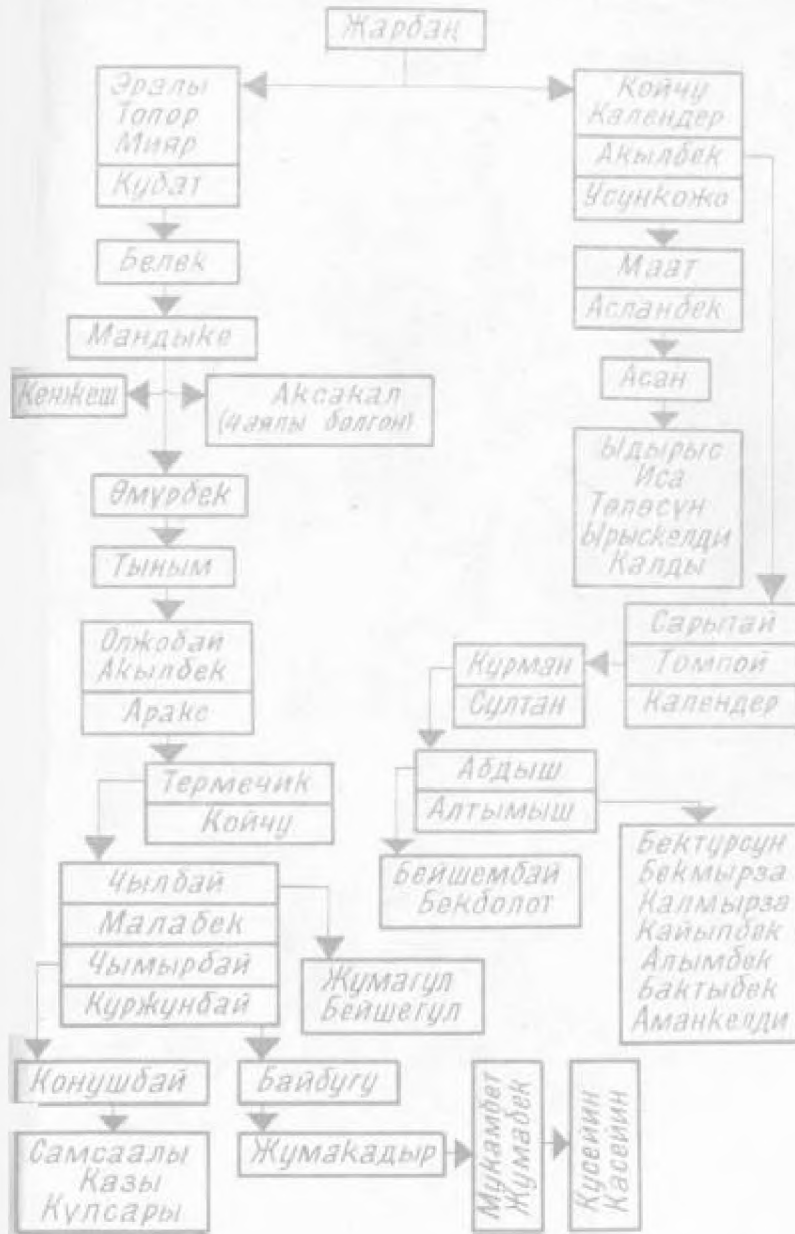
Аксакалдын бул тукумунан Алымкулдун уулу Аманжан, Жумалынын уулу Абытай эл агартуу майданында 40-50 жылдар иштеп, көп жылдар мектептин директору болушуп, нечен жүздөгөн жаштарды уядан учурушкан. Азыр бул карыялар ардактуу эс алууда.

Аксакалдын Өмүрбек уулунан Тыным, андан Араке, Акылбек, Олжобай. Булардан тараган тукумдар көп, алар Нарындын Жерге-Тал айылында турушат.

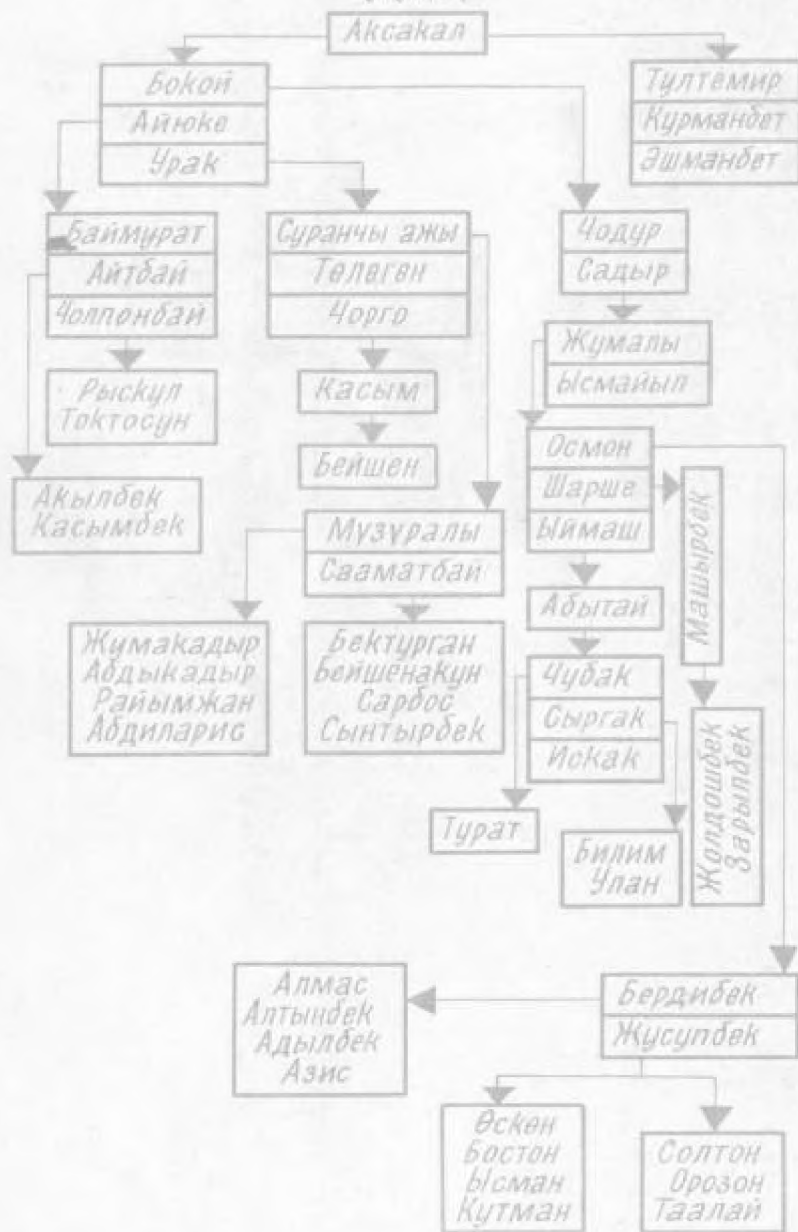
Жарбаңдын Койчу, Календер, Усункожо деген балдарынан тарагандар Нарындын ошол эле Жерге-Тал айылында жашашат. Койчудан, Мамырбай, Байзак, Аалыбай. Календерден жалгыз эле Токтогул. Акылбектен Сарытай, Томпой, Календер. Усункожодон Маат жана Асланбек. Булардын бардыгы өсүп өнүгүп, укумдуу-тукумдуу болушуп, Нарындын «Жаңы-Турмуш» колхозунда жайгашып калышкан.

Мындан тышкары Чүйдүн Маданият айылында Жарбаңдан тараган Кенжеш уулу, Сары уулу, Түнтөй уулу жана Сагындык уулу дегендер бар.

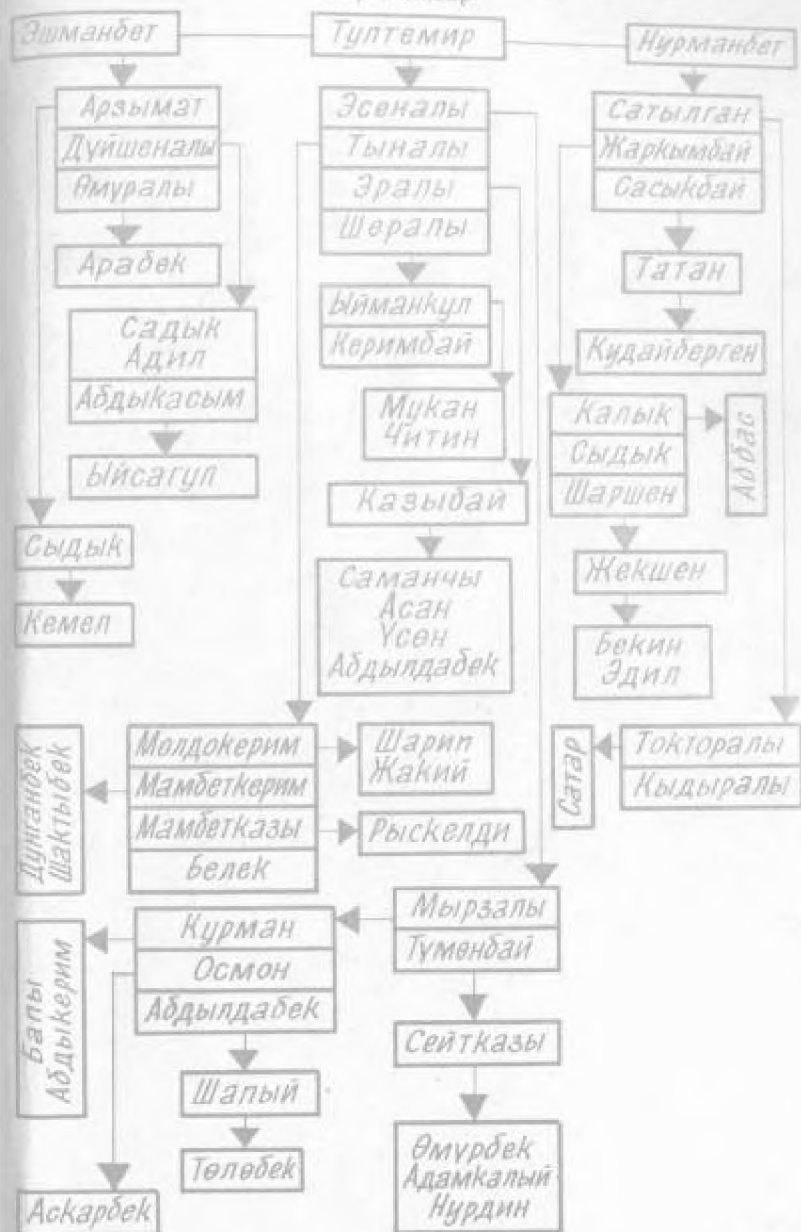
Манаптын небереси Жарбаң тукумунун таралышы

Мендекеени Аксакалынын биринчи аялынан тараган тукумдар

Мендекини Аксакалыны биринчи аялынан көргөн
 Эшмамбет, Тултемир, Нурмамбет уулдарынан
 тарагандар

Үчүкө тукумунун таралышы

Үчүкө Сарсейиттин уулу. Анын Дөөлөткул, Маматкул, Кудаян деген үч уулу болгон. Сарбагыш уруусунун ичинен Үчүкө тукумунан элге белгилүү атактуу адамдары Ормонхан, олуя Калыгул, Канат, Карыпбай, Төрөгелди баатыр, Эсенкул, Ныязбектин Сегизбек жана башкалары чыккан. Үчүкөнүн Дөөлөткулунан Надырбек, Бай, Карамурат, Аалы деген төрт уул. Мунун Надырбегинин биринчи аялынан Абыке, Кубат деген эки бала; ал эми экинчи аялынан жалгыз эле Седет.

Дөөлөткулдун Байынын биринчи аялынан Бердике, Медет деген эки бала; экинчисинен Калыгул, Чыбы деген эки бала.

Калыгулдан Кененсары, Акидейсары деген эки бала болгон. Балдардын Акидейсарысын энесинин жатынында жатканда эле сүйлөгөн бала деп айтылат. Экинчи уламыш мындай: Калыгулдун Ногой, Күнтууган, Шыгай деген үч баласы болгон. Анын Шыгайынан Кененсары; андан Усубалы, андан Турдакун. Мына ошол Турдакун кийин 1961-жылдан 1985-жылга чейин Кыргызстан Компартиясынын биринчи катчысы болуп иштеп, азыр ардактуу эс алууда. Байдын Чыбы деген уулунан Көбөгөн ажы, муну айрымдар Шыгайдын Көбөгөн ажысы деп да айтышат. Дөөлөткулдун Карамуратынан Ныяз деген бала. Айрым жерлерде жетим Ныяз деп да айтып коюшат.

Мендекеенин Аксакалынын үчүнчү жана төртүнчү аялынан көргөн балдарынын тукумдары

Дөөлөткулдун Байынын Калыгулу жөнүндө

Байдын уулу Калыгул 1785-жылы туулган. Аксакалдардын, санжырачылардын айтуусуна караганда Калыгул 1855-жылы 70 жаш курагында каза болуп, Ысык-Көлдүн түндүк жагындагы Бостери айылына жакын жердеги көрүстөнгө сөөгү коюлган. Калыгулдун оозунда кара калы болгон. Ошого байланыштуу аны эл ичинде «Кара ооз Калыгул» деп айтышчу.

Калыгул сөөктүү чоң адам болуптур. Ошондуктан аны бир эле чоң карагер аты көтөрчү. Калыгул ырчы да, анык даанышман, бир нерсени алдын ала түшүнө-туюна билген олуя адам болгон. Ал сөз кезеги келгенде сөзүн макалдатып, акырын сабырдуулук менен акыл-насыят катарында сүйлөчү. Ал сөзүн көпчүлүк учурда эл эртели-кеч дөңдө жыйылып олтурганда, же атайлап чогулган жерде, үйдө эл толтура олтурганда гана айтчу. Ал айтар сөзүн айтып-айтып келип, кээ бир учурларда өзүнчө күнгүрөнүп кетип, көпкө чейин үнчүкпай калган убактары да болчу. Сүйлөп жатып, анда-санда «ээ... ушундай эмеспи» деп оң ийинин бир карап, сол ийинин бир карап койчу. Эл ичинде чийелешкен чоң доосу болсо, аны чечкен, элди жараштыра билген. Ал элдин мүдөөсүн чечүүдө эч кандай парасыз, калыстык менен, доско, сөөк-тамырга карабай акылдуулук менен чечип келген.

Калыгулдун сынчылык жайы да болгон. Учурунда Ормон, Төрөгелди, Карабектин уулу Жантай үчөө олтурушуп, Калыгулга өзүбүздү сынатып көрөлүчү деп; «Калыке, сиз сынчысыз, кимибизден кандай элдик жакшы адам чыгат, ушуну сынап айтып бериңизчи» деп сурашыптыр. Анда ал: «Макул, сынап берейин. Ормон, сенин жакшылыгың өз башың менен кетет, сенден эл башкарап тукум болбойт, тукумуңдун арты токой аралап уста болот», дептир. Чынында эле Ормондун тукумунан камчы сапка жарарлыгы болбоптур, уста болуп кеткени чын экен. «Төрөгелдинин тукуму өз оокатына гана тың болот, маасысын майлаган соодагерлер чыгаар, мындан да эл башкара турган мыкты чыкпайт» деген. Ал эми «Жантай, сенден ат качырбас боз туулат» дейт. Тигил үчөө «Ал эми өзүңүздөн кандай чыгат?» деп сурашат. Анда ал: «Менден экөө жанаша чыкпайт, бирөө үзүлбөйт» деген.

Чынында эле, Калыгул олуя айткандай, «Жантайдан ат качырбас боз айгыр туулат» деген сөзү анын уулу Шабдан баатыр чыккан. «Менден экөө жанаша чыкпайт, бирөө үзүлбөйт» дегени Акидийсарысынан Б. Исакеев, Т. Усубалиев сыяктуу эл башкарган адамдар чыгышты. Бул болсо чын эле Калыгулдун анык сынчы экенин, анын алдын ала билген олуялыгын далилдеп турбайбы. Калыгул жамактап ыр чыгарып да койчу.

Үчүкөнүн уулу Маматкулдан тарагандар

Үчүкөнүн уулу Маматкулдун эки аялы болуптур. Биринчисинен Темир, Болот, экинчисинен Андагул, Кеккез, Берик деген балдар. Экинчи аялдан тарагандарды «Кырк уруулар» деп коюшат.

Маматкулдун Болоту эки аял алып, анын биринчисинен Айдаке, Олжоке, Суураке, Мураке деп (бешинчи баланын аты белгисиз) эркелетип айтылса керек, а чындыгында аларды Дайырбек, Айдарбек, Мунаке, Таты Котон (Аким) деп айтышат. Бирок буларды «Беш күрөңдөр» деп да коюшат. Анын себеби, Болот бий болуп туруп Санчы-сынчыны чакырып: «Менин беш балам бар, булар кандай элдик киши болор экен, сынап бериңизчи» деген экен.

Болоттун бул койгон суроосуна Санчы-сынчы макул болуп, балдарын чакыртат. Эт, кымыз, айран-жуурат ичип-жеп чоңойгон балдар өңдөрү кара-күрөң болуп бешөө тең үйгө кирип келип тура калганда Санчы-сынчы аларды карап туруп: «Булардан элдик киши чыкпайт, булар беш күрөң деген эл болот» деп айткан. Чынында эле булардан тараган тукумдарды сырт жакта беш күрөңдөр дешет.

Болот Санчы-сынчынын бул сөзүнө анча-мынча намызданып: «Андай болсо мага элдик бала төрөй турган аял сынап бергиле» дейт. Анда ошол эле Санчы-сынчы: «Макул, сынайлы, элиңиздин баарын жайлоого көчүрүңүз биз дөңдө олтуруп, көч менен өткөн келин-кыздарды сынайлы», — дейт.

Болот жигиттерине айтып, айыл-айыл кылып элди жайлоого көчүрүүгө буйрук берет. Санчы-сынчы жол жээгиндеги дөңгө аркасын көч өткөн жакка каратып олтурат. Элдин көчү өтө берет, өтө берет, далай кыз-келиндер өтөт, эч кимиси жакпайт. Көчтүн аягы бүтүп калат, Санчы-сынчы: «дагы көчө турган элиң калдыбы?» дейт.

Болот жигиттерине: «Эл отурган жерлери карап келгилечи» деп буйрук берет. Жигиттери эл көчкөн журттарды карашса бир гана жесир аял калыптыр, өгүзүнө жаман кара алачыгын жүктөй албай жаткан экен жигиттер жардамдашып жүктөп беришет. Көрсө бул аял Чагалдактын Таалаке деген жесири экен. Жүгү менен кара өгүзүн жетелеп келатып, ээн талаага токтоп түзгө олтуруп, саара кылып, андан кийин өгүзүн жетелеп жолго түшөт. Ошондо Санчы-сынчы : «Ушул аялдын түзгө олтурган жерин жигиттер карап келишсе болот эле», дейт. Болот жигиттерине чаптырып, алар Таалакенин түзгө олтурган жерин барып карашса, жер бир карыштай оңурайып тешилип калганын айтып келишет. Ошол жерден Санчы-сынчы Болот-бийге: «Ушул аялды алыңыз, анык элдик бала төрөп берет» — дейт. Болоттун айласы кетип, Санчы-сынчынын айткандарына макул болуп Таалакени экинчи аялдыкка алган.

Санчы-сынчы: «Бул аялды алсаң экини төрөйт, биринчи балаң жатын чайкаар сасык күзөн болуп, атын Салыбек коюңуз, экинчи балаңдын атын Башкойкоң коюңуз» деп айткан. Ошентип, Болоттун Таалаке деген экинчи аялы (муну эл «Таалаке таркылдак» деп аташкан) эки бала төрөп берет.

Ал эми эл ичинде булар жөнүндө дагы бир сөз бар. Болоттун экинчи аялы Таалаке биринчи бала төрөгөндө Болот бий той кылып, Санчы-сынчы чакырып түзүгүрөөк ат койдурмак болот. Санчы-сынчы көпкө чейин келбейт, эл чыдабай: «Балага өзүбүз эле ат коюп алабыз», деп баланын атын Кожошүкүр койушат. Бир убакта Санчы сынчы келет. «Сиз жок, баланын атын Кожошүкүр» деп койдук дейт. Санчы-сынчы. «Олдо кокуй ай, бала атынан бузулган экен, бала элге тирек боло албайт, эл башкарбай эле айылда кожо болот экен» деп сын берген. Чынында эле ал кийин айылда кожолук гана милдетин аткарып калыптыр.

Таалаке экинчи бала төрөйт. Аты Башкойкоң коюлат. Бала төрөлгөндө эл жайлоого көчкөн учуру экен. Болоттун улуу аялы Таалаке менен күңү болушуп: «Көчкөндө Таалакеге азоо бээден кармап мингизгиле» деп жигиттерине айткан экен. Таалаке азоо бээни кулактап кармап араң ээр токуп минет да, эңкейип жерде калган бешиктеги баланы ала албай убара болот да, баланы бешиги менен журтка таштап, көч менен кошо барат. Барганда күйөөсү Болот бий: «Бала кана», деп сураганда Таалаке: «Атага керек болбогон баланын мага эмне кереги бар, азоо бээ бешикти алдырбай, балаң журтта калды» деп жооп берген. Болот ошол замат жигиттери менен журтка чаап келсе, бешиктин үстүнөн көк жал бөрү ыргып туруп качып кетет, карашса, баланын оозунан ак көбүк агып, ыксырап уктап жатканын көрүп: «Балам аман-эсен калды» деп түлөө кылып, атын элге Эсенкул деп жарыялаган экен.

Ошентип, Эсенкул 11-12 жашка келет. Болоттун улуу аялынын балдары «беш күрөңдөр» кичүү аялы Таалаке менен баласы Эсенкулга көп кордуктарды көргөзүшөт. Алар конуштан-конушка көчкөндө боз үй тигерге жер да бербей койгон күндөр болгон. Кийин Эсенкул мыкты чыгып 13—14 жашында эл башкарып, жигиттери көбөйөт. Айыл ичиндеги калмактын тукумунун — Бүркүт уулу да Эсенкулга жигит болгон. Ошентип, аталаш бир туугандары «беш күрөңдөрдүн» жазасын Эсенкул берген. Таалакенин Кожошүкүрүнөн (Салыбектен) тарагандар Алыке, Шуруке, Качыке, Карбос дегендер. Ал эми анын Алыкесинен Түйтө. Түйтө үч аял алган. Анын биринчисинен Айманбай, Урак. Экинчисинен Рысменде, Мусакан, Ысабек, Сака. Үчүнчүсүнөн Токомбай, Досмамбет. Тоймо. Экинчи аялынын Рысмендисинен Темир, Кылыч. Кылычтан болсо Зарыпбек, Зарып, Сагын, Асанкан, Азис. Ал эми Зарыпбектен Нурдос; Зарыптан Алга, Сагындан Бакыт деген балдар.

Болот бийдин Таалаке аялынын баласы белгилүү Эсенкулдун жети аялы болуп, алардан 21 бала көргөн. Эсенкулдун биринчи аялы Анардан Ныязбек, Абдраман, Кубат, Куттусейит, Карасарт, Шоорук деген алты бала төрөлөт.

Экинчиси Каз деген аялынан Асанбай, Үсөнбай, Базаркул, Назаркул деген төрт бала. Буларды эл арасында, «чала манаптар» деп айтышат.

Эсенкулдун биринчи аялы Анардан төрөлгөн эң кичүү уулу Шоорук. Ал болсо үйүндө күң болуп жүргөн казактын кызы Баян дегенге үйлөнүп, андан Нуралы, Мурадил деген эки балалуу болгон.

Эсенкулдун Анардан көргөн Ниязбек жөнүндө эл арасында айтылган санжырада «Ат качырбас боз айгыр» деп айтышат.

Эсенкулдун үчүнчү аялынан Базаркул, Назар. Төртүнчүсүнөн Бекмурат, Шаамурат. Бешинчисинен Жапар, Саткын. Алтынчысынан Айтбай, Керим, Жетинчисинен Кудаяр, Султан, Жайчы дегендер. Бул балдардын тукумдары «Эсенкул эли» болуп аталып калган, негизинен булар Кочкор, Нарын, Ат-Башыда турушат.

Эсенкулдун биринчи аялы Анар төрөгөн Куттусейиттен тарагандар

Куттусейит үч аял алган. Анын биринчи аялынан Шамен. Райымбек Байтели. Экинчисинен Баястан, Карач, Мунун Карачынан Рыскелди, Төрөгелди, Дөөлөткелди, Мурзакелди, Кангелди. Куттусейиттин үчүнчү аялынан Эшмамбет, Алмамбет, Жантели. Мунун Эшмамбетинен Байтерек, Малабай, Чынгыш. Мунун Байтерегинен Балбак, Баракан дегендер.

Эсенкулдун Ныязбегенинен тарагандар

Анын биринчи аялынан Бүтүк, Мураталы. Булар Чоң-Кеминде. Экинчисинен Стам. Стамдан Мурзалы, Башкой, Мендибай, Кулен, Турум, Кайыпалы, Орозалы, Шарип, Токтогул. Үчүнчүсүнөн Ормон, Бердибек, Бердикожо, Кожобек, Рыскулбек, Ажы, Суван, Шатен. Булардын тукумдары жөнүндө эл арасында: «Ниязбектин сегизбек, телегейи тегизбек, теменеси Болотбек» деп айтылып калган экен. Анткени, алардын эл бийлеп, башкаргандары көп болуп, айрыкча белгилүү болгону Ормонкан.

Ниязбектин төртүнчү аялынан Түлкү, андан Тезекбай, Кооман; үчүнчү аялынан көргөн Рыскулбегинен Кайду, Осмон. Мунун Кайдусунан Чоко, андан Казы. Бул киши манап да, болуш да болгон.

Ниязбектин үчүнчү аялынан көргөн Ажысынан Абыкан, Ботокан, Баба. Мунун Бабасынан Карач, Тентимиш, Акылбек, Калча, Ысакан, Куланбай, Мамыркан. Мунун Карачынан Богойбай, Мамбетжан, Дайыр.

Ниязбектин үчүнчү аялынан көргөн Бердибегинен Шаабай, Манде, Муратбек. Ошол эле үчүнчү аялынын Суванынын эки аялы болгон. Анын биринчисинен Майлыбай, Ысак, Жайнак. Экинчисинен Мусаке, Матай, Чынгыш, Адыл баатыр. Мунун Мусакесинен Байгазы, Койгелди, Чойгелди, Кангелди, Мангелди, Боотай деген алты уул болгон. Анын Байгазысы эки аял алып, андан көргөн тогуз уул. Анын биринчисинен Турмамбет, Айдарбек, Турсун; экинчисинен Эсенгул, Султаншакир, Абдылда, Капсалаң, Кантели, Андаш дегендер.

Мусакесинен Кадыр; андан Насир. Анын Насиринен Бокол. Мусакенин Боотайынан Чойтели, Артыкбай, Укеп, Бектур, Турумбек. Мунун Чойтелисинен Темирбек, Абдразак. Анын Абдразакгынан Үсейин, Асейин.

Ниязбектин үчүнчү аялынан көргөн Шатенинен Качы, Кылжыр, Токсаба, Медет. Анын Качысынан Мамбет, андан Касымалы болуш, Шералы, Оруналы. Мунун Касымалысынан Айдаралы, Акималы, Мусалы. Анын биринчисинен Үмөталы, Чаргын, экинчисинен Бакал, Үсөн, үчүнчүсүнөн Муса, андан Дүйшөмбай.

Ормондун Үмөталысынан Бекташ, Санташ, Төлгөташ, Көкташ, Койташ, Балташ, Оттукташ, Акташ, Канташ деген тогуз уул болот, же эл арасында тогуз таш деп коюшат. Мунун Канташынан Капар, андан Сатаркул.

Ормонкан-жөнүндө кыскача баян

Эл ичинде санжырачы аксакалдардын айтуусуна караганда Ормон 1790-жылдын башында туулган экен. Ормондун атасы Ниязбек оокат-жайлуу бай, кадырлуу киши болуптур. Ниязбектин Ормон уулу тың чыгып, 18 жашынан эле жоого аттанып, эрдик көргөзүп, 25 жашка жеткенде эл бийлөөгө жетишкен.

37—39 жаш курагында бүткүл арка кыргыздарынан өкүлдөр чакырылып, Кочкордун аягы Орто-Токойдо жыйын өткөрүлөт. Жыйынга келген элге Ормон эч ким менен кеңешпей туруп; «Кыргыз эли бет алды баш аламан болуп жүрбөй эле, бир кишиге кызыл тебетей кийгизбейлиби. Ошол киши кыргыз элин башкарсын. Мына ошол кызыл тебетейди ким кийсин, кана атын атагыла?» — дейт. Ошол жерден чогулган элдин баары: «Сиз болуңуз» — деп Ормондун башына кызыл тебетей кийгизип ак кийизге салып, кан көтөрүп коюшкан.

Ушул эле жыйында айыл аскер баштыгына саяктын Каба уругунан Кетрекейдин Алыбеги дайындалып, жоо бетине Төрөгелди белгиленген. Кандын алдында акылдашы: Меңназар, Сергеян, Медербек, Жаманжээк дайындалып, анын чоң кеңешине Карабектин уулу Жантай, жигити болуп Саза белгиленген.

Бул мезгилде Кокон жана Кашкар кандыктарынан, казак элинен дайыма өкүлдөр келип түрчү. Келген элчилерди Ормон кан опузалап койчу. Ормондун бул опузалаган сөзүн, эл арасында «Ормон окуу» деп атап коюшкан.

Ормон кан болуп дайындалгандан баштап бүткүл Сарбагыш элине келген соодагерлер андан уруксаат алгандан кийин гана элди аралап соодасын өткөрчү. Соодагерлер Ормонго нечен-нечен буюмдарын акысыз берип кетчү.

Ормонкандын алдында ар дайым 30—40 мылтыкчан мергенчилери болчу. Бул мергенчилердин башчысы саяктан Бердибек жана казактан Дада деген атагы чыккан мергенчилер машыктыруучу. Бул экөө тең балбан, эр жүрөк жигиттер, мергенчиликтен атып алган кулжа-текелерди экиден көтөрүп кете беришчү.

Ормон намаз окубаган, кышында дайым бозодон, жайында кымыздан арак-шарап тарттырып ичүүчү. Ормондун үйүнө келип жатып калган конокторунун аттарын көбүнчө өзү гана жайгаштыруучу, анын 4—5 миңдей кою, эки миң чамасында жылкысы болгон. Ормонкан саяк элин, өзгөчө Курманкожо, Кулжыгач тукумдарын көбүрөөк эзген. Боронбайдын Өмүрзак деген баласына Ормон өзүнүн Кулан деген кызын берип, куда болуп калышкан.

Бугудан чыккан Балбай баатыр Ормонкандын элинин жана саяк элинин жылкыларын чаап алып турчу. Учуру келип, Балбайды Ормонкан колго түшүрүп алып, аны бир-эки жылга орго салдырып койгон.

Балбайды бошотуу үчүн бугу элинен бир-нече мертебе элчи келсе Ормонкан макулдугун бербей койгон. Акырында бугу элинен Кыдык уруусунан Ормондун кыйбас досу Чынгыш деген бир күлүк кара ат жетелеп келген. Ошондо Ормон ордо жайгашкан Балбайга: «Ээ чунагым, атка чапсаң ченеп чабарсың, эми тынч жүрөсүңбү?» деп айткан экен. Анда Балбай: «Эл тынч жүрсө, мен дагы тынч жүрөмүн, ал эми эл тынч жүрбөсө, алдын торой чаап жүрөмүн да» деп Ормонканга жооп кайтарган. Ошентип, Ормонкан Чынгышты кыйа албай Балбайга бир сыйра киймин кийинтип, ордон чыгарып жөнөтүп жиберген.

Сарбагыштын Орозбакты менен Дөөлөс деген эки уулунун тукумдары эки башка аймакта жашашчу. Орозбактынын тукуму Ысык-Көлдүн жээгинде, ал эми Дөөлөстүн тукумдары Ат-Башы, Нарын, Кочкор, Кемин жана Чүй аймагынын тоо этектеринде жайгашкан. Экөө бир тууган болсо да бири-бири менен каршылашып турушкан. Анын да себептери бар. Көлдүн жээги мал багууга өтө ыңгайлуу болуп, ошол жерди дайыма талашып келишкен. Бул жер үчүн чыр-чатак болгондо кээ учурда жарашып, көпчүлүк учурда жараша албай да калышчу.

Күндөрдүн биринде ордо ойноп жаткан жерден чоң чыр башталат. Анда Ормонкандын тукуму бир, ал эми Балбай жак бир болуп, беттешип ордо атышат. Бугулар жеңилип, акыркы чокон калганда бугу тукуму ордочу Чымыр дегенин алып келишет. Ошондо Чымыр бир чоконду атып ордого түшүрүп, чөнтөгүндөгү томпойду алып чүкөнүн бардыгын атуу үчүн Ормонкандан: «Ат алмашууга болобу?» деп сурайт. Анда Ормон: «Уруксаат, өнөрүң болсо жасай бер» деп жооп берет. Бул жоопту уккандан кийин Чымыр экинчи чөнтөгүндөгү томпойду алып сол колу менен ордодогу чүкөнүн бардыгын сүрүп чыгарат, утуш бугуларда болуп калат. Ормонкандын оюнчулары жалгыз чокон менен Балбайдын оюнчуларына алдырдык дешип намыстанышат. Мына ошентип, эки элдин ортосундагы чыр ордо аткандан чыгат. Ормонкан бугулуктар кантер экен дегенсип: «Белек уруусуна уу чачтым» деп 500 ирикти Ысык-Көлдүн «Шыната» деген жерине жайдырып жиберет. Балбайлыктар ал ириктерди айдап келип үй-үйгө, түтүн-түтүнгө таркатып союп жеп алышат. Бул окуяны эл-журт уккандан кийин Ормонканга кайрылышат, ал жигиттерин топтоп, бугуларга кол салат, аларды кууп-сүрүп олтуруп Каркырадагы «Текенин мүйүзү» деген жерге чейин сүрүп барышат. Ал жерге барганда Балбай баатыр бугу элинин мыкты жигиттерин топтоп, кайрадан Ормонкандын жоокерлерине кол салып кууп жөнөй баштайт. Ормонкандын колу артка чегинип Жоон-Төбө деген жерге келип токтойт. Бул учурда Ормонкандын колунун көбү кырылып, өзүнүн аты жүрбөй калат. Ормонкан: «Ээй, бугулар, олжо менден артык эмес, менин куда Боронбайга кабар кылгыла» дейт. Ормондун бул сөзү Балбайга жетет. Анда Балбайдын айлынын билермандары: «Ата көрү, Балбайдан эркек туулбай калган экен го» деп айтышат. Бул сөздү уккандан кийин Балбай Ормонканга барып: «Ассалоом-малеким, таяке» деп саламдашып ага билгизбей туруп табарсыкка сайып коёт. Бирок Ормон катуу жарадар болуп өлүү-тирүүнүн алдында жаткан экен. Аны көрүп Боронбай Ормонду үйүнө алдырып келет.

Ормонкан жылдыз толгон маалда кудасы Боронбайдыкынан каза табат.

Ормонкандын көзү жумулгандан кийин, бүт бугу эли чогулуп, кеңешишет да: «Ормонкандын сөөгүн элине бербесек чатак кыйын болот» дешип, сөөгүн элине жөнөтүү керек экендиги жөнүндө да бир топ талаш- тартыштар болот. Акырында: «Кандын сөөгүн буура төөгө жүктөп жөнөтсөк, Ормондун эли буурадан жаман болот, андан көрө Ормондун өлүгүн атан төөгө жүктөп жөнөтөбүз» деген бир пикирге келишет. «Эми кандын өлүгүн көп киши менен жиберсек кыргын болуп кетиши мүмкүн» дешип, Ормондун кызы Күланга айылга белгилүү Жайыкбек деген кишини кошуп жөнөтүшөт. Бирок кандын өлүгүн алып барганда анын кызына кошулуп Жайыкбек, ал эми кээ жерде Намазбек барган деп айтылат. Ормонкан өлүп, анын сөөгүн алып келиптир деген суук кабарды уккандан кийин, кандын элинде катуу кайгы болот. Ошондо Төрөгелди баатыр Ормондун кызынан: «Бугулардан ким келди?» деп сураган экен. Анда Күлан: «Аны эмне кыласыңар, бирөө келди да», деп атын айтпай койгон. «Балбайды өлтүрө албагандан кийин, Балбайдын кулуна колунуздун булгап эмне кереги бар» деп жооп кайтарып, өлтүрүп койбосун деп өзү менен бирге атасынын сөөгүн алып келген кишини акырын кайта элине жөнөтүп жиберген.

Ормонкан катуу жарадар болуп, кызыныкына келип, акыры өлөөрүнө көзү жеткенден кийин кызы Күланга: «Бугу чабыштын акылын Төрөгелдиге, ички колду тескөөнү Адылга, күн куштун акылын Шаменге койгула, ал эми Төрөгелди көлдү үч айланып чапсын» деген бир-нече керээз айтып кеткен.

Ормонкандын айтканындай, Төрөгелди көлдү үч жолу айланып чабат, акырында өзү колго түшүп, туугандары чоң тартуу берип жатып бугулардан аман-эсен алып калышат. Шамен Ормонканды өлтүргөндүгү үчүн бугуларга күндүн үч шартын коёт. Биринчиси, көл аймагынан бугулар тукумунун чыгып кетишин, экинчиси, бугу элинин кыздарын сарбагыш элине берүүсүн, үчүнчүсү, Бугу элинде болгон кыл куйруктуу малдарын Сарбагыш элине берүүсүн талап кылган. Шамендин Ормонкандын күнүн алыш үчүн койгон бул шартына бугу эли чыдай алышпай, айлалары кетип, Төрөтай деген келинди кыз атантып казактын белгилүү каны Тезектөрөгө аялдыкка беришет, ал аркылуу орустан кол-жардам алышып, Ормонкандын өлүгүнө күн берилбей калат деп айтылат. Ормонкандын бул окуясы жөнүндө, биз кыс- кача гана баяндап бердик.

Ормондун атасы Ныязбектин өлүмү

Ормондун атасы Ныязбек кышында Ысык-Көл аймагында каза тапкан. Бирок анын сөөгүн ал жерге койбостон, аманат кылып сакташып, кар кетип бел ачылганда, көлдүн күңгөй жак бетинен алып келип, Чоң-Кеминдеги Жол-Булактын оюна койгон деп айтышат.

Сөөгүн алып келүүдөн мурун, көрүстөнүн казуу үчүн Акбекеттен (Атайкеден) өзбек элинин жакшы усталарын алдырган. Көрүстөндүн кеңдигин кыргыздын 8 канат үйүндөй кылып, таманына, тегерек капталдарына бышкан кирпичтен каптаттырган. Андан кийин Ныязбектин сөөгүн булгарыга каптап, алдына ак кийиз төшөп даярдалган көрүстөнгө коюлган. Көрүстөндү тегерете бир гектар жерге бышкан кыштан төрт бурч кылып коргон салдырышкан. Ормонкан элине коргон салдырып бүткөндөн кийин эл чакыртат, анда казак- кыргыздын кадырлуу-сыйлуу жерлеринен көп адамдар келип, бир-нече күнү конок болушат, молдолор куран окушат. Бул жыйындын аягында ат чабыш да болот. Аттар, Кичи-Кеминдин суусунун Чүйгө куйган жерине чектеш Атаке кыштагынын тушунан коё берилип, Кичи-Кеминдин жана Чоң-Кеминдин суусун кечирип, анын тескей жагындагы Орто-Кайыңдынын оозундагы Кара- Дөбө деген жерди акыркы чеги кылынган. 150дөй ат

чабылып, 50дөй атка байге коюлган. Бул чабышта биринчиликти Ормондун иниси Бердикожонун Кулакашка деген быштысы алган. Ал эми Ниязбектин ашы болсо 1843-жылы берилген деп айыл-аксакалдары, санжырачылар кеп салат.

Үчүкөнүн уулу Маматкулдун биринчи аялынан көргөн Темирдин тукуму жөнүндө

Маматкулдун Темиринен Кулуке, Боогачы, Черикчи, Назар деген төрт уулу болгон. Бул төртөөнүн ичинен Назары атактуу болуп чыгат. Мүнөзү каардуу келип, бий болгон да ал Болоттун тукумуна дайыма каршы чыгып турган. Ал өзүнүн бир тууган агасы Черикчиге да жакшы мамиле кылган эмес. Бул жөнүндө эл арасында мындай деген сөз бар.

Черикчи мергенчи болгон. Адатта мергенчилер мылтык, жаа асынып, капканын канжыгасына байланып алдыр-шулдур болуп, ит-тайгандарын ээрчитип жүрөт эмеспи. Күндөрдүн биринде Черикчи мергенчиликке чыгууну чечет да, иниси Назардын үйүндө жашап жаткан апасынан кымыз ичип кетүүнү ойлоп кайрылып калат. Назар Черикчинин келгенин сезип калып, апасына: «Апа кирпичечендей шалдыратпай мунуңду кетирчи» дейт. Бул инисинин айткан сөзүн Черикчи да угуп калат. Апасы кымызды көөкөргө куюп үйдүн жанына көк чөпкө олтуруп уулу Черикчиге кымыз берет. Баягы Назардын сөзүн Черикчи кымыз ичип олтуруп апасынан: «Апа эмне дейт Назар уулуң?» деп сурайт. Анда апасы: «Ээ, балам, менин көзүм тирүү кезинде бул үйгө экинчи келбей эле койчу» деген. Ошондо Черикчи инисине: «Түтүнүң жетиден ашпасын, жетиден ашса бири менен бири биригишпесин» деп батасын берген. Бирок чынында эле Назардын тукуму аз болуп көрүнгөн жерге жайгашып калган.

Назар жөнүндө дагы бир сөз. Кочкордун башындагы Караколдо мазар болуптур, бул мазардын жанына тиккен кайың болгон. Назар сопуга: «Ушул мазардын жанындагы кайыңды кыйып ташта» деп буйрук берген. Ошондо сопуга айласы кетип: «Кыяйын дейм, мазардан корком, кыйбайын дейм Назардан корком, кечир күнөөмдү, кудай таала» деп кайыңды бир чапканда кан чыгып, экинчи чапканда сүт чыккан, ошондо сопуга кайыңдын сүтүн ичип жатып: «Жакшылыгың мага, жамандыгың Назарга» деп бата берген экен.

Мына ушундан Назар мыкты чыкканы менен акылсыз мыкты болгондугу билинип турбайбы.

Темирдин мергенчи уулу Черикчи жөнүндө

Черикчи көзгө атар мергенчи болгондуктан айылындагы тууган-туушкандарын кайберендин эти менен камсыз кылып турчу. Бул мезгилде Үчүкөнүн тукумунун көпчүлүгү Чүй боорунун Кегети, Шамшы, Кызыл-Суу деген жерлеринен орун алышкан. Кийин-кийин Тянь-Шань тоолорунун ыңгайлуу жерлерине жайгашып алышкан. Черикчи үйлөнүп-жайланып, анын аялы кош бойлуу болуп калат. Күндөрдүн биринде Черикчи Кегетинин тоолорунда мергенчилик кылып жүрсө алдынан бир чоң ажыдаар жолугат. Аны бир топко чейин аңдып жүрүп атып өлтүрөт. Аны союп өтүн алат да, үйүнө келсе аялы төрөп койгон болот. Айылдагы туугандары ырымдап, баланы ажыдаардын өтү менен оозандырып коюшат. Черикчи ажыдаар атып алган Кегетидеги жерди ушул күнгө чейин “Ажыдаар булак” деп аталат.

Черикчинин бул баласынын аты - Абайылда деп коюлган. Бул аттын коюлушунун себептери бар Черикчинин Жумгалда Абайылда деген абдан жакшы мергенчи досу болуптур. Аялы эркек төрөгөндөн кийин балага ат койдурар деп Черикчи чоң той кылат, тойго Абайылда досун чакырып, балага ат коюуну ыйгарат.

Досу макул болуп: «Андай болсо макул, балаңа ат коюп берейин, экөөбүз кыяматтык доспуз, балаң унутпай эстеп жүрсүн үчүн өз атымды коюп берейин, балаңдын аты Абайылда болсун» — деп бата берген.

Черикчи үч аял алган. Биринчи аялынан Абайылда, Борколдой, (Баркалдай деп да айтылат), Кулуке, Караменде, Жаныбек, Жаманкара, Бекбото, Кедей, Мама деген балдары болгон. Экинчиси казак кызы болуп, андан Карабай, Манапбай. Үчүнчүсүнөн жалгыз эле Кенжетай.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Абайылдасы үч аял алган. Анын биринчи аялы Ботокөздөн Шадыкан, Коондук, Беки, Нарбото, Төрөгелди баатыр, Шер-бото деген алты бала.

Абайылданын биринчи аялы Ботокөздөн көргөн Төрөгелди баатырдан Качкын, Каратай, Үркүнчү, Өтөнбай, Табыш, Чоткара, Байзак, Мамырман, Батырман жана бизге белгилүү Молдо Кылычтын атасы Шамырман. Молдокылычтан Тобокел деген бала калган.

Абайылданын Ботокөз байбичесинен көргөн уулу Коондуктан Медет, Султан деген эки уул. Анын Медетинен Ыйманалы, Ызак, Абдылда, Абдыракман, Ыбрайым жана Шейшеналы дегендер. Ыйманалысынан Абакир жана Абдыжапар деген экөө. Абакиринен Эмилбек, Акылбек, Мелис жана Болот деген төрт уул. Эмилбектен Марат; Акылбектен Кылыч, Алмаз, Эрнист, Нарынбек, Жыргалбек. Мелистен Мурат. Болоттон Рахат, Максат, Исмаат. Абдыжапардан Казы жана Асбек.

Коондуктун Султан уулунан Кадыркул, Ырыскул жана Ыбрайымкул деген үчөө. Кадыркулунан Искен. Ырыскулунан Сардарбек, Анарбек, Салмоорбек, Зарлык, Токтонбек, Андашбек. Сардарбегинен Баатырбек, Жолдубек, Мейманбек жана Дуулан. Анарбектен Шабдан; андан Чынгыз жана Аскар. Салмоорбектен Бугу, Азык, Талас жана Болот.

Коондуктун Медетинин Абдыракманынан Жаныш, Капар, Сапарбек. Коондуктун Ыбрайымынан Алымбек, Сагынбек дегендер.

Абайылданын Ботокөз байбичесинен көргөн Беки уулунан Жанек, Жанапбай, Мыразлы жана Түкөй деген төрт уул. Түкөйүнөн Самсалы жана Супатай, ал эми Супатайдан Жайнак.

Абайылданын Ботокөз байбичесинен көргөн Шадыкан уулунан Бектен, Турунбек, ал эми Бектенден Токтосун, Турсунбектен Баялы. Бектен ар дайым 40 жигит күткөн белгилүү киши болгон экен.

Абайылданын экинчи аялы Жаңылдан Ыбыке, Шеримбек деген эки бала көргөн. Ыбыкеден Канат, Байдылда, Мамбетсадык деген үч бала. Ал эми мунун Канатынан Карыпбай, андан Ниязбек.

Абайылданын экинчи аялы Жаңылдан көргөн уулу Шеримбектен Акмат, мындан жалгыз эле Закир.

Абайылданын үчүнчү аялынан Кыдык деген жалгыз эле бала, бирок ал Кыдык деген атын Сыдык деп которуп алган. Сыдыктан Молдо Жаркынбай, Осмоналы, Исамүдүн, Чопой.

Бектендин Токтосуну да бир топ эл башкарып бийлеген экен. Кийин бийлик Ыбыкенин уулу Канатка өтүп, ал да көп жылдар бийликтик доорду сүргөн. Андан кийин бийлик Канаттын уулу Карыпбайга өтөт. Карыпбай Совет өкмөтү чыккандан кийин кулак болуп айдалып, кийин түрмөдөн чыгып келип, кыргыз жергесинде каза тапкан.

Абайылданын Ботокөз байбичесинен көргөн Төрөгелди баатырдын баласы Шамырман, андан Рүстөмбек жана Молдо Кылыч деген эки бала болгон. Сөздү эми мына ошол Молдо Кылычты көздөй буралы. Ал 1866- жылы туулуп, 51 жаш чамасында өлгөн.

Молдо Кылыч жашынан эле арабча окуп, кат сабаттуу болгон. Ал болгонду болгондой, көргөндү көргөндөй ачык-айкын жазган накта эл үчүн иштеген ак ниеттүү жазма акын экен. Совет өкмөтү бийликке келгенден кийин «Чала молдо дин бузат» дегендей кыргыздын кээ бир «актив» сөрөйлөрүнө жакпай калып, аны эл душманы катарында 1936—37-жылдары каматып жиберешкен. Ал мына ошол камактан дайыны жок. Бирок кийин демократиялык кыймыл күч алып акыйкат заман келгенде Молдо Кылычты актап, анын чыгарган эмгектерин кайра басып чыгара баштады. Анын эмгектеринде өтө эле тарбия-таасирдүүлүгү чоң.

Черикчинин Абайылдасынын уулу Ыбыкенин өлүмү

Абайылданын уулу Ыбыке өз оокатына тың, эл-журтуна кадыр-барктуу. Бирок Бектен, Байгазы жана башка ушул сыяктуу туугандары каршылашып турган.

Биз жогоруда белгилеп кеткендей Черикчинин үч аялынан он эки уулу болгон, анын бир уулу Абайылдадан Абыке, дагы бир уулу Мамадан Калча, андан Үркүнбай. Демек, Үркүнбай Ыбыкенин аталаш иниси. Күндөрдүн биринде Ыбыке Үркүнбай иним эмеспи деп кышкы короосундагы көңүн тарттырып алат. Үркүнбай мүнөзү жагынан өткүр, күрч сөз кезеги келгенде кайра тартпай бетке айткан жигит экен. Ыбыке байкесинин кылыгын уккандан кийин ага келип «көңдү сурабай аласың» деп катуу урушат. Ыбыкенин өлүмүнүн бир себеби ушул. Экинчиси, илгери соодагерлер кербени менен келгенде эл билген айыл аксакалдарына жолугуп, конор айылын, төө, эшек, өгүз жана минген аттарын откозуп, эс алдыра турган жайыттарын сурап алышчу. Соодагерлер Үркүнбайдын Ийри-Суу деген жайытында жатышса Үркүнбай келип: «Ким уруксат берди», деп сурайт. Соодагерлер: «Ыбыке уруксат берди», дешет. Үркүнбай ачуусу келип, соодагерлерди өгүздүн куйругуна байлап алып, белди ашыра кууган. Ыбыкени көрө албаган Бектен, Байгазы сыяктуу тең туугандары, Үркүнбайды көкүтүп жүрүп, бир учуру келип калганда тегирмендин жанынан Үркүнбай Ыбыкени бычак менен сайып жиберген. Ошонун зилдери менен Ыбыке каза болгон.

Черикчинин Мамасынын Калча уулунан тарагандар

Калчадан Үркүнбай, Ажыбек, Саса, Чоро, Каңгы. Мунун Үркүмбайынан Сырдабай, Такырбаш, Касымбек. Мунун Такырбашынан Чаки. Касымбегинен Ызрайыл.

Калчанын Ажыбегинен Алсопу, Жунуш, Рыскул, Жанчул, Айткул, Искендер, Калпак, Ыйманалы, Шабдан, Молдалы ж. б. Мунун Алсопусунан Миңбай, Сансызбай. Мунун Миңбайынан Нааматбек, Жоробек; Нааматбегинен Куван, Каныбек, Жаныбек, Суванбек, Эрнис. Сансызбайынан Шакир, Сапарбек, Болотбек, Мамбетжан. Мунун Шакиринен Мелис, андан Марат.

Сансызбайдын Сапарбегинен Таалайбек. Таалайбектен Бактыбек, Бактыбегинен Кайрат; Болотбегинен Кубатбек, Самүдүн, Марат, Азат, Урмат, Туратбек, Дуулантбек. Мунун Кубатбегинен Азамат; Мамбетжанынан Талантбек, Тынайбек, Кадырбек. Мунун Кадырбегинен Алышер Ажыбектин Жунушунан Бектурсун, Турусбек. Мунун Бектурсунан Алмамбет.

Ажыбектин Рыскулунан Бейшенаалы. Айткулусунан Азаке, Карасарт. Мунун Азакесинен Карыпбек, Жунуш. Карасартынан Бегимбай.

Ажыбектин Искенинен Жекен, Иният, Ырзалы, Мырзалы. Калпагынан Урудин, Куттудин, Асирдин. Шабданынан Какий, Жөкөн. Молдалысынан Шамшидин, Саламат, Арзымат, Ийзамат.

Калчанын Сасасынан Сооронбай, Акмолдо, Сатыбалды. Мунун Сооронбайынан Алымкул, Ыйманкул. Мунун Алымкулунан Стамбек, Табылды; Ыйманкулунан Атыш, Адырбек, Курманбай, Чырбаңбай, Жеңиш.

Сасанын Акмолдосунан Осмон, Кул. Мунун Осмонунан Азык; Сатыбалдысынан Дүйшөнөалы.

Калчанын Чоросунан Керимбек, Түмөнбай, Ызак. Мунун Керимбегинен Казым, Дүйшеке. Мунун Казымынан Абдыбек; Дүйшекесинен Ныязбек, Каттообай.

Чоронун Түмөнбайынан Токтобек, Кайыпбек; Ызагынан Шайылда, андан Сагындык.

Калчанын Каңгысынан Сыдык, Солтонкул, Абдрайым. Мунун Сыдыгынан Адамалы, Өзүбек; Солтонкулунан Кыскара, Сарманбет, Абдыракман; Абдырайымынан Илияс, Дүйшөналы, Шейшеналы.

Калча тукумунан Сансызбайдын уулу Мамбетжан мыкты чыгып, өз эмгегинен бүт кыргыз элине таанымал болгон. Аны Чүйдүн Мичурин атындагы колхоздун колхозчулары 1959-жылдын аяк ченинде бригадир шайлашкан. Мамбетжан 30 жылдан бери талаачылык боюнча жогорку көргөзмөгө ээ болуп келе жатат.

Партия менен өкмөт ак ниеттүү эмгегин баалап Ленин ордени менен эки жолу, «Кызыл Туу ордени», «Ардак белгиси» ордени жана көптөгөн медалдар, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамоталары менен сыйланган, Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат болуп үч жолу шайланган.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Караменде деген уулунан Шаамырза, Надыр, Садыр, Тойчубек, Рыскулбек, Сейитбек деген алты баласы болгон. Мунун Шаамырзасынан Байгазы, Шалбан, Албан, Мыкы, Түлөгабыл, Эсенгелди; анын Байгазысынан Осмоналы, Дөөталы, Усубалы, Шаки.

Шаамырзанын Шалбанынан Мамбеталы, Шаршеналы, Курманалы, Жумалы. Албанынан Токсоба, Байсаба, Өмүр, Сыдык, Жунуш, Шапек. Сыдыгынан Качкын, Асанбек. Жунушунан Мырсабек, Куван, Аман, Сыйтык Шапегнен Темирбек. Караменденин Шаамырзасынын Мыкысынан Көлдөйкөм, Акыналы, Түргуналы. Албанынын Байсабасынан Акмат, Кадыр, Мансур, Тоголок. Мунун Акматынан Табылды, Анарбек, Жантай, Мынарбек. Мансурунан Чолпонкул. Чолпонкулунан Канай, Канат, Ашырбек дегендер.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Жаныбек уулунан Чыны, Абыласалан деген экөө. Чынысынан Жантай, Сарыбай. Мунун Сарыбайынан Тынай; андан Султаналы.

Жаныбектин Абыласаланынан Мамбеталы; андан Токтобек, Төлөбек, Сопубек, Медетбек.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Жаманкара уулунан Ногойбай; андан Мансур, Султан. Мансурунан Тилек; Султанынан Төлөбек.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Бекбото уулунан Кулжа; андан Кангелди; андан Биймурза, Суранчы. Суранчысынан Аманкул, Увалий. Аманкулунан Самак, Эркинтай, Марат, Максат, Сабырбек, Замир дегендер.

Черикчинин биринчи аялынан көргөн Кедей уулунан Осмонаалы, Молдо, Жаркынбай деген үч уул.

Черикчинин казак кызына кандайча үйлөнгөндүгү жөнүндө

Заманында кыргыз-казактын ортосунда чоң той болуп, ага көп эл чогулат. Мындай той-топурларда эки элдин ортосунда өткөрүлүп жүргөн оюн-зоок тамаша да өткөрүлөт. Бир маалда эр сайыш болот деп жарыяланат. Ошондо казак элинен белинде кылычы, жонунда мылтыгы, колунда найзасы бар бир жигит ортого чыгып: «Кана кыргыздар, найза сайышка жигиттериңерди чыгаргыла» — деп шаштырып калат. Кыргыздан бир топко чейин эч ким даап чыкпайт. Көп узабай Черикчи баатыр Атаке бийге келип: «Мага батаңызды бериңиз, мен сайышка чыгам» деп кайрылат. Атаке казактын келбетин көрүп: «Буга тең келип чыкпай эле койсоң боло» десе, Черикчи болбой коёт. Атакеден бата алып Черикчи сайышка чыгат. Чабыштын башында эле качырып келе жаткан казак жигиттин найзасын Черикчи колу менен түртүп жиберип, казак жигитти аттын үстүнөн жулуп алып өңөрүп улак баскандай алдына басып алат да, түптүз Атакени көздөй чаап бара

жатканда: «Эй карагым, жанымды аман кой, эгерде жанымды аман койсоң сага миң кой, 100 жылкы, бир кызды аялдыкка үй көтөрүп, бир кызды күң, бир жигитти кул кылып берем», — дейт.

Черикчи казакты өңөрүп келип, Атаке бийдин жанына алып келип: «Сизге олжого бердим» дейт. Анда Атаке: «Мен ыраазымын, эрк өзүндө, эмне кылсаң, да өзүң бил» деген экен. Ошондо Черикчи: «Үч күндүн ичинде айткан убадаңды аткар» деп казак жигитти коё берген экен.

Үч күн өткөндөн кийин казак жигит убадасындай эле бир боз үйдү кызы менен, айткан малдарын айдап келет. Келген казактарды кыргыздар тосуп алып, кадимкидей салт боюнча конок кылып, куда-сөөк катарында жөнөтүшөт. Мына ошентип, Черикчи ошол казак кызына үйлөнүп, андан биз жогоруда белгилеп кеткендей Карабай, Манапбай аттуу эки балалуу болот. Булардын тукумдары Кочкордогу Кум-Дөбө, Карасуу айылында жана «Коммунизм» совхозунда жайгашып калышкан.

Үчүкөнүн Кудаяны жөнүндө

Түлкү, Үчүкө, Жаңыл Мырзанын колунан өлгөндөн кийин түндүк кыргызды Кудаян бийлеп калат. Ал кандык доорду өтө эле катуу жүргүзгөн. Кудаян кан калмактардын коркунучунан улам, Сыр-Дарыя жакта туруктуу жашоо үчүн бүткүл элин ошол жакка күч менен көчүрүп кеткен. Ошондо Кудаян кандын жанындагы Санчы-сынчыга: «Мени сынагын» деген экен. Анда Санчы-сынчы: «Жок мен, сизди сынабаймын, эгер мен сизди сынасам, сизден сыр кетет, ал эми менден да сын кетет» деген. Бул жоопко Кудаян кан макул болбой, акырында сынатат. Ошондо Санчы-сынчы: «Сенин элиңдин жарымы Сыр-Дарыянын ары жагында, жарымы бери жагында калып, өзүң болсо чөп алачыкта калып, андан бутуң чыгып өлөсүң» деген. Бул сөздү укканда кан Кудаян Санчы-сынчыны башка камчы менен тартып жиберсе, анын койнунан ак коён ыргып кетет. Мына ошондон кийин Кудаян кандан сыр кетип, ал эми Санчы-сынчынын касиети ак коён менен кошо кетип, Кудаяндын элинин жарымы Сыр-Дарыянына ары жагында, жарымы бери жагында калып, кан өзү болсо чөп алачыктан буту чыгып жатып өлгөн экен.

Кийинчерээк Кудаяндын тукуму Тоголок деп аталып, алардын көпчүлүгү түштүктөгү өзбек, кыргыздардын арасында бириндеп жашап калышкан.

Кырк уруу тукумунун таралышы жөнүндө

Биз жогоруда белгилегендей Үчүкөнүн Маматкул, Дөөлөткул, Кудаян деген үч уулу болгон. 40 уруу тукуму Үчүкенин Маматкулунан тарайт. Маматкул эки аял алып, айын биринчисинен Болот, Темир, экинчисинен болгон Андагул, Көккөз, Берик аттуу балдарынан тарагандарды «кырк уруулар» айтышат.

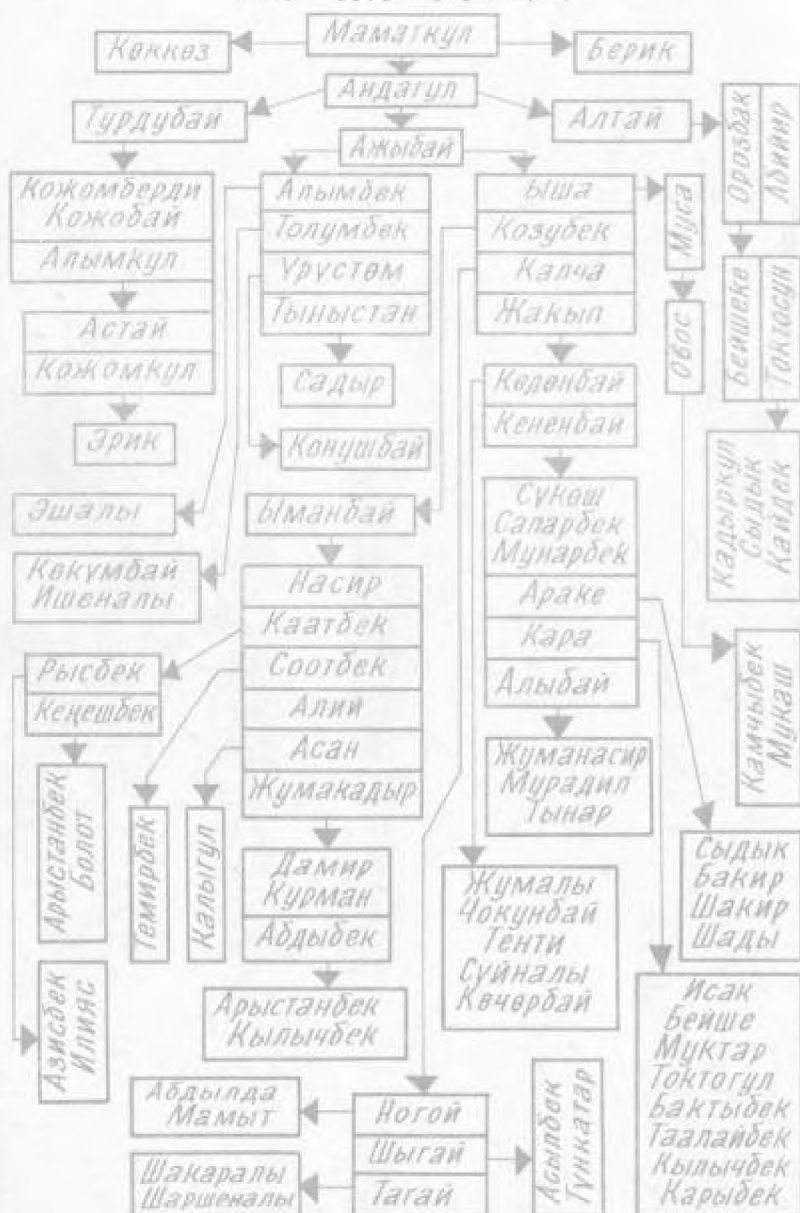
40 уруу тукуму деп аталып калышынын себептери санжырачылардын арасында мындай деп айтылат. Маматкулдун экинчи аялынан төрөлгөн балдары тентегирээк болгон сыяктанат. Илгери-илгери түштүктөн соодагерлер кербени менен келе жатса, жолдон аларды тоношуп, жакшы баалуу буюмдарын талап алышкан. Муну билген айыл аксакалдары ал балдарды катуу урушуп, акыл-насаатын айтып, соодагерлерди болушунча ыраазы кылышып жөнөтүшкөн. Ошондо ал соодагерлер: «Тукумуң кыркка жетпесин, кыркка жетсе да ынтымагы жок болсун» деп бата беришкен имиш. Чынында эле булар Кожонун каргышына калган, өздөрү кыйла арбын тукум, ошондой болсо да ынтымактары жогорурак, көрүнгөн жерде чачкын

жүрүшөт деп аксакал-карыялар айтышчу. Ошол себептен булар кырк уруулар деп эл арасында айтылып калган.

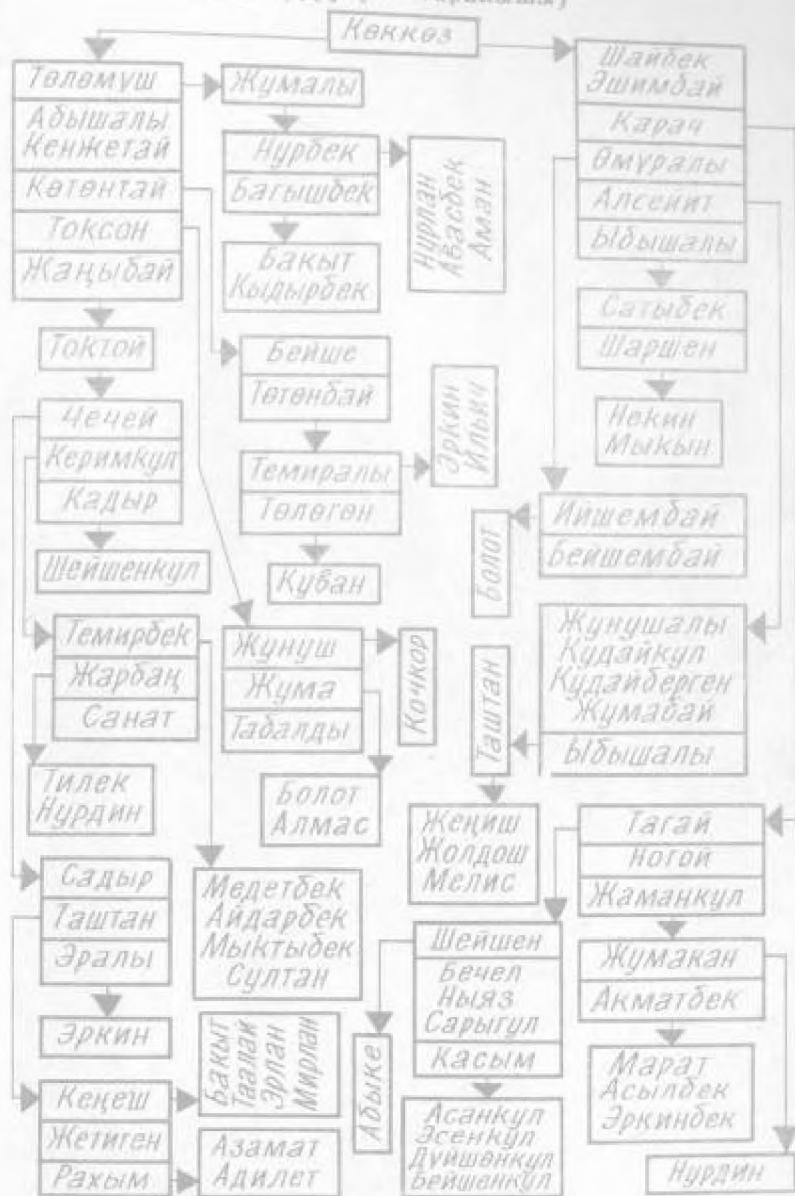
Андагул менен Бериктен таралгандары негизинен Кочкордун Молдо Кылыч, Чүйдүн Чапаев, Ак-Бешим, Кең-Булун айылдарында жашашат. Көккөздөн тарагандары болсо, ошол эле Чүйдүн Кең-Булун айылында, Токмок шаарында турушат. Андагул, Көккөз, Бериктин энеси акылман, калыс мыкты аял болуптур, ошондуктан аны «Ала-Тоо байбиче» деп атап коюшчу экен.

Адуу, Байтен, Сооронбай, Сыдык, Орусбай, Кетрекей, Кадыр, Ормотой, Эшимбай, Аден, Ажыбай уулдары да Андагулдун тукумдары. Эшимбайдан Дүйшеке, Рай. Дүйшекеден Аскар. Аденден Сарыгул, Кубан. Ал эми Кубандар Медес деген жалгыз бала. Кетрекейден Жумакан, андан Керез. Кадырдан Аден. Аденден Мыйты, Карагул, Сарыгул деген үч уул.

Үчкөнүн Маматкулунун экинчи аялынан көргөн балдарынын тукумдарынын таралышы (Кырк ууру тукумдары)

Үчүкөнүн Маматкулунун Көккөз уулунун тукумдарынын таралышы (Кырк уруунун таралышы)

Үчүкөнүн Маматкулунун Берик уулунун
тукумдарынын таралышы
(Кырк уруунун тукумдары)

